

ОРУЖАНЕ АКЦИЈЕ ОДРЕДА

НАПАД НА ЖАНДАРМЕ У ВЕЛИКОЈ ПЛАНИ И ЖИТОРАЋИ

Десет дана после формирања Топличког НОП одреда изведена је прва војничка оружана акција. По директиви руководства Одредом 12. августа извршено је извиђање жандармеријске станице у Великој Плани. Још увек непознати у народу као партизани, Ратко Павловић Ћићко и Војин Бајевић Вук, пошли су у »посетук« попу Димитрију Божовићу у Великој Плани, иначе Ћићковом рођаку. Поп, наравно, ништа није знао ни сумњао у погледу њиховог доласка. У разговору је рођаку испричао све што је знао о жандармима, а Вук је прошетао кроз село и обишао засеоке у којима станују. После гошћења и разговора Ћићко и Вук су се вратили у Одред. Исте вечери под командом Војина Бајевића Вука, Одред је извршио напад на жандармеријску станицу у Великој Плани, у којој је било 12 жандарма. У акцији су поред осталих, учествовали и Василије Смајевић и Ратко Павловић Ћићко. Одмах по блокирању жандарми су позвани на предају. Сви су се предали без поговора и нису покушали да пруже отпор. Заплењено је сво њихово оружје и остала опрема. Заробљени жандарми су одведени на Јастребац. Након указивања на њихову издајничку улогу пуштени су својим кућама.

Борци Топличког НОП одреда пошли су у прву оружану акцију са Равништа, где се Одред, са Ајдановачког манастира, пребацио и логоровао неколико дана. Ту су доведени и жандарми заробљени у Великој Плани. Одред се ту није дуго задржао. Са Равништа се пребацио у рејон Ђулице, а затим у Бајчинске колибе, где је дошао и командант Одредом Елисије Поповски Марко.

Та права акција сижно је одјекнула по читавој Топлици, а код партизана је створила уверење да ће Одред и убудуће постизати успехе. После те акције у Одред долази још десетак нових бораца, тако да је ускоро нарастао на око 40 људи. Имајући у виду ширење борбе на подручју читаве Топлице, партијско руководство је одлучило да један део бораца, са Ратком Павловићем Ћићком на челу, упути на Пасјачу, са циљем да прикупе нове борце и да и у том делу Топлице изведу неку сличну акцију. По доласку на Пасјачу прикупљено је још нешто оружја и извршене су припреме за напад на жандармеријску станицу у селу Житорађе, где је било око 15—20 жандарма. Како број партизана није био довољан да се ова акција изведе са успехом, посебно уколико би жандарми пружили снажнији отпор, то је Ћићко одлучио да прикупи и наоружане сељаке, симпатизере НОП-а са Пасјаче и остале активисте и заједно са њима да изведе ову акцију. Акција је изведена на сличан начин као и у Великој Плани. Ноћу 22/23. августа 1941. године група од 30—40 партизана, рачунајући и наоружане сељаке и активисте, извршила је препад на жандармеријску станицу у селу Житорађи, разоружала све жандарме, запленила њихово оружје и остали материјал. Исте ноћи у рејону села Житорађа рушена је пруга и телеграфско-телефонске линије. Пре поласка у акцију Ћићко је питао сељаке, припаднике месних десетина, »има ли ко да се плаши или да не жели да иде«. Нико није хтео да остане, чак ни старији људи. Карактеристично је за ову акцију да су по први пут у саставу Одред учествовали наоружани сељаци и активисти припадници месних десетина, које ће у развоју партизанске борбе у Топлици имати врло важну улогу, нарочито у већим борбама. Овом акцијом командовао је Ратко Павловић Ћићко, а Василије Смајевић Васа био је политички комесар. О њој се у немачком извештају од 23. августа 1941. године, поред осталог, каже:

»... Данас у 2 часа изјутра једна јача комунистичка група од 30—50 људи извршила је препад на жандармеријску станицу Житорађе (12. км., југ-ист. од Прокупља) и исту разоружала и запленила сво оружје. Ова група напала је сем тога железничку пругу Прокупље—Ниш и потом одступила..«.³⁸⁾

Група партизана која је извршила ову акцију поново се вратила на Јастребац, док су борци, припадници месних десетина, отишли својим кућама.

Архив VII, Минхен, филм 6, снимак 623—624.

У међувремену обе групе, Пасјачка и Јастребачка, одржале су низ политичких конференција у селима на Пасјачи и у подножју Јастрепца. С обзиром на четнике Косте Пећанца у Топлици, то је био стални задатак партијских организација и партизанских јединица, тим више што су се неки четнички одреди још увек држали планина, а Коста Пећанац је покушавао да прикрије преговоре са Немцима. Због сталног контакта са народом обе партизанске групе су се омасовиле, што је захтевало и организационе промене у командовању. Од четири постојеће десетине, које су раније формиране, створене су две чете. Код Бајчинских колиба, 25. августа 1941. године, одређена је команда одреда и команде чета. За командира прве, Пасјачке чете, одређен је Ратко Павловић Ћићко, за политичког комесара Ђорђе Стојановић, а за заменика командира чете Војин Бајевић Вук. За командира друге, Јастребачке чете, одређен је Кирил Михајловски Грујица, за политичког комесара Никодије Стојановић Татко, а за заменика командира чете Никола Џуверовић Академац. Свака од ових чета имала је по четири десетине, а бројно стање чета било је од 40 до 50 бораца. Неколико дана после организовања одреда са две чете састав руководства се изменио. Никодије Стојановић Татко постао је политички комесар одреда, а Ћићко, који је стално био са Пасјачком четом, заменик команданта одреда. Дужност командира Пасјачке чете преузео је Вук Бајевић, а политичког комесара Јастребачке чете Милка Протић ЈТина.

БОРБА У БУЛАТОВЦУ

Услед квара на мотору 5. септембра 1941. године³⁹, увече на пољу изнад села Булатовца спустио се један немачки транспортни авион. О присилном спуштању тог авиона 6. изјутра руководство одреда обавестили су Љубинко Коковић⁴⁰ и Милош Станимировић.⁴¹ Затим је штаб одреда донео одлуку

Немци у свом извештају о именутом удесу тврде да је то било 4. септембра 1941. године у 22,00 часа и констатују следеће: »Авион Ју. 52, са ознаком 4 В.Ц.Х. са 5 чланова посаде и 12 путника, на лету Солун—Београд, принудно слетео код с. Булатовца; обавештене контроле летења Ниш и Београд. Посада и путници обезбеђени, а авион обезбеђен стражом из састава 1. батаљона 737. пешадијског пука«. (Нав—Н—Т—315, филм 2262).

⁴⁰ Љубинко Коковић Вујадин, погинуо као комесар Видовачке чете 7. марта 1942. године у борби са четницима.

⁴¹ Милош Станимировић Мате, генерал-пуковник ЈНА у пензији.

да изврши иапад на немачко обезбеђење авиона и истога дана организовао је непрекидно извиђање. Прилазак авиону сем са једне стране, није се могао извршити прикривено, будући да су Немци 6. септембра около посекли зелени кукуруз око њега на 50—100 метара ради своје безбедности. И поред тога ЈБубинко Коковић Вујадин уочио је да авион обезбеђује 15—20 немачких војника. Одлучено је да се напад изврши ноћу 6/7. септембра. То је било могуће јер је већина одреда била на окупу, што је значајно не толико због броја бораца већ због аутоматског оружја. Тај специфични задатак захтевао је више аутоматског оружја и бомби. У акцији није учествовао одред са читавим саставом, већ је извршен избор бораца, а борбом је руководио-командовао будући командант Топличког НОП одреда Елисие Поповски Марко. Он је формирао групу бомбаша која је имала задатак да под заштитом ватре приђе авиону и уништи га бомбама. Напад је извршен истовремено са три стране. У том нападу изненађење је изостало. Наиме, још у подилажењу један немачки војник пошао је у кукурузиште и наишао на Елисиа Поповског Марка, који га је морао ликвидирати. Развила се врло оштра борба. Немци су дејствовали из митраљеза уграђених на авиону и из оближње куће у којој су били, али је њихово дејство било врло непрецизно. Имали су и два пушкомитраљеза, што значи да су по ватреној моћи били знатно јачи од партизанске јединице. Под заштитом сопствене ватре бомбашка група, са Елисием Поповским Марком и Војином Бајевићем Вуком на челу, успела је да баца неколико бомби на авион, али не на најосетљивија места где би га могла запалити. Борба је трајала неколико часова. Немци су имали 4 погинула и неколико рањених, док партизани нису имали губитака. Немци су писали да су ту борбу извели четници јер су желели да се не сазна за постојање партизана у Топлици. Авион је био толико оштећен да су га Немци морали транспортовати камионима. Била је то прва борба Одрета против Немаца.⁴²⁾

После борбе у Булатовцу оформљене су две чете, које су пошле на своје терене, на којима су развијале политичку активност по селима. У међувремену извршене су припреме и напад на жандармеријску станицу у селу Александрову, ноћу

⁴²⁾ У поменутом немачком извештају (НАУ—Н—Т 315, филм 2262) тврди се да је напад извршен 6. септембра 1941. године у 01,45 часова, да је напад одбијен, да је нападач користио ручне бомбе, митраљеску и пушчану ватру, те да је авион оштећен на више места.

9/10. септембра 1941. године. Ту су жандарми по први пут пружили оружани отпор, који није био много јак, те су разоружани без икаквих жртава, а затим су пуштени кућама.

ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ У ТОПЛИЦИ

Да се у Топлици, почетком оружане борбе, ништа није одвијало стихијски најбоље говори жива политичка активност. Агитатори из Одред слободно време између борби користили су за контакт са народом. Јастребачка чета је уз помоћ активиста на терену организовала конференцију у селу Драгуши. Конференција је одржана у школи, у присуству више од 100 сељака. Када је конференција завршена партизани су дошли у кућу Синадина Аврамовића на вечеру. Тек што су се прикупили у кући наишли су четници војводе попа Михајла Поповића — Мике Јастреба из Блаца и отворили ватру на партизанско обезбеђење. Развила се оштра борба, која је кратко трајала јер су се четници брзо разбежали. Погинулих није било ни на једној страни, четници су имали 2, а партизани једног лакше рањеног борца. Четници су напад извели мучки. То је био први оружани сукоб четника и партизана, а догодио се само неколико дана пошто је Коста Пећанац на тргу у Прокупљу примио од Немаца митраљеце, пиштољ и шмајсер. Тај сукоб био је још један доказ народу тога дела Топлице о сарадњи четника са окупатором.

После те неуспешне акције, да би се отупела оштрица будности код партизана, војвода поп Михајло Поповић — Мика Јастреб упутио је партизанском одреду писмо следеће садржине:

»Командиру групе партизана,

Положај

Драги брате!

Немили догађај ноћу између 17. и 18. IX дирнуо ме је до дна душе да се пролива братска крв, јер мој заменик добио је извештај да се у Гор. Драгуши налази једна пљачкашка банда а не ваши људи. У томе неспоразуму пролила се братска невина крв. Хвала богу па није било жртава.

Познато вам је да наш општи непријатељ хоће и ради да нас подели у два табора и ми међу собом гинемо па он кад добије време да убије обе групе и српски род да уништи...

Моји људи др Панта Гајића, лекар и Трајко Костић живом речју о свему обавестиће вас...

*Са свом браћом примите братски поздрав Командант Јастребачког четничког одреда Војвода Мика Јастребк.*⁴³⁾

Време ће убрзо показати дволичност четничког војводе Мике Јастреба.

Поред политичке конференције у селу Драгуши посебно треба истаћи још два политичка збора, у селу Бублици и код Ајдановачког манастира, који су одржани 28. августа, на дан црквене славе. Збор у селу Бублици одржао је Василије Смајевић Васа, у присуству војводе Душана Ђорђевића Бубличког, са око 40 наоружаних четника. Војин Бајевић Вук, као командир чете, имао је задатак да мотри и према потреби неутралише четнике док Васа Смајевић говори. Сви борци су били у приправности, а на располагању су имали и две месне десетине из Доњег Коњувца и Добре Воде, које су биле наоружане бомбама и пиштољима. Да би војводи Бубличког имали стално под контролом, послали су му на ручак и да га касније допрате до цркве два наоружана »жандарма« (Кирила Михајловског Грујицу и правог жандарма Перу, који се партизанима прикључио тих дана). Ту, на збору, Вук је био све време поред војводе и са њим је водио разговоре о разним питањима. Они су се, иначе, добро знали од раније. Војвода је био веома незадовољан када му је предочено да ће се ту говорити јавно и да ће га ђаво однети ако нешто предузме, будући да се у непосредној близини налазило око 50 добро наоружаних бораца, који су имали и пушкомитраље. Речено му је и ко су ти жандарми са њим. Уосталом, Грујица се сам открио. Када је Васа у говору поменуо Партију Грујица је узвикнуо: »Живела Комунистичка партија Југославије«. Војводи је тада било јасно ко су »жандарми«.

Збор у Ајдановцу карактерисала је масовност. То је био до тада најмасовнији збор у Топлици. На њему су говорили Ратко Павловић Ћићко, Никодије Стојановић Татко и Василије Ђуровић Жарки.

У селу Доња Речица одржана је 21. септембра 1941. године политичка конференција. Тога дана увече пала је и прва жртва Топличког НОП одреда. Наиме, према договору са активистима села, дошла је група партизана да би одржала политичку конференцију. Тога дана у селу је била црквена

⁴³⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 2, док. 58.

слава Мала госпојина. Очекивало се да ће конференцији присуствовати много људи. Вероватно би тако и било да није дошло до несрећног случаја који је поплашио све у селу. Конференција је ипак одржана те вечери, иако пред невеликим бројем присутних, а говорио је Радивој Увалић Бата. Несрећни случај који се догодио изазвао је забуну и код партизана. Кроз село је патролирао сеоски четовођа Коста Пећанац, Драгољуб Петровић, са још два пратиоца. Очито, он је на неки начин сазнао за предстојећу конференцију у селу, па је намерно, да би направио забуну и онемогућио одржавање конференције, испалио два метка из пушке. Бесциљно. Партизани су одмах појурили у правцу пуцњава, сву тројицу разоружали, али како је у једној пушци, узетој од разоружане сеоске патроле, био метак у цеви, а иста је била откочена, партизан Миодраг Николић Ђура несмотрено је додирнуо обарач и смртно се ранио од чега је сутрадан умро.

Како на подручју Топлице није остало много окупаторских снага, поставило се питање ко ће бити главни носилац борбе против народноослободилачког покрета на тлу Топлице. На то питање одговорио је четнички војвода Никола Куштримовић, који је учествовао у преговорима у Ајдановцу, када је уз помоћ још неких четничких одреда, 27. септембра 1941. године, са својим одредом извршио напад на партизански логор у Бајчинским колибама на Јастрепцу. Захваљујући доброј обавештајној служби са терена Јастребачка чета Топличког НОП одреда дознала је да четници припремају напад, те се благовремено повукла на Мали Јастребац. У раним јутарњим часовима око 250—300 четника и мобилисаних сељака извршили су опкољавање Бајчинских колиба и отворили ватру. Али, како у колибама није било никога, извршили су јуриш на празне колибе, које су после тога спалили. Та акција четника не би имала никаквог значаја, па ни потребе да се спомене, да јој није претходило немачко бомбардовање и митраљирање поменутих колиба. Наиме, тада се по први пут јавно испојила сарадња Немаца и четника Косте Пећанца у борби против партизана. Немци су поподне 26. септембра 1941. године, са два своја авиона, више од једног сата кружили над Бајчинским колибама, митраљирали их и бомбардовали лаким бомбама. Четници су на том месту наши неколико неисправних пушака, које су партизани оставили и ухватили су једног сељака из села Микуловца, који се ту моментално

Коста Миловановић Пећанац на челу четничке колоне улази у Прокупље 11. септембра 1941. г.

нашао. Орган Недићеве владе »Ново време« ту акцију је означио као врло значајну.⁴⁴⁾

Поседањем Прокупља, Куршумлије, Блаца и појединих општинских центара, четници Косте Пећанца почели су преузимати целокупну власт на територији Топлице, мешајући се чак и у послове окупаторских органа власти. Поседање су извршили 11. и 12. септембра 1941. године и већ 1. октобра 1941. године војвода Коста Пећанац издаје своју наредбу у улози властодршца. Она гласи:

»Наредба

Наређујем војводи Бубличком Душану да ову Наредбу саопшти војводама немирних елемената да се повуку одмах кућама и наставе миран домаћи живот. Пошто до сада нису извршили никакве злочине доле стога могу са мојом гаранцијом слободно живети код својих кућа, чија се безбедност, мојим печатом и потписом гарантује од сваке власти.

Сваки ће бити смрћу кажњен који буде ширио штетну рушилачку акцију противу српског народа. Рок 5 дана по саопштењу ове моје наредбе.

⁴⁴⁾ »Ново време« од 30. септембра 1941. године.

Горски штаб свих четничких Команданата свих четничких одреда бр. ... службено ... одреда војвода 1. октобра 1941. године ... К. Пећанац, с.р.«⁴⁵⁾

Положај

Печат

Наредбу је на Пасјачу, код Петкове колибе, донео један четник у униформи наредника, из четничког одреда војводе Бубличког, само неколико дана пре напада Топличког НОП одреда на Прокупље. Стицајем околности командир Пасјачке чете, Војин Бајевић Вук, затекао се сам у логору. Прочитао је Наредбу и на полеђини исте, према сећању, написао је одговор не баш пристојним речима, а сличну је поруку послао и »војводи«, свом личном познанику. Вероватно изазван за њега непристојним одговором, после дан-два Пећанац је допринео да се упуте немачки авиони — штруке на Пасјачу, које су је у ниском бришућем лету и са карактеристично оштрим и застрашујућим звуком надлетале, као и читаву Топлицу.

НЕОСТВАРЕНА АКЦИЈА

Док је Одред подељен по четама одржавао политичке конференције и сакупљао оружје на подручју Топлице, Окружни комитет ОК КПЈ за Ниш заједно са партијским руководством за Топлицу и командом Топличког НОП одреда вршио је припреме и извиђања Кажњеничког завода у Нишу, ради напада њега. Кажњенички завод је требало напасти из два разлога: прво, ради ослобођења политичких затвореника којих је много било у затвору, чиме би се омасовио и Топлички НОП одред, и друго, да би се остало доследан принципима борбе против окупатора, јер је Топлички НОП одред у то време био суочен са чињеницом да на подручју Топлице нема окупаторских снага осим квислинга. Кажњенички завод су тада чували жандарми, а било је нешто и Немаца. Напад је брижљиво припреман. Међутим, та акција је пропала издајом Сибина Тројановића из села Влахова, који је био на издржавању казне у Кажњеничком заводу и отуда наводно побегао, што није утврђено, а овога пута требао да

Зорник НОР. том I, књ. 2, док 58.

послужи као путовођа.⁴⁶⁾ Када је колона од скоро 200 људи прелазила реку Топлицу код Бериља Сибин се изгубио. Убрзо су га Петко Вуковић и Војин Бајевић Вук пронашли како прелази јаз код воденице Пантовића. На власника воденице се и до тада сумњало да је у дослуху с непријатељем. Пошто је закључено да је Сибин преко њега послао поруку о намераваној акцији партизана, одустало се од акције, а јединице су враћене на Пасјачу. Месне десетине су отпуштене кућама, а на Јастребац је послата порука да је планирана акција откривена, те да се тај део Одрета врати у базу. Сибин је давао партизанима податке о распореду страже како би штаб Одрета разрадио план за напад па је тако тачно знао партизанске намере. О томе је на време обавестио Немце, те су они уочи напада на Кажњенички завод довели батаљон својих војника, као појачање Кажњеничком заводу. То је условило да су Немци наредна два дана авионима извиђали Пасјачу и бесциљно митраљирали и бомбардовали ручним гранатама истакнуте објекте, где је, према њиховој оцени, требало да буду партизани (шумице, пропланци, раскрснице итд.)

Пошто је немачко појачање стигло у Кажњенички завод, 6. добровољачки одред Недићеваца упућен је у правцу Пасјаче да нападне партизана. Тај одред се 7. октобра 1941. године сукобио са једном четом партизана у рејону села Речице, где је погинуло неколико Недићевских војника.⁴⁷⁾ У међувремену, један вод Пасјачке чете је у рејону Дољевац рушио жељезничку пругу и ту се сукобио са немачком патролом. Пруга је порушена, један Немац рањен, о чему су писали и Немци у свом дневном извештају. ^

Надлетање авионима и бомбардовање Пасјаче и насиља бубличких четника био је непосредни повод за извршење још једне акције. Наиме, команда Одрета је одлучила да пре него што предузме друге акције разоружа четнички одред војводе Душана Бубличког, који је био на планини и могао је својим обавештавањем Немаца о кретању и прикупљању партизана да нанесе штету. Приликом разоружавања четника војводе Бубличког није дошло до неких већих борби, али је ипак један четник погинуо. Војвода није ухваћен. Том приликом запленијено је више пушака и један пушкомитраљез.

⁴⁶⁾ Сибин Тројановић је због издаје био кажњен.

⁴⁷⁾ Архив VII, кут. 26, док. 11/2.

⁴⁸⁾ Архив VII, Минхен 6—I, микрофилм, 173. • -

НАПАД НА ПРОКУПЉЕ

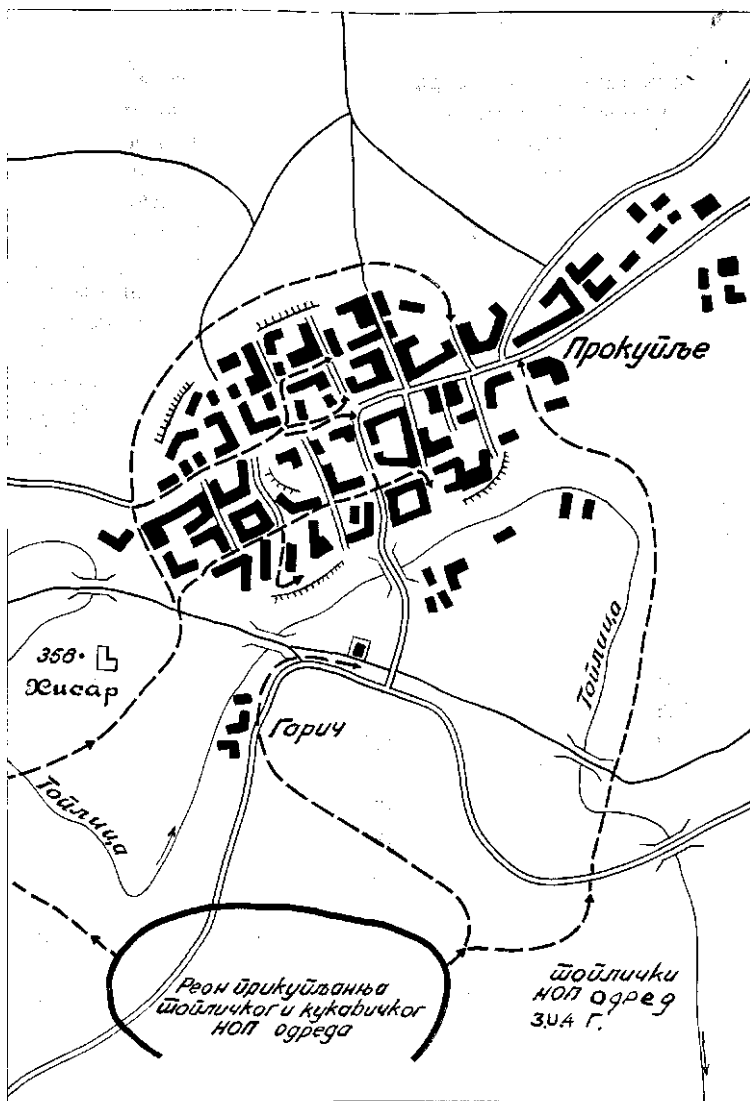
Како је Топлички НОП одред био на окупу, штаб Одрода да би извео једну већу акцију, јер су борци за њу психички били припремљени, донео је одлуку да расположивим снагама изврши напад на Прокупље. У граду су се тада налазили жандарми и четници Косте Пећанца, под непосредном командом војводе попа Раше Кнежевића. Према подацима о бројном стању непријатеља у граду то је било сасвим реално. Да би напад потпуно успео, штаб Одрода је затражио и помоћ од суседног, Кукавичког (Лесковачког), НОП одрода у људству и аутоматском наоружању. Штаб Кукавичког (Лесковачког) НОП одрода упутио је једну чету, добро наоружану, која је на Пасјачу стигла 8. октобра 1941. године. Све припреме за напад извршене су 8. и 9. октобра, направљен је план напада и организовано је садејство са месним десетинама из Прокупља, које су тада бројале око 30 активиста. Од 7. до 9. октобра 1941. године, увече, штаб Топличког НОП одрода непрекидно је обавештаван и о најмањим променама код непријатеља, а оне су биле врло честе, нарочито код четника. Четнички одреди су одлазили и долазили, те се ради тога морало будно пратити њихово кретање да се не би десило нешто непредвиђено. Деветог октобра 1941. године око 23. часа, Топлички НОП одред, једна чета Кукавичког (Лесковачког) одрода и неколико месних десетина кренуло је са Пасјаче у напад на Прокупље. Укупно је било нешто више од 100 бораца, са 12 пушкомитраљеза и доста бомби. Напад је требало да отпочне у 1.00 часова ноћу 9/10. октобра 1941. године, међутим почео је нешто раније. Приликом прилажења Пасјачке чете код Синдикалног дома непредвиђено су наишли на стражара, који је одмах ликвидиран, па је борба одмах отпочела. То је и условило нешто ранији почетак напада. Прво је разоружана градска стража.

План напада је предвиђао дејства против четника и жандарма који су били размештени у зградама основне школе, старе и нове гимназије, соколане и против обезбеђења поште и среског начелства. Како су сви објекти груписани, напад је требало извести у четири правца, тј. са западног правца од Хисара, од железничке станице са јужне и југозападне стране из правца брда Губа и Николчиног млина са истока, као и из правца Боровњака са севера. С тим циљем формиране су

четири иападне колоне. У првој колони била је Јастребачка чета, која је ишла правцем Николчин млин — Черкеска мала — Основна школа — Стара гимназија. Део те чете избио је према Боровњаку и отуда напао основну школу. У другој нападној колони била је Пасјачка чета, која је наступала правцем Грчки млин — подножје Хисара — Табак мала — Југбогданова улица — Соколана, где су се налазили жандарми. Трећу нападну колону чинила је чета Кукавичког (Лесковачког) НОП одреда, која је имала задатак да се у подножју Хисара (код цркве) одвоји од Пасјачке чете и улицом Краља Милана (сада Таткова), избије на зграду Среског начелства, са циљем да се што брже ослободе политички затвореници. По избијању на Царину Пасјачка чета је продужила основним правцем. Код Николића апотеке наишао је један четник. Не знајући о чему се ради упитао је: »Шта је бре ко сте ви«? Партизани су му одговорили: »Наши смо дођи«. Чим је дошао био је разоружан и поведен као заробљеник. Убрзо су жандарми отворили ватру из Соколане и погодили га. Четврта, најслабија колона, из састава Јастребачке чете остављена је у рејону железничке станице ради разоружавања четника у Гарићу и обезбеђења дејства, тј. извођења акције у самом Прокупљу из правца Ниша на друму, који води за Дољевац и Прокупље. Ова група је истовремено имала задатак да разруши мост на реци Топлици.

Напад је отпочео једновремено са свих страна. Отпора скоро да и није било, док се није дошло до поменутих објеката. Кад су јединице пришле објектима извршен је једновремено силовит јуриш, тако да су четници и жандарми били збуњени. Борба је трајала врло кратко, свега један сат. Четници и жандарми су се предали. У тој краткотрајној борби погинуло је око десетак жандарма и четника, док их је 60 заробљено. Поред тога разоружана је сва градска полиција која није ни учествовала у пружању отпора, те они нису ни заробљавани. Ослобођени су политички кривци и други затвореници. Неколико ослобођених политичких криваца, жена и мушкараца, одмах су ступили у партизани. Заплењен је један митраљез, око 100 пушака, доста санитетског материјала и др.

Уз помоћ месних десетина из Прокупља похватани су скоро сви шпијуни и Љотићеви агенти у граду, који су заједно са заробљеним жандармима и четницима поведени на планину Видојевицу. Од њих је касније седам стрељано. Такође, зароб-

Скица број 1. Борба за ослобађење Прокупље 9.10.1941.

Легенда:

Наше снаге
 Нејријателске снаге

Напад партизана на Прокупље 9. октобра 1941. г.

љен је и срески начелник, за кога је касније заменом ослобођена група партизана коју су четници заробили. Међу размењеним партизанима били су и Милић Ракић Мирко, Живан Чиклован Тоза и Срба Андрејевић Столе. Замењено је и пет партизана из Копачничког одреда које су четници заробили и довели у затвор. Међу њима су били Драгица Ђуровић, Александар Ивановић Сокол, Милован Самарџић, Благоје Ковачевић Гавро и његова супруга Вера. У граду је спаљена општинска и среска архива за срез прокупачки и добрички, архива пореских управа и архиве жандармеријских станица и других установа, које су могле послужити окупатору. Док су главне снаге деловале у граду група на железничкој станици је покушала да сруши мост, разоружала жандарме на железничкој станици, дочекала воз, поскидала све путнике и са њима одржала збор, али је пре тога заробила четнике, пратиоце воза, који су се супротстављали извршењу овог задатка. Том приликом убијен је један жандарм. Такође је наређено машиновођи да подложи машину и иста је под пуном паром, без машиновође, пуштена у правцу Ниша. Том приликом машиновођа је изјавио: »Никад је слађе нисам подложио него сада, само ме интересује да ли ће стићи у Ниш«. Машина се зауставила тек негде код села Међурова када је наишла на песак који је набацало железничко особље.

Партизани у борби за Прокупље нису имали жртава, сем лакше рањеног командира Пасјачке чете Војина Бајевића Вука. Карактеристично је да су у нападу на град први пут учествовале месне десетине и да је напад изведен у садејству са снагама, месним десетинама, које су се налазиле у Прокупљу. Акција је имала велики политички значај, јер је после ослобођења неколико места у западној Србији Прокупље било једино веће место које је ослобођено у јужној Србији. Посебан политички значај ослобођења Прокупља је у томе што је оно било центар Топлице, за коју су и на основу обећања Косте Пећанца Немци рачунали да је сигурна. Ма колико се Немци трудили да прикрију постојање партизана у »Пећанчевој Топлици«, ипак су и ову велику акцију у својим извештајима регистровали, мада врло стидљиво:

»... 10. X извршен је напад на железничку станицу у Прокупљу. Станица је опљачкана, а мрежа воза разорена...«⁴⁹⁾

⁴⁹⁾ Архив VII, Минхен, 3—1, микрофилм 161. . . ,

Напад на Прокупље имао је посебно значење и за народ топличког краја, јер се у њему манифестовала снага партизанског покрета на том подручју. Тиме је створена широка могућност за даље ширење покрета и омасовљавање Топличког НОП одреда.

БОРБЕ НА ПАСЈАЧИ

Вероватно као одговор на партизанска дејства у непосредној близини Ниша, Немци су истог дана известили да је у Нишу отпочео рад новоформираних војноуправних команди — фелдкомандантуре (РеМкоттапаШг), које су се делиле на крајскомандантуре (Кге1\$коттапа1:иг) — окружне војноуправне команде, а њима су биле потчињене ортскомандантуре (Ог18коттапа1:иг) — команде места.⁵⁰⁾ Штаб Косте Пећанца приступио је концентрацији свих четничких одреда са територије Топлице и Лесковца у рејонима: Житорађа, Прокупље, Белољин и Житни Поток, ради напада на Топлички НОП одред, који се, према процени четничког штаба, налазио на планини Пасјачи, са циљем да га окруже и потпуно униште. Поред концентрације четничких одреда сваки војвода добио је овлашћење и био је обавезан да изврши мобилизацију свих раније »организованих« — пописаних сељака, а нарочито оних који имају оружје, без обзира да ли су »организовани«, тј. да ли су приступили четничком покрету или не. Парола са којом су четници приступили мобилизацији сељака је била: »Идемо на Арнауте, Арнаути су се побунили и хоће преко Преполца«. Рачуна се да су четници за ову акцију припремили око 3.000 људи, од тога око две трећине мобилизованих сељака. Дванаестог октобра 1941. године скоро све четничке снаге предвиђене за напад биле су на унапред означеним рејонима. Поред мобилизације људства окупатор је ставио на располагање четницима огромна материјална средства за исхрану и награду четника. Пекаре у Прокупљу, иако је већ било заведено ограничење у потрошњи хлеба, месиле су хлеб у неограниченим количинама и могао га је подизати ко хоће. Поред тога четници су вршили реквизицију стоке, коју су клали и припремали су пуне казане јела за исхрану мобилизованих сељака.

⁵⁰⁾ Архив ВИИ, Минхен, 3—1—660, немачки извештај од 9.X 1941. године; Војна енциклопедија, II издање, том 9, стр. 60ц.

За почетак напада био је предвиђен 12. октобар 1941. године, те су тог јутра четници кренули из својих рејона прикупљања у правцу планине Пасјаче, са циљем да је опколе а затим да приступе уништењу партизана на њој.

Четничке снаге из рејона Житног Потока кренуле су у неколико колона правцем Житни Поток—Јовине Ливаде—Пасјача; Статовац—Старо село—Ђуревац—Јовине Ливаде; Ргаја—Ргајски вис—Бели Камен. Назив четничких одреда који су са тих праваца наступали није познат, једино се зна да су на овим правцима биле најјаче четничке јединице. Ако се има у виду да је и командно место Косте Пећанца било у Житном Потоку, са ког је требало да руководи операцијом, онда је ова претпоставка реална и сасвим могућа.

Из рејона Белољина, преко села Шарене букве и планине Видоваче ка Белом Камену и Јовиним Ливадама, требало је да наступа са својим одредом Костин син, Милан Пећанац. Овај одред је био најбројнији по саставу активних четника.

Из рејона Прокупља, преко села Растовнице и Бучинца ка селу Јовине Ливаде и Пасјачи, требало је да наступају четнички одреди попа Илије Симића — војводе барбатовачког и војводе попа Михајла Поповића — Мике Јастреба из Блаца.

Војвода Никола Куштримовић са својим одредом и највећим бројем мобилисаних сељака и са још неколико мањих четничких одреда требало је да наступа правцем Житорађа—Коњарник—Дебели Луг—Пасјача, а војвода Душан Ђорђевић Бублички из рејона Кожинце у правцу Пасјаче.

У таквом распореду четничке снаге требало је да стигну на планину Пасјачу 12. октобра 1941. године и ту да опколе Топлички НОП одред. Карактеристично је да чим је учињен распоред снага неке четничке јединице су кренуле на извршење задатка. Четнички штаб није предузео потребне мере да установи где се у ствари, налазе партизанске снаге, каква је њихова јачина, распоред и др. Топлички НОП одред у том моменту није се налазио на планини Пасјачи, већ на Видојевици, те сама та чињеница говори да је план четника мање-више био осуђен на пропаст.

До сукоба између партизанских и четничких снага дошло је 12. октобра 1941. године. Наиме, чета Кукавичког (Лесковачког) НОП одреда, која је учествовала у нападу на Прокупље, кренула је тога дана изјутра да се врати на свој ранији терен. Услед магле и необавештености чета је поподне неоче-

кивано наишла на један четнички одред у селу Нови Ђуревац. Не знајући о коликим се четничким снагама ради, а поготову да се ради о концентрацији четника, чета је из покрета, без припрема, извршила јуриш на село и за кратко време успела да разбије изненађене четнике који никако нису ту очекивали партизане. Претпоставља се да су четници извели погрешан закључак да су партизани пошли директно да њих нападну. То је код њих створило убеђење да су партизанске снаге знатно веће него што су у ствари биле. Четници су претпостављали да партизана има неколико стотина. У тој борби заробљено је више четника, а доста их је и погинуло. Остаци су се разбежали на све стране. Партизанска чета није имала никаквих губитака. По разбијању ових четничких снага чета Кукавичког (Лесковачког) НОП одреда продужила је марш ка Јабланици, ништа не слутећи о концентрацији четника и њиховој намери.

Тај сукоб је знатно утицао на морал четника који су се спремали за једну офанзивну акцију. Нарочито је негативно утицао на четничке одреде који је требало да нападају из правца Житни Поток, јер су се разбежани четници из села Нови Ђуревац врло панично понашали и деморализаторски деловали. То је у даљем развоју ситуације много користило Топличком НОП одреду, јер са те стране више није било напада.

Команда Топличког НОП одреда била је обавештена, али не детаљно, да четници убрзано врше мобилизацију и да се припремају за неку акцију. Могло се претпоставити да четници припремају акцију против партизана, будући да су партизани напали и ослободили Прокупље, што је за њих било врло поражавајуће, нарочито код њихових господара Немаца. Међутим, време и план, а поготову снаге које ће у тој акцији учествовати, нису се у тим подацима могле назрети. Да је команда Одред имала тачне податке највероватније да и чета Кукавичког (Лесковачког) НОП одреда не би тога дана кренула на свој терен, већ би остала да под командом Топличког НОП одреда учествује у разбијању четничке концентрације. На основу добијених података, а вероватно и према раније припремљеном плану, Топлички НОП одред, пошто је пустио заробљене четнике у Прокупљу 12. октобра-поподне, извршио је покрет преко Великог Осмака ка Белом Камену и Јовиним Ливадама, не знајући ништа о борби коју је водила чета

Кукавичког (Лесковачког) НОП одреда. Тога дана, поподне, група партизана, са Петком Вуковићем на челу, сукобила се са неким извиђачким деловима четника, а затим се упутила у правцу Одред.³¹⁾ Та група партизана сусрела је Одред који се налазио у покрету и обавестила га о ситуацији. Кад је чело колоне Топличког НОП одреда, тј. претходница, избила на к. 886, која се налази на путу између Белог Камена и Јовиних Ливада, уочила је једну четничку колону која је из правца села Бучинци ишла ка Јовиним Ливадама. Чело четничке колоне већ је пристизало ка Јовиним Ливадама. Њихова јачина била је око 250—300 четника. То је био четнички одред попа Илије Симића, војводе барбатовачког, који је не слутећи да ће се срести са партизанима ишао да изврши свој задатак — блокирање Пасјаче. Команда Топличког НОП одреда чим је добила извештај о покрету четника издала је наређење да се одмах развију у стрелце са циљем да изврше јуриш на четнике. Тог момента одстојање између партизана и четника било је око 500—600 м. Чим се Одред развио за борбу отворена је снажна пушчана и митраљеска ватра по четничкој колони. Очито изненађен и уплашен снажном ватром, део четничког одреда одмах се дао у панично бекство, док се један мањи део четника, који је већ избио на гробен, снашао и запосео групу кућа и одмах одговорио ватром. Штаб одреда издао је наређење да се Одред пребацује по групама на први гробен од полазног положаја. По избијању на гробен партизани су извршили јуриш. Два пушкомитраљеза, дејствујући преко глава бораца који су вршили јуриш, онемогућили су четнике који су посели положаје и куће на Јовиним Ливадама да јуриш одбију. Када се Одред приближио на око 50 м четници су почели бежати на све стране: ка селу Бучинцу, Пасјачи и Гласовику. У тој борби погинуло је пет четника, више их је рањено, а десетак заробљено. Од заробљених четника штаб Одред је дознао за план Косте Пећанца, јачину четничких снага које су ангажоване за извршење тог плана, као и њихов распоред. На основу добијених података штаб Одред је донео смелу али у датој ситуацији веома правилну одлуку да са читавим одредом иде преко Пасјаче и офанзивним дејствима из обруча, по унутрашњим правцима, напада четнике и у деловима да уништава њихове снаге, не дозвољавајући им да се групишу и једновремено отпочну са нападом.

³¹⁾ Стенографске белешке са састанка учесника НОР-а, 6. децембра 1960. године, код аутора.

Пре долаека Топличког НОП одреда на Пасјачу четнички одред војводе Николе Куштримовића је 12. октобра увече, са око 250—300 четника и сељака, избио на Пасјачу и сместио се у јужним кућама села. Њему се прикључио и део четничког одреда разбијеног на Јовиним Ливадама, што је допринело и њиховој деморализацији.

Штаб Топличког НОП одреда радио је у духу донете одлуке. Чим је сазнао за четнике у селу Пасјачи, одлучио је да их у ноћи 12/13. октобра блокира и у зору нападне, те у том циљу организовано је извиђање, што није било тешко јер је у Одреду било доста мештана. Успеху је нарочито допринело постављање заседе на путу Јовине Ливаде—Пасјача, која је ухватила четничку патролу и тачно дознала распоред четника по кућама и знаке за распознавање (паролу). За остварење пуног успеха по замисли штаба Одред, много су допринеле атмосферске прилике. Услед лошег времена постигло се потпуно изненађење. Четници нису очекивали напад ноћу, по снегу и киши. У једночасовној борби постигнут је потпун успех. Погинуло је десет четника, а толико их је сигурно било и рањено. Заробљено је око 130 и заплењено неколико пушкомитраљеза, 1 лаки митраљез и око 100 пушака, неколико пиштоља, доста ручних бомби и муниције. Поред тога заплењено је више ћебади и друге опреме. На страни партизана није било мртвих ни рањених. Војвода Ника Куштримовић, који је био у кући Бошка Радуловића када је кућа опкољена, снашао се, пресвукао у женско одело добијено од жене Бошка Радуловића—Зулетића и успео је да побегне.

Са заробљеним четницима поступало се хумано. У борбама на Пасјачи било је заробљено око 250 четника—сељака. Сви су били смештени у селу Пасјачи, где су остали два дана. Правилан, могло би се рећи пријатељски однос према тим људима утицао је на њих и на формирање става према народноослободилачкој борби и партизанима.

Сутрадан по заробљавању четници су били постројени пред кућама у којима су се налазили. Дошао је заменик команданта Одред, Ратко Павловић, упитао их како се осећају, разговарао са њима о циљевима борбе, питао их да ли имају дувана. Неколико четника му понудише да запали. Међутим, Ратко Павловић рече једном партизану: »Донеси онај цак са дуваном и подели га овим људима«. Четници су га зачуђено гледали. Са заробљеним четницима два дана се

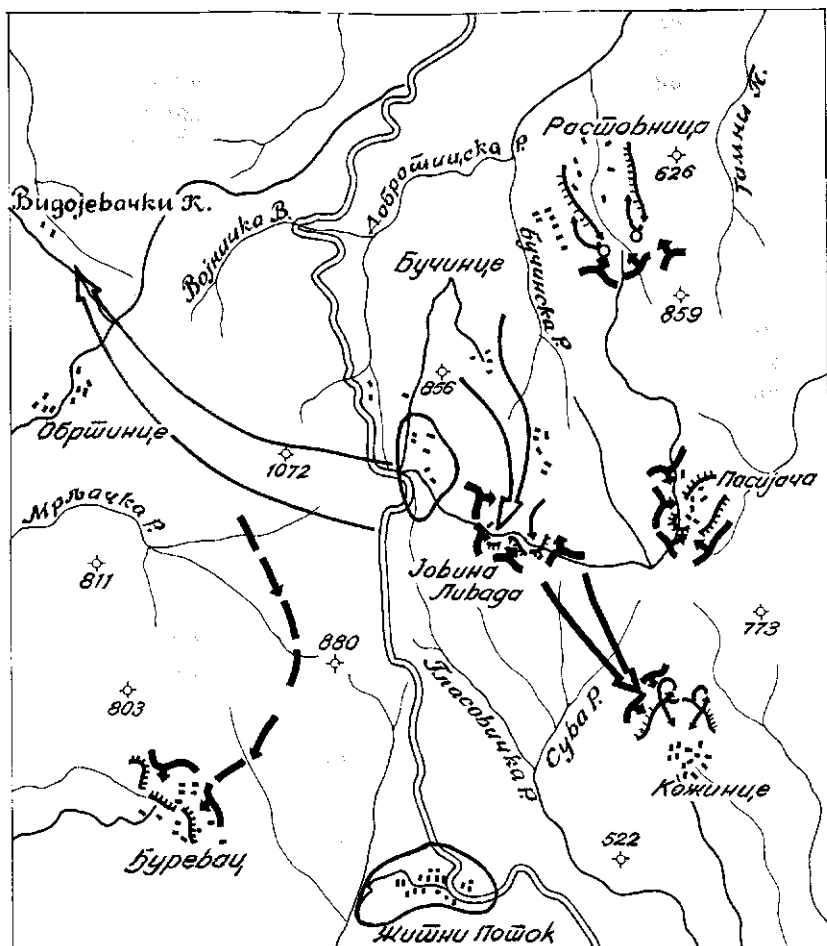
спроводио добар политички рад. Разиим предавањима упознани су са циљевима народноослободилачке борбе, са издајом Косте Пећанца, Милана Недића и других. Ту су одлазили борци Одрета и сељаци са Пасјаче и са сваким од њих разговарали.

Такав правилан однос утицао је на све заробљенике. Њима су четничке главешине о партизанима говориле другчије од онога што су видели својим очима. А за два дана они су видели и научили много из живота партизана.

За све време добијали су храну као и борци Одрета. Пре него што су их пустили кућама политички комесар Одрета одржао је кратак говор, а затим је сваком дато онолико новаца колико му је било потребно да плати воз до своје куће.

Пре поласка многи четници тражили су да остану у Одреду. Неки су и остали, а некима је речено да дођу касније. Док су заробљени четници били на Пасјачи, четници који су побегли за време борби и реакције у Топлици ширили су вести како су сви заробљени четници у борби на Пасјачи стрељани. Међутим, доласком у своја села ослобођени четници су демантовали сва та злонамерна тврђења.

Имајући у виду четнички план, који је добрим делом био откривен од заробљених четника штаб Топличког НОП одреда одлучио је да се већ 13. октобра поново врати ка Јовиним Ливадама и одатле изврши напад на села Житни Поток и Гласовик, где се налазио штаб четника Косте Пећанца. Ради обезбеђења кретања Одред је истурио претходницу јачине једне ојачане десетине са два пушкомитраљеза, са задатком да што пре избије на к.886, која је доминантна у односу на Бели Камен и Јовине Ливаде, да исту поседне и обезбеди покрет Одрета. Десетина се у подножју коте развила у стрелце да не би дошло до неког изненађења. Како се на самој коти налази кућа Тодора Бојовића, то је још више захтевало такву меру опрезности. Пракса је показала, иако није било никаквих података, да је командир правилно поступио што је десетину развио у стрелце. У кући Бојовића налазио се скоро читав један четнички одред. Кад је десетина пришла на око 50 метара до куће угледала је четнике. Не мислећи много о њиховом броју отворили су ватру на све отворе куће (врата и прозоре). Четници су почели да пружају отпор и да се пребацују под заштитом ватре. На вратима је погинуо војвода Филип Бањац који је командовао овим тзв.

Скица број 2. Дводневне борбе на Пасјачи

Легенда:

Наше снаге

Непријатељске снаге

Борбе на Пасјачи 12. и 13. октобра 1941. г.

елитним одредом Коете Пећанца. Борба је трајала свега 20 минута. После погибије војводе код четника је настала општа паника. Позвани су на предају, чему се преосталих 36 четника и одазвало. Погинуло је 10 четника, међу којима и војвода Бањац, а много више их је рањено у бекству. Партизани су у тој краткотрајној борби имали једног лакше рањеног борца.

Губитком овог елитног одреда Коста Пећанац је био и морално поражен. Његов син, Милан Пећанац, који је са својим одредом био у школи у Белом Камену, када је чуо да је Бањац погинуо и да му је одред разбијен, са својим одредом који је бројао око 400 четника и мобилисаних сељака, побегао је одмах преко села Топонице не ступајући у борбу. Према претпоставци која је сасвим могућа, Милан Пећанац и војвода Бањац, требало је да се састану на Јовиним Ливадама код к.886 и да заједно продуже напад у правцу Пасјаче.

Док се Топлички НОП Одред прикупљао за напад на Житни Поток у рејону Јовине Ливаде, војвода поп Михајло Поповић — Мика Јастреб са својим одредом је из правца села Растовнице наступао према Пасјачком вису. Сељаци из Пасјаче, организовани у месне десетине, под командом Петка Вуковића (активног партизана), сачекали су овај четнички одред и на њега отворили ватру. Четници поплашени поразом осталих четничких одреда, дали су се у бекство по групама ка селу Растовници и Прокупљу. Месне десетине су извршиле јуриш и том приликом убиле су неколико четника и више њих раниле, а неколико их је заробљено. Слично се догодило и са четничким одредом Душана Ђорђевића, војводе Бубличког, који је изнад села Кожинце наишао на део снага Топличког НОП одреда. Партизани су посели положаје и пустили четнике да им приђу на блиско одстојање, а затим су отворили паклену ватру по њима. Четници су отварањем ватре били толико изненађени да су почели да беже бацајући са себе оружје и опрему, а нису испалили ни један метак. И ту је погинуло неколико четника, десетак их је заробљено, заплењено је много пушака, 1 пушкомитраљез и доста опреме.

Штаб Одреда је припремао 14. октобра напад на Житни Поток, где се налазио штаб Косте Пећанца. У међувремену, Пећанац је послао своје парламентарце да преговарају. Штаб Одреда их није примио. Одбио их је с образложењем да су преговори већ раније вођени, али се четници нису држали закључака донетих на преговорима, те се са њима не може

преговарати све док се не одрекну Косте Пећанца и служења окупатору. Кад су се парламентарци вратили Кости Пећанцу, он је прикупио свој штаб и побегао у правцу Лесковца, тако да до напада на Житни Поток није ни дошло. Карактеристично је за борбе на Пасјачи да обе стране нису довољно познавале ситуацију, ниједна страна није вршила потребна извиђања, тако да се могло десити изненађење било код партизана било код четника. Чињеница је да се штаб Топличког НОП одреда врло брзо снашао и у конкретној ситуацији правилно радио, док су четници без одржавања одговарајуће везе и обједињене команде по деловима тучени и тако су претрпели пораз.

Био је то први јачи сукоб са бројним непријатељем. Одред се на време одлучио да пређе у противофанзиву, тако да четници, иако су пошли у напад на партизана, нису извршили ни један напад већ су стално били нападани, трпели велике губитке и присиљавани на повлачење и бекство. То је било једно велико искуство за партизана.

Услед спорног рада четничке команде и слабе организације успех је изостао, мада се радило о великој бројној надмоћности четника Косте Пећанца (око 30:1). Знатну улогу у тим борбама имао је и морал, кога код четника није било. Мобилисани сељаци када су видели да су преварени нису хтели да се боре, те су тако деморализаторски деловали и на активне четнике. Такође, неискуство у борби, слаба војничка организација, недисциплина у редовима четника учинили су да и поред велике бројне надмоћности буду војнички потпуно разбијени. После претрпљеног пораза на Пасјачи положај Косте Пећанца у Топлици био је потпуно неодржив, јер су његови четници у Топлици били потпуно политички и војнички ликвидирани, те су те борбе представљале почетак краја четничког покрета у Топлици.

Руководство Топличког НОП одреда је и поред такве припреме четника имало могућности да се извуче у правцу Јастрепца и Јабланице и да избегне борбу с надмоћним непријатељем. То, ипак, није учињено јер се и поред слабе обавештености о тачном стању непријатељских снага одлучило на брзе и смеле акције, што је довело до успеха. Пораз четника на Пасјачи значио је војничку и политичку победу над четништвом у Топлици уопште, иако су четници остали убеђени да је на Пасјачи било бар неколико стотина партизана.

Борбе на Пасјачи показују да активна дејства, чак и са слабијим снагама, могу да доведу до потпуног успеха, ако се правилно ради и одлуке доносе на време. Топлички НОП одред, иако у условима скоро потпуног окружења, успео је да забележи изузетно велику победу, гледано не само са војничког већ и са морално-политичког аспектa.⁵²¹

У јеку концентрације четника на Пасјачи група партијских руководилаца Никола Коконешевевић Дунђерски, Конрад Жилник Слободан и Миша Обрадовић, враћајући се из Ниша где су били по задатку у Окружном комитету КПЈ за Ниш, са собом су повели и групу београдских радника који су упућени у Топлички НОП одред. У групи су се налазили Милић Ракић Мирко, Чиклован Живан Светозар и Срба Андрејевић Столе. Њих шесторица пошли су ауто-таксијем из Ниша и када су дошли до испред села Житорађа упали су у четничку заседу. Чим су четници војводе Драгутина Живковића зауставили такси, Слободан, Миша и Дунђерски покушали су да при изласку из опкољеног аутомобила побегну, отварајући ватру из пиштоља. Међутим, сви су били погођени по једним метком. Миша и Слободан, иако рањени, успели су да побегну и дођу до Растовнице, одакле су одведени код партизана на планину Видојевицу. Дунђерски је пао крај једног извора, близу села Смрдића, где га је сустигао четовођа Велимир Галић, предратни поднаредник и убио га код Гласиначке цркве. Мирко, Светозар и Столе, рачунајући да ће се као невини грађани, уз помоћ исправа које су поседовали, извући, нису ни покушали да беже, те су их четници заробили и као заробљенике држали неко време у једном подруму у Житорађи, а затим су их спровели у четнички штаб у Прокупље. Они су заједно са неколико другова из Копаоничког НОП одреда, касније замењени за четничке функционере и среског начелника, које су партизани заробили.

У сећањима на те догађаје Жива Чиклован Тоза, поред осталог, каже: »Напад на Прокупље је претстављао преломну акцију, да не кажем судбоносну, али у оној ситуацији 1941. године и јесте судбоносна и такав акценат треба јој дати. Ево, из ког аспекта ја гледам на то. Нисам мислио да се осврнем на наше заробљавање, али хоћу због акције на Прокупље.

⁵²¹ Борбе на Пасјачи обрађене су према прикупљеним сећањима учесника. Писаних докумената за сада нема. Користио сам стенографске белешке учесника НОР-а које се односе на те догађаје и квислиншки лист »Ново време« од 23. октобра 1941.

Ракић, Андрејевић и ја били смо компромитовани у Београду и са лажним легитимацијама кренули смо из Београда. Дошли смо у Ниш и ухватили везу са Слободаном и Мишом. Дошли смо до Житорађе, где нас је напала изненада једна група четника — одред Драгутина Живковића Пуковачког. Већ смо помислили да је то нека издаја. На друму су била два пушкомитраљеза и одмах су распалили. Ауто, којим смо се возили скренуо је са друма у њиве. Неки су имали револвере и бежећи су пуцали (мислим на Дунђерског, Мишу и Слободана — примедба аутора), а ми нисмо имали куд. Имали смо искуство илегалног рада у Београду, имали смо код себе доста новаца. Док смо се окренули, ови су пуцајући себи рашчистили пут.

Ми смо били заробљени. Важно је да смо 2—3 дана били у подруму од камена у Житорађу. Горе, изнад нас био је један четник Драгутина Пуковачког. Имали смо доста цигарета, којим смо нудили стражара. Домаћица је чула од свог мужа који је служио четнике да ћемо бити стрељани. Ми нисмо знали за наш напад на Прокупље. То се говорило у соби, где је био четнички штаб. Домаћин је све то рекао својој жени. Из страха да ви (мисли на партизане — примедба аутора) не нападнете, изводили су нас ноћу напоље, а после нас враћали. Стално смо били везани.

Домаћинова ћерка је кокетирала са стражарем и једног дана донела нам је велику погачу и сира и рекла да ћемо бити стрељани. Четници су имали утисак да смо ми стрељали неке њихове функционере. Ударили су нам дупле везе и одведоше нас на један пропланак и построје нас за стрељање. Ја сам био са Милићем, када су нас спроводили на конопцу. Хтео сам да побегнем, али ме ухвате.

Био је сумрак и само су се виделе контуре људи. Одједном је почело неко мување. Имао сам утисак као да је дошао курир. Четници су узели пушке, нас опет вежу и врате у кућу. Сутрадан су нас одвели у Прокупље, у соколану и предају нас жандармима. У соколани су били и четници и жандарми. Наша појава је произвела снажан утисак, јер сте их ви фасцинирали нападом на Прокупље. Долазио је поп Раша (Раша Кнежевић из Тулара — напомена аутора) и тукао ме. Ту нас је чувала жандармерија. Прилазио нам је један жандармеријски поднаредник и предлагао нам да заједно са њим побегнемо у партизане. Ми смо мислили да је то провокација. Касније је он стварно побегао и погинуо као командир парти-

занске чете. То је био Ђока,⁵³⁾ значи да нам је искрено говорио. Не само да су четници били парализовани, него и жандармерија. После тога, нам је било јасно зашто је поднаредник хтео да иде у партизане. Жандармерија је исто била безвољна, очекивали су још један ваш напад.

Муњевитост напада је парализовала непријатеља и одушевила народ. Одједном се нагло мења курс према нама. Одводе нас у хотел 'Европа' уз пратњу четника. Изгледа да су сазнали да ви оне нисте стрељали него пустили. Ово није битно због нас, али је битно да дамо један колорит тој ситуацији и не треба заборавити ову акцију на Прокупље, када се пише о тим борбама.

Ви сте изненадили са становишта плана напада, а ја сам био у ситуацији ухапшеног и видео сам како је то деловало на непријатеља. Народ је то са одушевљењем примио. Одвели су нас у хотел на ручак... Када смо били у хотелу народ је спонтано долазио са улице, улазио у кафану да види партизане, који су заробљени. Била је то једна манифестација».

РАЗОРУЖАВАЊЕ ОСТАКА ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА

После успешног разбијања четничке офанзиве на Пасјачи, Топлички НОП одред се сређује и нешто омасовљен врши реорганизацију, коју према директиви ОК КПЈ за Ниш спроводи Вера Јоцић.⁵⁵⁾ Она је дошла у Одред и била је задужена од ОК КПЈ за Ниш за рад Партије у Одреду, односно, била је партијски руководилац Одред. Одред је преформиран у три чете: Пасјачку у којој је командир био Војин Бајевић Вук, а политички комесар Родољуб Радосављевић—Веселин,⁵⁶⁾ Косаничку, командир Ратко Павловић Ћићко, који је уједно био и заменик команданта Одред, политички комесар Војкан Јеремић Велимир" ^ (у само неколико дана, а после Џиклован Живан Светозар), заменик командира Александар Војиновић

⁵³⁾ Душан Вунарић Ђока, из Босне, погинуо као командир чете код Азбреснице, 9. марта 1942. године.

⁵⁴⁾ Стенографске белешке са састанка учесника НОР-а, 1960. године, стр. 33, у поседу аутора.

⁵⁵⁾ Ната Јоцић Вера, извршила самоубиство у затвору као информбировац.

⁵⁶⁾ родољуб Радосављевић Веселин, после рата био директор предузећа у Прокупљу.

⁵⁷⁾ Војкан Јеремић Велимир, после рата инжењер и саветник у Дирекцији железница.

Војин; Јастребачки командир Кирил Михајловски Грујица, политички комесар Гојко Лакчевић Глиша, заменик командира Никола Џуверовић Академац. Чете су бројале просечно 50—70 бораца. С том реорганизацијом у четима се по први пут појављује дужност заменика командира чете, али се касније поново укида.

Реорганизоване чете добиле су конкретне задатке и свака је пошла у одређени рејон дејства. Косаничка чета у правцу Косанице; Јастребачка на планину Јастребац, за дејства у подножју Јастрепца; а Пасјачка је остала у рејону Пасјаче и Видојевице.

Непосредни повод за реорганизацију Одрета, а посебно за формирање Косаничке чете, било је то што су после победе на Пасјачи партизани војнички и политички доминирали средњим делом Топлице и Добрича. Ликвидиравши четнички покрет појављују се у Топлици у новом светлу. Пред штаб Одрета постављала су се два питања: прво, на коме је непрекидно, на захтев Покрајинског комитета КПЈ за Србију, инсистирао Окружни комитет КПЈ за Ниш, да се више иде на магистрални пут и пруге; и друго, на чему је Одред инсистирао, да се читава територија Топлице, укључујући и Косаницу, прошири као слободна територија и да се створе повољни услови за даља дејства у правцу Копаоника. На тај начин ослободило би се залеђе од четника, који су још увек били у Куршумлији и у Блацу, за успешнија дејства на магистралама, долином реке Јужне Мораве. Штаб Одрета је заузео став, да би задовољио и једну и другу тежњу, да се формирају три чете: једну најјачу, коју треба усмерити у правцу Косанице за рашчишћавање терена; и две постојеће, које би биле оријентисане ка прузи и комуникацији дблином реке Јужне Мораве. Косаничка чета је поред војничког задатка, разоружавање четника, имала и политички задатак да продре у Косаницу, како би раскринкала Косту Пећанца и четништво уопште, у околини Куршумлије, одакле је иначе Коста Пећанац био родом.⁵⁹⁾

Јастребачка чета је ноћу 15/16. октобра 1941. године прешла на Мали Јастребац, а већ 18. и 19. октобра поставила је заседу у рејону Биљешке чуке, на коју су наишли четници

⁵⁸⁾ Гојко Лакчевић Глиша, студент економије, погинуо у Чубури 4. марта 1942. године, као политички комесар чете.

⁵⁹⁾ Према стенографским белешкама са састанка учесника НОР-а 6. децембра 1960. године, стр. 40, у власништву аутора.

Коче Белог, познатог четничког зликовца, који је том приликом погинуо. Само неколико дана касније, 22/23. октобра 1941. године, ова чета је напала четнички одред војводе Вујисића у селу Цигољу, који је бројао 25 активних четника. Напад је изведен према раније припремљеном плану, а извиђање четника у селу Цигољу вршено је још пре напада на Прокупље, па су ти подаци само проверени. Треба напоменути да се овај четнички одред према партизанима понашао нешто либералније од осталих четничких одреда Косте Пећанца у Топлици. Напад је потпуно успео јер је постигнуто изненађење, а и сама акција је била добро припремљена. Жртва није било. Сви четници су разоружани, а заплењено је 20 пушака, 2 пушкомитраљеза, 1 тешки митраљез и нешто друге опреме. Из састава четничког одреда два четника, Димче и Артем, прешли партизанима.

РУШЕЊЕ ОКУПАТОРСКЕ ВЛАСТИ

Све чете Топличког НОП одреда у својим рејонима приступиле су акцији паљења општинских архива, одржавале су политичке конференције по селима и сакупљале оружје од сељака. У селима где су постојале месне десетине оружје се узимало само од оних који нису били или нису желели да буду чланови месних десетина, а у селима где није било месних десетина пушке су се остављале само активистима док су се осталима одузимале. Ту одлуку штаб Одред је донео после мобилизације коју су извршили четници над сељацима, за борбу против партизана на Пасјачи.

Мобилизација сељака коју су извршили четници у селима, нарочито испод Јастрепца, допринела је да се открије ко од сељака поседује оружје. Разоружавање које је уследило у овом делу Топлице омогућило је да се наоружају сви новопридошли борци, све десетине по селима, а нешто оружја је ускладиштено. Рачуна се да је у тим акцијама сакупљено око 1.000 пушака и доста муниције, нешто бомби и неколико пиштоља.

Кроз политичке конференције и друге контакте са народом дошло је до омасовљавања Одред, тако да су чете у том периоду нарасле просечно на по 80 и више бораца. Највећи прилив имала је Јастребачка чета, која је пре тога била мања

⁶⁰ Архив ВИИ, Минхен, 3—I микрофилм 663. , - .

од осталих, а уочи поласка иа Пасјачу, ради напада на Лебане, бројала је око 80 бораца.

У периоду од напада на Прокупље до поласка на Лебане у већем делу Топлице и Добрича попаљене су општинске архиве: 8/9. октобра 1941. године у селу Житном Потоку; 9/10. октобра у Прокупљу (среска архива срезова добричког и прокупачког, архива пореске управе и општинска архива); 20/21. октобра у селу Крушевице; 24/25. октобра у селу Доња Речица; 28/29. октобра у селу Прекопоцу и Сварчу; 30/31. октобра у Великој Плани и Претрешњи.⁶¹⁾

ОСЛОБОЂЕЊЕ ЛЕБАНА, МЕДВЕЂЕ И РУДНИКА ЛЕЦЕ

Освајање Прокупља и успешно разбијање четника на Пасјачи корисно су послужили за вођење зајединичких акција партизанских НОП одреда. Окружни комитет КПЈ за Лесковач сачинио је и разрадио план за напад на Лебане, Медвеђу и рудник Леце. Како није имао довољно снага за извршење тих задатака, позвао је Бабички и Топлички НОП одред (снаге Јабланичког и Лесковачког НОП одреда нису биле довољне за такве задатке) да им помогну у извршењу планираних задатака. На подручју Топлице скоро да је било рашчишћено са непријатељем, па је штаб Одрода одлучио да главне снаге Топличког НОП одреда учествују у борбама за ослобођење Лебана и рудника Леце и на тај начин омогуће ликвидацију непријатељских упоришта у овом подручју, што је било неопходно за координирање дејства Јабланичког и Лесковачког НОП одреда са осталим одредима у борби против окупатора.

Ноћу 4/5. новембра 1941. године Топлички НОП одред, са све три чете, просечне јачине око 60 бораца, кренуо је у правцу Радана. Петог новембра изјутра Одред се састао са Јабланичким НОП одредом у рејону Стругара—Добра вода. Ту је формиран заједнички оперативни штаб у саставу Василије Смајевић, Милош Манојловић и Елисе Поповски Марко и донета је коначна одлука о томе којим ће се снагама који објекат нападати. Две чете Топличког ЦОП одреда, (Пасјачка и Јастребачка, предвиђене су да са једним делом Јабланичког НОП одреда нападају на Лебане, Косаничка чета да са

⁶¹⁾ Архив ВИИ, к. 21, док. 26/8, к. 26, док. 12/2. .

осталим снагама Јабланичког и Лесковачког НОП одреда напада на рудник Леце, а неки делови Косаничке чете су упућени на Медвеђу и заузели су је без губитака.

Извршена је подела задатака по четама: Пасјачка чета требало је да нападне са око 30 бораца жандармеријску станицу, финансијску испоставу и Среско начелство; Јастребачка чета је имала задатак да ликвидира општину Лебане и да у садејству са Јабланичком четом ликвидира четнички штаб у кафани, а када изврши дати задатак да се састане са Пасјачком четом код Начелства; Јабланичка чета имала је задатак да пређе реку Јабланицу и да са супротне стране, са Пасјачком четом, ликвидира Среско начелство.

Косаничка чета Топличког НОП одреда добила је задатак да са Лесковачким и Јабланичким НОП одредом напада на рудник злата Леце.

Напад на среско место Лебане изведен је ноћу 7/8. новембра 1941. године. Делови Јабланичког НОП одреда придодати су Пасјачкој и Јастребачкој чети Топличког НОП одреда више да би служили као водичи јер су познавали терен. Борба за ослобођење Лебана, иако прилично оштра, није трајала дуго. Већ после два сата борбе наше снаге потпуно су загосподариле градићем. У граду је погинуо неутврђен број четника и 3 жандарма, похватани су сви непријатељски шпијуни, спаљене општинска и среска архива, архива пореске управе и жандармеријске станице и ликвидирани су све остале институције које су могле да послуже непријатељу. За разлику од Прокупља, наше снаге нису се повукле, већ су остале у варошици Лебане. Из састава Топличког НОП одреда на подручју Јабланице остала је Пасјачка чета, а Јастребачка чета је одмах поподне извршила покет са циљем да се што пре пребаци на подручје Топлице. Пасјачка чета је на подручју Јабланице остала до 13. новембра 1941. године, када се повукла у рејон Пасјаче.

Напад на рудник Леце извршиле су снаге Лесковачког НОП одреда, делови Јабланичког НОП одреда и Косаничка чета Топличког НОП одреда. Рудник, је обезбеђивало 15—20 жандарма. Четом Топличког НОП одреда командовао је Ратко Павловић Ћићко, који је у исто време био у оперативном штабу за напад на Леце. То је била најјача чета Топличког НОП одреда, око 80 бораца са 12 пушкомитраљеза. После

пола сата борбе рудник је пао, а жандармеријска станица је ликвидирана. Заробљен је богати плен: со, одећа, обућа, гас, шећер, пиринач, кафа, запрежна стока итд. Посебно је значајно што је заплешен и експлозив, толико потребан одреди-ма. Напад је био добро припремљен, а удар је извршен једновремено, што је збунило непријатеља те није могао да пружи очекивани отпор. Сва постројења рудника била су онеспособљена за рад, укључујући и инсталације које су користиле окупатору, општинска власт и др. Ликвидирани су шпијуни који су служили окупатору и домаћим издајницима, а радили су у управи рудника и органима окупаторске власти.⁶²⁾

У руднику Леце борци су запленили и радио-апарат. Заједно са народом борци су слушали Радио-Лондон који је управо јављао да су трупе Драже Михаиловића заузеле рудник Леце.

Оно што је карактеристично за ове акције је да су извршене једновремено и то је јако збунило непријатеља, а нарочито јачина наших снага и њихова организација. Непријатељ никако није могао да схвати да напад изводе 7—8 партизанских чета, те је његово реаговање из Лесковца било врло споро, тј. тек после два дана.

Главни терет напада на Лебане носила је Пасјачка чета Топличког НОП одреда. План напада је био тајно припремљен, а извиђањем је тачно установљен распоред непријатељских снага. То је, у суштини, омогућило реализацију плана напада, те победа није долазила у питање. Отпор који је непријатељ пружио није био организован, јер се бранио сваки објекат за себе, што је олакшало извршење задатака партизанским јединицама и у једном и у другом месту.

Среско начелство Јабланичког среза, између осталог, јавило је својим претпостављенима: »8. новембра о.г. (односи се на 1941. годину — нап. аутора) комунисти извршили напад на рудник Леце и варошицу Лебане. После борбе од 3 сата у Лебанима заробљено је 56 жандарма и четника. Има мртвих и рањених 14, у Лебанима чује се да су заробљени пуштени од комуниста... *)

⁶²⁾ Стенографске белешке са састанка учесника НОР-а из Топлице, маја 1952. године, у архиви аутора.

Никола Илић, Јабланички НОП одред, стр. 178.

НЕУСПЕЛИ НАПАД НА ВЕЛИКИ ШИЉЕГОВАЦ

Док се главнина Тоиличког НОП одреда налазила у Јабланици и учествовала у успешним напањма на Леце и Лебане, партизанска група са Великог Јастрепца, јачине једне десетине партизана и неке месне десетине, са Јанком из Микуловца на челу, а у садејству са четницима војводе Марка Килибарде, извршила је напад на четнички одред Милоша Гребачког у Великом Шиљеговцу. Тај напад је био недовољно припремљен и, наравно, није успео. Марко је из заклона говорио Милошу, који је био утврђен у школи: »Изађи на мејдан ако курва нијеси«, а Милош из школе њему: »Нападни, ако сукњу не носиш«. Четници Милоша Гребачког остали су у школи а нападачи су се повукли. Није се могло утврдити да ли су четници у школи имали губитке, а на страни нападача погинуо је један из Маркове групе (Милун). Десетар партизанске десетине, Јанко, је рањен. Једина корист од ове акције је била што је четнички војвода Марко Килибарда потврдио какву-такву спремност за сарадњу са партизанима, за разлику од других четничких војвода који су преговарали у Ајдановцу о заједничкој борби против окупатора. На тај начин је и компромитован у очима четника као сарадник партизана.

ПОНОВО НА СВОМ ТЕРЕНУ

После успешно завршене борбе за ослобођење Лебана и рудника Леце, оперативни штаб одлучује да се Јастребачка чета Топличког НОП одреда одмах врати на свој терен, а Пасјачка и Косаничка чета су остале још неколико дана на подручју Јабланице. По доласку у Топлицу Јастребачка чета из покета је напала воз код села Подине, а у ноћи 12/13. новембра 1941. године запалила општинску архиву у селима Стара Божурна и Ђакус. Већ следеће ноћи 13/14. новембра, група са Пасјаче запалила је општинску архиву у селу Орљане, а група која је остала за извођење акције у рејону Јастрепца општинску архиву у селу Лоћики и порушила пругу код села Тешице. Чета је 15. новембра прикупљена у селима Микуловац и Ново Село, где се 16. новембра састала са Расинским НОП одредом, који је прешао на подручје Топлице 12. новембра 1941. године. Чета се ту одмарала до 22. новембра.

Једна њена група запалила је 19/20. новембра општинску архиву у селу Александрову, а 21/22. новембра у селу Мрамор, 5 км западно од Ниша.

Пасјачка чета, по завршеним борбама око Лебана, вратила се на свој терен између 13. и 15. новембра. Снабдевена са довољно експлозива из рудника Леце, чета је одмах формирала специјални вод за дејства на прузи Ниш—Скопље и Дољевац—Куршумлија. Већ 19/20. новембра овај вод напада на четнички штаб војводе Драгутина Живковића у селу Пуковац и пали општинску архиву (овај вод ће дејствовати самостално до фебруара 1942. године), а ноћ касније, 20/21. новембра, општинску архиву у селу Влахову и Дубову. Ноћу 21/22. новембра Пасјачка чета је извела велику акцију на прузи Дољевац—Прокупље и срушила пропуст код села Кочане. Такође, чета је те ноћи запалила општинску архиву у селу Житорађи и Црнатову.⁶³⁾

Косаничка чета, бројчано веома јака, састављена од одабраног људства под командом Ратка Павловића Ћићка, такође је око 16. новембра стигла на подручје Топлице, у село Добри До. Становништво тог дела Топлице било је још увек више наклоњено четницима, везујући своју судбину за свог земљака, војводу Косту Пећанца. Задатак чете је био да политички осваја овај терен. После прве политичке конференције коју је Ратко Павловић Ћићко одржао у селу Добри До, чета је сутрадан, 19. новембра била нападнута од месних четника из села Добри До и Иванкула.⁶⁴⁾ Борба је почела око подне и трајала до вечери. Четничке снаге стално су добијале појачање, те је Косаничка чета, под заштитом мрака, била принуђена да се повуче, изгубивши једног борца и читав ратни плен задобијен у руднику Леце, који је возила са собом. Чета се повукла у правцу села Статовац и Широке Њиве, где је остала неколико дана ради одмора, одржавајући политичке конференције. За време боравка у том рејону водила је успешне борбе са четницима војводе Ратка Шмигића, које је коначно разбила у борби код села Товрљана ноћу 24/25. новембра 1941. године.

Карактеристично је да су та дејства, укључујући и ослобођење Леца и Лебана, по први пут координирали на дејствима у западној Србији. Наиме, наша офанзивна дејства на југу

⁶³⁾ Архив ВИИ, к. 21, док. 26/8; к. 26, док. 1/2 и к. 33, док. 31/11.
Архив ВИИ, к. 21, док. 26/8.

Србијс требало је да привуку пажњу непријатеља и да га присиле да он одвоји део снага и упути их према југу Србије. То је био један од основних разлога зашто су наше јединице остале да држе Лебане у својим рукама, за разлику од Прокупља.⁶⁵⁾

ФОРМИРАЊЕ ВИДОВАЧКЕ ЧЕТЕ

Омасовљење Топличког НОП одреда, које настаје после низа значајних победа против немачких јединица, четника и недићеваца у борбама у Прокупљу, на Пасјачи, у Лецу и Лебану захтевало је формирање нових јединица, будући да је прилив бораца у Одреду био јако велики. Одлуком штаба Топличког НОП одреда, крајем новембра 1941. године, формирана је Видовачка чета, за коју је командни кадар узет из Пасјачке и Косаничке чете Топличког НОП одреда. Њен први командир био је Мирослав Станковић Мира, други Богољуб Коковић Буљубаша (кратко, а затим је смењен), трећи, такође кратко, Рада Ђорђевић из Прокупља, а четврти командир Чедомир Јеремић Срђа — Марко Пилот. Комесар чете стално је био Љубинко Коковић Вујадин,⁶⁷⁾ а заменик политичког комесара Родољуб Радосављевић Веселин — Лале. Десетари су били: Аранђеловић Србобран Краљ (Бани Гугутар), Трајковић Ранко Оца (опанчарски радник), Митровић Богољуб — Лутан »Синђелић«, фризер и Перић Борислав Марко, фризерски радник. У почетку ова чета није имала значајних акција, већ је прикупљала оружје, постављала заседе на друмовима и раскрсницама према горњем делу Топлице и Косанице, где су се кретали четници и ликвидирала четничке шпијуне. Ноћу 2/3. децембра 1941. године попалила је општинску архиву у селима Горња Коњуша, Доња Топоница и Прекадин.⁶⁸⁾ Прву озбиљну борбу, ватрено крштење, Видовачка чета је доживела у борби са четницима Нике Куштриновића на мосту у Доњој Коњуши. Ника је и ту имао среће

⁶⁵⁾ Према стенографским белешкама са састанка учесника НОР-а 6. децембра 1960. године (у поседу аутора).

⁶⁶⁾ Богољуб Коковић Буљубаша, пре рата подофицир бивше југословенске војске.

Љубинко Коковић Вујадин, студент, погинуо 7. марта 1942. године као комесар чете у селу Губетину.

⁶⁸⁾ Архив ВИИ, к. 26, док. 55/2 и 57/2; к. 21, док. 26/8.

и остао је жив, јер је био улетео у партизанску заседу. То је био други пут да успе да спаси главу, што му код Драгуше, марта 1944. године, није успело. Погинуо је као командант батаљона четника Драже Михаиловића. Борба у Доњој Коњуши била је значајна по томе што је створила могућност за проширење слободне територије према Видојевици и Косаници. У њој је било жртава на обе стране. После борбе у Доњој Коњуши организован је напад на Блаце.⁶⁹⁾ Карактеристично је за ову чету и то да је она прва јединица Топличког НОП одреда која је образовала и држала фронт према четницима, тј. према западном делу Топлице, у Куршумлији, где су доминирали четници.

Према плану штаба Топличког НОП одреда, за даље ширење слободне територије и преношење борбе ка Косаници, Косаничка чета је требало освојити Горњу Косаницу, а Јастребачка да продире ка подножју Копаоника. Због тога је Косаничка чета била упућена од Лебана у правцу Косанице, добро опремљена, са одабраним људима. Јастребачка чета, пошто рашчисти терен у средњој Топлици, требало је да део снага остави у рејону Малог Јастрепца за дејства на главној магистралу долином реке Јужне Мораве, а главнином да крене у правцу Блаца. У садејству са осталим снагама Топличког НОП одреда, које су дејствовале јужно од реке Топлице, и са Расинским НОП одредом, који се од 16. новембра 1941. године налазио на подручју Топлице, да ликвидира четничко упориште у Блацу и продужи дејства у правцу Копаоника ради стварања повољних база на том подручју и да олакша дејства Краљевачком НОП одреду.

И ДРУГИ НАПАД НА ВЕЛИКИ ШИЉЕГОВАЦ НИЈЕ УСПЕО

Штаб Топличког НОП одреда, договорио се са штабом Расинског НОП одреда да изврше напад на четнички одред Милоша Гребачког, који је био стационаран у селу Велики Шиљеговац, срез расински. Поред осталог, ликвидација тог четничког одреда значила би потпуно рашчишћавање подручја Јастрепца, а на тај начин и обезбеђење залеђа за дејства у правцу Копаоника без бојазни да се четници даље на том

⁽⁹⁾ Сећање Елисиа Поповског Марка (белешка код аутора).

подручју могу учврстити. Напад је планирао и изведен ноћу 22/23. новембра 1941. године. Како четнички одред Милоша Гребачког није био бројно јак одлучено је да се упути само део снага из Топличког НОП одреда као појачање Расинском НОП одреду. Припрема за напад, као и код претходног напада, извршена је на подручју Топлице и тајност напада била је потпуно обезбеђена. Четничке снаге нису извиђане и није било података да су се четници, после напада који је на њих извршила група партизана и војвода Марко Килибарда почетком новембра, утврдили у школи у селу Велики Шиљеговац. Напад је извршен ноћу 22/23. новембра 1941. године, без минобацача и топова. Пушкама, пушкомитраљезима и ручним бомбама зидани и добро утврђени објект није се могао заузети. У тој борби партизани су имали два рањена и једног погинулог.⁷⁰⁾ После неуспелог напада Расински НОП одред и део Топличког НОП одреда, по врло лошем времену, боси и гладни, вратили су се на подручје Топлице.

*Јохан Присл, немачки војник
ступио у Топлички НОП
одред септембра 1941. г.
погинуо 22. новембра исте
године у нападу на
В. Шиљеговац.*

Истовремено са снагама које су пошле у напад на Велики Шиљеговац кренула је главнина Јастребачке чете из Новог Села. Покрет је извршен 22. новембра поподне, подножјем Јастрепца у правцу села Здравивиња, где је по плану требало да се снаге чете споје са снагама које су учествовале у нападу на Велики Шиљеговац. Том приликом издвојена је једна десетина да пође у правцу Малог Јастрепца, ради прикупљања нових бораца за Топлички НОП одред и да врши дејства према плану штаба Одред. Главнина чете, по пристизању у село Здравивиње, остала је у селу неколико дана. Са њом се налазио командант и политички комесар Топличког НОП одреда. Око

⁷⁰⁾ Погинули партизан био је судетски Немац Јохан Присл, који је септембра 1941. године из Прокупља дошао у Топлички НОП одред.

подне 28. новембра штаб Одрета је добио извештај да се у рејону села Горња Јошаница налази око 50 четника и да крећу у правцу села Бреснице. Командант Одрета одмах је наредио командире чете, Николи Џуверовићу Академцу, да са једном десетином изађе на косу између села Јошанице и Здравина, да сачека четнике и отвори ватру по њима и тако створи потребно време да чета изађе на положаје за разбијање четничке групе. Како извештај о броју четника није био тачан, четника је било више од 200, четници су опколили десетину која није успела ни да изађе на косу, али је ипак отворила ватру. Задатак је делимично извршен тј. омогућено је извлачење чете у правцу Јошаничких колиба. У краткотрајној и неравноправној борби десетине и четничког одреда рањени су и заробљени командир чете Никола Џуверовић Академац и борац Добривоје Павловић Бомба.⁷¹⁾ Поред њих заробљена су још три партизана: Радивој Увалић Бата, Божидар Михајловић Драшко²¹⁾ и Славољуб Вуксановић Јајко,⁷³¹⁾ а остали су се уз велике напоре извукли. Успут су четници заробили и Александра Павловића Здравка⁷⁴⁾ који се враћао са терена. Не знајући за ову ситуацију, а веза му је дата у селу Здравину, дошао је четницима мислећи да је то партизанска јединица. Тај сукоб са четницима код села Здравина убрзао је припреме за напад на варошицу Блаце. Извештај о покрету четника донео је Обрад Лазовић Живко,⁷⁵⁾ који је тога дана дошао у Одред.

Полазећи из Блаца четници су почели са хватањем симпатизера НОП-а. У пољу код села Драгуша ухватили су Боривоја Милосављевића, а у селима Бресници, Великој Плани, Микуловцу, Баботинцу и Клисурици око тридесетак симпатизера НОП-а чланова месних десетина, које су заједно са заробљеним партизанима спровели у четнички затвор у Блацу.

⁷¹⁾ Добривоје Павловић Бомба, пуковник ЈНА у пензији.

⁷²⁾ Божидар Михајловић Драшко, евршени матурант пензионисан, као потпредседник СУБНОР-а Србије, чан Савета Републике Србије.

⁷³⁾ Славољуб Вуксановић Јајко, подофицир БЈВ, народни херој Југославије, погинуо као командир чете на Деветак 1944. године у саставу Прве Јужноморавске бригаде.

⁷⁴⁾ Александар Павловић Здравко, погинуо 26. јула 1942. године у селу Претрешњи у борби са четницима.

[^] Обрад Лазовић Живко, (1924—1989), родом из Блаца, народни херој Југославије, пуковник ЈНА у пензији, члан Савета Републике Србије.

НАПАД НА БЛАЦЕ

После сукоба код села Здравивиња четнички одред војводе попа Михајла Поповића Јастреба прешао је кроз сва потпланинска села јужно од Јастрепца, до села Клисурице, не задржавајући се нигде, вероватно у страху од напада партизана. Циљ тог покрета био је да се војвода похвали својим успехом, а тиме и застраши народ овог краја, који је био већ толико везан за партизански покрет да га нико не би могао одвојити од њега.

Штаб Топличког НОП одреда је одмах после овог похода попа Мике убрзано отпочео са припремама за напад на Блаце. Донета је одлука да у нападу на Блаце учествују Топлички НОП одред са свим својим снагама, четири јаке чете, Расински НОП одред и све месне десетине са подручја Топлице. Према прорачуну штаба Одрета, за напад на Блаце сакупило би се око 500 бораца, просечно добро наоружаних. Међутим, тај број је био знатно премашен јер су се пријављивали многи активисти и мимо месних десетина, а четничко заробљавање партизана код села Здравивиња и њихово мучење на очиглед народа узнемирило је и многе поштене грађане који су се до тада држали неутрално. Многи од њих пријавили су се да у саставу месних десетина свога села учествују у борби за ослобођење Блаци и заробљених партизана. Рачуна се да је у нападу на Блаце учествовало око 250 активних партизана и око 350—400 бораца припадника месних десетина и чета.

Уз залагање партијске и скојевске организације и активиста на терену, као и ангажовањем специјално одређених другова из Одрета, припреме на терену су се одвијале врло успешно тако да су за четири дана на врло конспиративан начин прикупљени поменути борци, који су 5. децембра 1941. године јуришали на непријатеља у варошици Блаци. Током припрема непрекидно се извиђао непријатељ. Извиђачка служба је још дан уочи напада функционисала беспрекорно. До тог дана је Слободан Вуксановић Геца,⁷⁶⁾ могао лично, као »четник«, да улази у Блаце и прикупља податке о распореду непријатељских снага, њиховој јачини и утврђењу. Претпоследњег дана он није могао да уђе у Блаце без опасности по живот, а баш тада су настале неке непредвиђене промене у четничком распореду.

⁷⁶⁾ Слободан Вуксановић Геца, пекарски радник, погинуо као командир чете половином јула 1942. године на Копаонику.

За напад на Блаце сачињен је план, који се према процени Оперативног штаба — који су чинили Елисије Поповски Марко, Ратко Павловић Ћићко, Никодије Стојановић Татко, Милоје Закић Блихер,⁷⁷⁾ Десимир Јововић Чича⁷⁸⁾ — у потпуности остваривао. По том плану јединице су имале следеће задатке:

Расински НОП одред ојачан са две месне десетине да избије у рејон Расадника, затвори друм Куршумлија—Блаце и не дозволи евентуални напад четника из правца села Барбатовца;

Чета формирана од месних десетина, бројно скоро најјача — преко 90 бораца, ојачана са 2 пушкомитраљеза, под командом Кирила Михајловског Грујице, имала је задатак да поседне положаје Блачко гробље — језеро и тако врши обезбеђење на друму из правца села Белољина, а једним делом снага да учествује у нападу из правца села Стубла и Блачког језера;

Косаничка чета, ојачана са нешто бораца из месних десетина, бројно и по ватреној моћи најјача, имала је задатак да што пре продре у центар варошице, изврши напад на среску испоставу и блокира четнички штаб, који се налазио у домаћичкој школи, са југозападне стране, истурајући јаче обезбеђење на друму који води из Блаца ка Јанковој клисури, с обзиром на опасност која је могла да наиђе са те стране. Са том четом кретао се и командант Оперативног штаба, јер је ова чета имала важан задатак;

Јастребачка чета, такође ојачана са неколико месних десетина, имала је задатак да заједно са Косаничком четом делом снага продре у центар варошице и ликвидира жандармеријску станицу, ослободи заробљене партизане и остале из затвора, а са делом снага да блокира и нападне четнички штаб са југоисточне стране;

Новоформирана Видовачка чета и део бораца Пасјачке чете, који јој је стављен под команду, ојачана месним десетинама, добила је задатак да напада четнички штаб са северне и североисточне стране. Поред тога, требало је да затвори правац који води из села Попове и Врбовца у правцу Блаца и спречи евентуални покушај четничких снага да нападну партизане с леђа.

⁷⁷⁾ Милоје Закић Блихер (1912—1942), пиротехничар, народни херој Југославије, погинуо у борбама за Куршумлију, фебруара 1942. године, као командант Расинског НОП одреда.

⁷⁸⁾ Десимир Јововић Чича (1905—1985), металски радник, народни херој Југославије.

Командама чета саопштен је задатак њихових јединица у селу Драгуши и дато им је упутство како треба да га извршавају. Свакој чети је додељен путовођа — водич, који ће чете довести у одређени рејон из ког треба да крену у извршење задатка. Све чете су по плану, скоро без тешкоћа, дошле у одређене рејоне. Ватру је требало отворити по датом сигналу. Међутим, услед неспретности патроле Косаничке чете, неко је отворио ватру пре датог сигнала, те је борба отпочела пре него што су неке јединице заузеле предвиђене линије, одакле би извршиле јуриш. То је нарочито створило тешкоће Јастребачкој и Косаничкој чети, које су имале најтежи задатак да неопажено блокирају четнички штаб — касарне.

Одједном је отворена жестока ватра са свих страна. Делови Јастребачке и Косаничке чете, који су имали задатак да јуришају на жандармеријску станицу и затвор где су се налазили заробљени партизани и симпатизери НОП-а, у првом налету су извршили свој задатак. Ослобођени су сви затвореници, заробљени жандарми и убијен је полицијски писар који је покушао да пружи отпор. После ослобађања партизана из затвора, делови Јастребачке и Косаничке чете усмерили су своја дејства у правцу четничког штаба и заједно са Видовачком четом и осталим снагама Јастребачке чете извршили су јуриш којим су делимично подишли згради у којој је био четнички штаб. Међутим, штабу се није могло сасвим прићи јер су четници из зграде са спрата пружали жилав отпор, а око ње је био брисани простор, те су све снаге усмерене ка четничкој касарни залегле код најближих заклона. У то време развила се борба у правцу Расадника и Блачког језера, где се налазио Расински НОП одред и чета састављена од месних десетина, којом је командовао Кирил Михајловски Грујица. Чета месних десетина тражила је појачање у аутоматском оружју, које јој се није могло послати због ситуације око освајања четничког штаба. Када је почело свађивати четници су још једном извршили јуриш на спољна обезбеђења у рејону Блачког језера и Расадника, који није успео али је тежиште борбе у нападу на Блаце углавном пренето на ове јединице. Врило је као у казану. Разнобојне ракете из правца језера и Расадника ка четничком штабу и од штаба ка језеру укрштале су се небом. Ситуација је још увек била нејасна. Тек после заробљавања првих четника Оперативни штаб је дознао да се поп Михаило Поповић — Мика Јастреб са главнином четнич-

ких снага извукао раније из Блаца у правцу села Стубла и Барбатовца, са циљем да, у случају партизанског напада на Блаце, удари им иза леђа, изненади их и нанесе им губитке. Он је највероватније, напад очекивао, али се не располаже са поузданим подацима да је то војвода тачно знао. Уосталом, могао је претпостављати да ће партизани да би ослободили заробљене партизане извршити напад.

Борба за ослобођење Блаца трајала је читав дан. Четници, који су нападали из правца села Барбатовца и Стубла, не само да су одбијени, већ су потпуно разбијени и у паничном бекству одступили су у правцу села Барбатовца и Куршумлије. У тој борби нарочито се истакла чета састављена од месних десетина, која је, поред Расинског НОП одреда, издржала најјачи напад четника из правца села Стубла и Блачког језера.

У Блацу су ликвидирана сва упоришта непријатеља, сем Домаћинске школе (четничке касарне), јер се у њој забарикадирао жандармеријски наредник, са надимком Турчин, и отуда је непрекидно тукао митраљезом којег су четници после те борбе прозвали »Душан Силни« јер је одбранио четнички штаб. Том приликом спаљена је архива среске испоставе, пореске управе, жандармеријске станице и општинске архива блачке општине. Непријатељ је имао око 60 погинулих, а исто толико је и заробљено, док је број рањених био знатно већи. Међу заробљеним четницима био је и син војводе попа Мике Јастреба. Заплењено је доста пушака, 2 пушкомитраљеза и 1 тешки митраљез, доста ратног и санитетског материјала и аутомобил војводе попа Мике Јастреба. Партизани су имали пет погинулих⁷⁹⁾ и десет теже и лакше рањених.

Напад, по оцени оперативног руководства, није у потпуности успео будући да Блаце, као непријатељско упориште, није ликвидирано и тиме створени повољнији услови за даља дејства према Копаонику.

Међутим, постигнути резултати нису за потцењивање. Ослобођени су заробљени партизани и симпатизери НОП-а из Топлице, разбијен један четнички одред коме је требало више од два месеца да се опорави, али не и да ојача као пре борбе. Можда је најважније у том нападу што су месне

⁷⁹⁾ Међу погинулима био је и Светислав Мирковић Ненад, студент медицине, један од најистакнутијих припадника предратног напредног покрета Топлице, заменик командира Јастребачке чете. При нападу на Блаце одређен је за командира сеоских месних десетина формираних у селима на левој страни реке Топлице.

Сахрана Светислава Мирковића Ненада, зам. командира чете у Топличком НОП одреду, погинуо 5. децембра 1941. г. у борби за ослобођење Блаца

десетине са подручја читаве Топлице по први пут тако масовно учествовале у борби. При повлачењу из Блаца све јединице које су учествовале у борби кренуле су правцем Блаце — Међухана — Драгуша — Топоница, а одатле су продужиле у правцу Белог Камена. Ту колону партизана дугу неколико километара, посматрао је народ топличких села и она је представљала манифестацију снага НОП-а у Топлици.

О снази НОП-а у Топлици, која је изражена и у борби за Блаце, најбоље говори извештај Окружног комитета ОК КПЈ за Ниш, послат Покрајинском комитету ПК КПЈ за Србију. У њему се, између осталог, каже: »...Преко 500 обухваћених у месним помоћним десетинама, међутим, може да се мобилише јошивише, алинедостаје оружје за огроман број...«⁸⁰⁾

Сва дејства на југу Србије у периоду октобар-децембар 1941. године имала су велики утицај на развој ситуације у западној Србији, као што су и борбе у западној Србији утицале на развој ситуације на југу Србије.

⁸⁰⁾ Архив ВИИ, к. 51, док. 30/3.

Део енага Топличког НОП одреда из Пасјачке чете, са командом чете на челу, која није учествовала у борби на Блаце, имао је задатак да у рејону Прокупља узнемирава непријатеља и везује његове снаге за себе и на тај начин да осујете евентуално слање појачања у правцу Блага. Поред тога, једном групом ојачаном месним десетинама у току ноћи 5/6. децембра 1941. године делови Пасјачке чете рушили су железничку пругу код железничке станице Пуковац, а истовремено су вршили препад на четнички штаб у селу Пуковац. Ноћу 8/9. децембра једна група ове чете извршила је упад у прокувачку болницу, одакле је изнесрна већа количина санитарског материјала, а затим је рушила пругу у рејону железничке станице Прокупље. - Група партизана из састава Пасјачке чете 11. децембра, одбила је покушај четника да се из правца села Бублице пробије у правцу села Пасјаче.

ПРВА ГРУПА ПАРТИЗАНА ИЗ ТОПДИЦЕ НА ОЗРЕНУ

После партијске конференције, која је одржана на Белом Камену 12. и 13. децембра 1941. године, у штабу Топличког одреда одлучено је да се један број бораца упути као помоћ Озренском НОП одреду. Одлука је донета на захтев Окружног комитета ОК КПЈ за Ниш, који је познавао ситуацију на подручју Озренског НОП одреда и унутар самог Одред, јер је и Озрен припадао нишком Окружном комитету. Те снаге требало је да послуже као морално и бројно појачање. Велике губитке које је Озренски НОП одред претрпео у немачкој офанзиви, новембра 1941. године, поражавајуће су деловале на остатак бораца у Одреду. Сматрало се да ће ово оснажење борцима из Топличког НОП одреда, који није знао за пораз, позитивно деловати и на извођење акција. Та група бораца из Топличког НОП одреда требало је, поред осталог, да појача Озренски НОП одред и у руководећем кадру, јер се на челу те групе налазио Конрад Жилник Слободан, члан ОК КПЈ за Ниш и још неколико другова који су могли бити постављени на руководеће положаје.

После ослобађања Блага 5. децембра 1941. године и партијске конференције одржане 12. и 13. децембра у школи на Белом Камену, ради кадровског и бројног појачања а у

⁸⁰ Архив ВИИ, к. 52, док. 15/4.

духу ставова Конференције, из Топличког НОП одреда упућена је у Озренски НОП одред група од 10 бораца. Сачињавали су је: Конрад Жилник Слободан, Крајцер Максимилијан Звонко, Лакичевић Бранко Милија, Вићентијевић Радослав—Васа Поп,⁸²⁾ Боби Словенац, Миливоје Станковић Крцун, Димче Македонац, Живојин Мијатовић Јаблан и Обрад Лазовић Живко. Имена десетог из групе преживели не могу да се сете. Та група бораца из Топличког НОП одреда, остала је као целина на Озрену око месец дана, а потом су се Димче Македонац, Миливоје Станковић Крцун, Живојин Мијатовић Јаблан и Обрад Лазовић Живко, а са њима и Тихомир Стојановић Уча вратили у састав Топличког НОП одреда, док је Жилник са осталима остао у Озренском НОП одреду и сви су у борбама изгинули.

»НЕКОМПРОМИТОВАНИ« КУЋАМА

Партијску конференцију у Топличком НОП одреду, организовао је ОК КПЈ Ниш и Повереништво КПЈ за Топлицу. Одржана је 12. и 13. децембра 1941. године. Конференција је имала велики значај за развој и јачање Партије у Одреду. Посебно је значајна јер се одржавала у време када је дејством Топличког НОП одреда очишћено скоро читаво подручје Топлице од непријатеља, тј. Топлица постала слободна територија. Такав један скуп, каква је Партијска конференција, јесте најпованији да изврши анализу и да оцену постигнутих успеха, укаже на испољене слабости и одреди смернице за будући рад Партије и дејства партизанских снага на одређеном подручју. После ове конференције требало је очекивати нове задатке за јачање и развијање НОП-а у Топлици и даљи подстрек за борбу против окупатора и домаћих издајника. Међутим, према закључцима изложеним у резолуцији, конференција није дала такву перспективу. Напротив, одмах по завршетку рада конференције штаб Топличког НОП одреда вероватно у сагласности са партијским руководством, донео је одлуку да један део »некомпромитованих« бораца отпусти кућама, с тим да се прикључе месним десетинама или да представљају језгро месних десетина у селима где их нема, како би се и тамо формирале. У разговорима о овом питању

⁸²⁾ Вићентијевић Радослав Поп, атентатор Светозара Вујковића, погинуо у Сокобањи 1942. године.

после рата постоје неслагања. Тврди се да Пасјачка и Видовачка чета нису тада отпустиле никога из свог састава, те да се за отпуштање ових бораца и не зна. Чињеница је да је отпуштања било и да су тада отпуштени из Одрета Божидар Михајловић Драшко, Динић Драгољуб Мића⁸³ и низ других живи. Међутим, другови су тврдили да Пасјачка и Видовичка чета нису отпустиле никога, на основу чега би се могло закључити да је то рађено само у Јастребачкој и Косаничкој чети. Да се тако поступало само у једној или две чете није логично, јер би се тада дошло до закључка да је постојао некакав посебан став штаба Одрета према тим четама или према борцима из тих чета, што би у сваком случају, била још већа грешка.⁸⁴

Борци су реаговали на одлуку штаба Топличког НОП одреда о отпуштању, нарочито они који је требало да иду кућама. Многи нису могли то да схвате и поред објашњења да »нису компромитовани«, а свако од њих је учествовао у по неколико борби и у акцијама на разоружавању четнка и четничких симпатизера широм Топлице.

Пошто је Расински НОП одред био тада у Топлици и на Белом Камену док је држана Конференција, па и приликом спровођења директиве о смањењу Одрета, а која се наводно односила и на тај Одред, тај догађај је дат у сећањима учесника Расинског НОП одреда.

»После борбе за Блаце (5. децембра), одржана је Партијска конференција у школи на Белом Камену (12. и 13. децембра), коју је организовао Окружни комитет КПЈ Ниша за партијску организацију Топлице и Топличког НОП одреда. Ток конференције и усвојена Резолуција били су на линији даљег јачања и учвршћивања партијске организације у Топлици и развијање постигнутих резултата у ширењу народно-слободилачког покрета и борбе.

По завршетку Конференције чете Топличког НОП одреда (Јастребачка, Пасјачка и Косаничка), остале су на Пасјачи, припремајући се да оду на своје терене. Расински НОП одред већ је био кренуо ка Расини.

Тада је дошла директива о смањењу Одрета. По сећању учесника неко је директиву усмено донео из Ниша. Није било

Динић Драгољуб Мића, пуковник ЈНА у пензији, члан Савета Републике Србије.

⁸⁴ Стенографске белешке са састанка учесника НОР-а, 6. децембра 1960. године.

ничег написаног. Како је текао поступак смањења Топличког НОП одреда, имамо податке за Јастребачку чету. Ту се налазио и штаб Топличког НОП одреда.

Тада, 17. децембра, пред постројеном Четом саопштено је поименично ко од бораца остаје, ко одлази кући на презимљивање, а ко са Конрадом Жилником одлази у Озренски НОП одред (као појачање после претрпљених великих губитака 27. новембра у Сокобањском селу Јошаница). Од шездесетак људи, колико је било тада у Чети, остало је око 25 и они су распоређени у две десетине. У Озренски НОП одред отишло је око 15 (по некима 10—12) партизана« — наводи аутор Драгољуб Мирчетић у монографији (Озренски НОП одред 1941—1943.⁸⁵) Кућама је послато око 20 људи који су имали куда отићи и нису били компромитовани. Задржани су сви који су били компромитовани у Одреду, за које се знало да су комунисти и да се налазе у Одреду и борци који су дошли из других крајева, нпр. из Београда.

Тих дана директива је спроведена и у Пасјачкој чети, мали број бораца послат је кућама, и у Косаничкој, из које је готово сво људство упућено кућама, а по некима чак и команда чете.

Један од закључака Конференције на Белом Камену био је да се »сви врате на своје терене«. Расинци су пошли на свој терен, у Расину. Одред је провео два дана у селу Рашевац, 16. и 17. децембар, а већ првога дана, 16. децембра, одржао је партијски састанак Одреда. Састанком је руководио Недељко Караичић, секретар Окружног комитета КПЈ Крушевца, који је пренео закључке Конференције са Белог Камена.

Пре поласка на марш преко Јастрепца за Расину Одред је добио директиву за смањење људства тако да у њему остане отприлике једна десетина бораца. Остале је требало послати кућама на презимљавање. Штаб Одреда није сматрао да ту директиву треба и спровести, па је закључио да се Недељко Караичић Милисав обавести о томе када буде тражио објашњење, као и за директиву Главног штаба НОП-а Србије добијену у писму преко Миодрага Чајетинца Чајке⁸⁶) да се Топлички и Расински НОП одреди повуку у западну Србију.

Расински НОП одред прешао је преко Јастрепца 19. (или 18.) децембра. Са њим је ишао и Недељко Караичић, који се одмах по преласку планине одвојио, заједно са Миодрагом Чајетинцем и пошао ка Краљеву.

Мирчетић, Озренски НОП одред 1941—1943, Ниш, 1979, стр. 129—130.

⁸⁶ Миодраг Чајетинац Чајка (1921—1943), народни херој Југославије.

После неколико дана проведених у Расини, пошто ту није могао да опстане, Одред се вратио преко Јастрепца у Топлицу, у село Горња Јошаница, где је вероватно стигао, 23. децембра 1941. године.

По повратку у Топлицу штаб Расинског НОП одреда добио је писмено наређење од штаба Топличког НОП одреда да треба неодложно приступити смањивању Одред. Како истиче Десимир Јововић Чича, то је било »подвучено са три црвене црте« са стране. То наређење могло је бити добијено 24. децембра 1941. године.

Тим почиње велика неизвесност у Одреду, неразумевање шта се догађа и шта се изменило. Борцима је остало у сећању да је штаб Топличког НОП одреда забранио Расинцима да политички делују у селима Топлице и изводе акције, да у тим селима могу само да презиме, а после тога да се врате на свој терен, у Расину. Партизани, Расинци, тешко су схватили ту ситуацију, пуну неизвесности, која је потрајала десетак дана, до 5. јануара 1942. године.

Штаб Расинског НОП одреда сматрао је да не треба смањити Одред. Исто тако, мислио је да одлуку о томе, уколико треба, може донети једино Окружни комитет КПЈ Крушевца који је и формирао Расински НОП одред. Зато је одмах послао курира у Крушевац, до Окружног комитета, да се распита како да поступи у тој ситуацији. У ствари, тим поступком штаб Одред је хтео да одложи извршење наредбе о смањењу Одред и тако смањи притисак штаба Топличког НОП одреда, рачунајући да ће одустати од ове наредбе. Тада су у штабу Расинског НОП одреда мислили да се секретар Окружног комитета, Недељко Караичић, налази у Крушевцу и да ће од њега добити одговор.

Штаб Расинског одреда, у жељи да избегне даље притиске штаба Топличког одреда око смањивања Одред и приговарања о боравку у Топлици, одлучио је да Одред врати у Расину.

Одред је 23. децембра у подне стигао у село Претрешњу, а увече је отишао за село Горња Јошаница. Ту је провео 24. и 25. децембар. Ујутру, 25. децембра, Блажа Думовић је кренуо за Крушевац, а у подне је партизанима саопштен покрет. Око 23,00 часа Одред је кренуо из села ка Здравинским колибама, које се налазе изнад села Горња Бресница, на један сат хода. Сутрадан, 26. децембра, покушано је да се

пређе преко Јастрепца, али услед великих сметова и јаког ветра није се успело. Одред се вратио у село, Горња Јошаница, одакле је и кренуо.

У суботу, 27. децембра, Блажа Думовић је дошао из *Крушевца*, али без одговора. Наиме, од чланова Окружног комитета у Крушевцу су се тада налазили само Радмила Обрадовић и Ђорђе Матић Кикеран. Остала два члана била су ван Крушевца. Насупрот томе, Окружни комитет СКОЈ-а радио је као колективно тело.⁸⁷⁾

Увече су партизани дали приредбу за мештане у селу.

У недељу, 28. децембра, Одред се налазио у селу Рашевац. Ту су поподне стигли Недељко Караичић и Миодраг Чајетинац.

Одржана је Одредска конференција о одсуствовању бораца који имају где да презиме. На »одсуство ради презимљавања« наредних дана отишло је седам партизана, а затим још један. Од њих осморо тројица су се вратила за Крушевац, четворица за Жупу и Станојло Станојевић Ноја за Здравље. Сви су отишли пре 31. децембра, јер је тога дана, због смањења људства, Одред реорганизован. Уместо у четири, партизани су подељени у три десетине. Борци који су кренули за Жупу и Ноја убрзо су се вратили јер, наводно, нису могли да се пробију због сметова.

После ове Конференције Одред је кренуо на марш преко Јастрепца. Међутим, могао је доћи само из Рашевца до Јошаничких колиба због јаког ветра и хладноће. Тако се безуспешно завршио још један покушај враћања у Расину.

Тих дана стигло је поновљено наређење штаба Топличког НОП одреда, у коме се инсистирало да се Одред хитно смањи, како је то већ било наређено. Поред тога, тражило се изјашњење зашто то до тада није учињено. Куир је поново кренуо за Крушевац. Тада је, вероватно, то био Љубомир Милошевић, са којим је пошао неки од другова који се враћао кући на »осуство«. Уколико са њима није кренуо и Блажа Думовић, онда је и он убрзо отишао за Крушевац. Већ 3. јануара Љуба се вратио у Одред, али без одговора Окружног комитета.

Одред је из Рашевца прешао у Горњу Бресницу, где је извршена реорганизација. Из Бреснице, 31. децембра поподне, прелази у Горњу Речицу, где је остао и сутрадан. Дали су приредбу за мештане.

⁸⁷⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 115.

У петак, 2. јануара 1942. године, Одред је прешао у заселак Бачани, изнад Велике Планае.

У суботу, 3. јануара курир Љубомир Милошевић Љуба вратио се из Крушевца и довео пет другова који су неки дан раније кренули кућама.

Поподне је одржана Одредска конференција о даљем раду Одредска.

Дана 5. јануара 1942. године Расински НОП одред налазио се у Бачанима, засеоку Велике Планае (по неким у Рашевцу или Горњој Бресници). По великој хладноћи и високом снегу у Одред је дошао Елисие Поповски — Марко Шпанац, командант Топличког НОП одреда са једном десетином бораца и једним пушкомитраљезом. Настало је жучно објашњење између Марка и штаба Расинског НОП одреда зашто није спроведена директива о смањењу Одредска. Одговорено му је да се чека одговор Окружног комитета КПЈ Крушевца, који је формирао Одред. Марко није хтео да разговара са Десимиром Јововићем, политичким комесаром, већ само са партијским секретаром Одредска, Властимиром Годићем Мишом. Командант Расинског НОП одреда, Милоје Закић, изашао је из собе у којој се разговарало и затражио мишљење од неколико партизана (Владе Бајчевића, Саше Јаворине), о томе да ли треба спречити распуштање Одредска. Пошто су они потврдили став да не треба дозволити распуштање Одредска, Закић се вратио у собу. Ситуација је постала веома напета.

У том тренутку дошао је Блажа Думовић из Крушевца, са писмом Главног штаба НОП одреда Србије и предао га Десмиру Јововићу. Пошто је прочитао писмо у коме се осуђује распуштање Одредска, Јововић га је дао Марку. Блажа је пренео и усмену поруку »да се не отпуштају људи«.⁸⁸⁾

Елисие Поповски Марко, са својом оружаном пратњом, одмах је кренуо у штаб Топличког НОП одреда који се налазио у селу Крајковцу или Чубури. Одатле је издато наређење за враћање свих бораца у чете. Јастребачка чета скупила се у Чубури. Прикупљање чете постигнуто је релативно лако и брзо, за дан-два, јер су села из којих су били борци била у непосредној близини. Међутим, борци Косачичке чете прикупљали су се скоро месец дана, јер су села у том срезу растурина и до њих је, због великог снега, било тешко доћи. Пасјачка чета није била много смањивана, као ни Видовачка.

⁸⁸⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 22—23 и 46.

У Расинском НОП одреду ово је нагло изменило ситуацију. Неизвесност је престала, а притисак је нестао. По сећању свих бораца који су се тада налазили у Одреду, напетост која је дотада постојала нагло је попустила. Одједном се све изменило, нормализовало се. Одред је наставио да живи уобичајеним начином и остао је у Топлици до прве половине маја 1942. године.⁸⁹⁾

Драме појединаца, бораца, али и њихових руководилаца, у ратним условима брзо су заборављене. Спорови и несугласице отклањани су, грешке брзо исправљане.

За релативно кратко време, за свега десетак дана после отпуштања, чете су се поново омасовиле јер су борци који су враћени кућама поново дошли у одред, тако да је већ почетком јануара 1942. године Топлички НОП одред нарастао на око 250 бораца. Извештај ОК КПЈ за Ниш од 10. јануара, о бројном стању бораца у Одреду гласи:

»... Наш округ има три одреда. 1. Топлички са око 250 сталних бораца .. .«.⁹⁰⁾

И поред тога што су се чете поново попуниле и биле способне за вођење већих акција, то се није чинило. Наставило се са мањим акцијама. На подручју Топлице, на делу којим су доминирали партизани политички се радило. Политички рад, којим је захваћен већи део Топлице, био је од огромне важности за даљи развој борбе против окупатора, а нарочито против домаћих издајника у Топлици. Интензивним политичким радом, на коме је био ангажован читав састав Топличког НОП одреда, много се допринело да се народ Топлице супростави и бугарским окупаторима и поред свег терора који су предузимали окупатори и његове слуге. Тај рад је учинио да се у Топлици ни касније није могла укотвити било која издајничка фракција, па ни четници Драже Михаиловића. Такође, политички рад је допринео да се устанак у Топлици организационо учврсти и да се створи уверење код народа да је партизански покрет у Топлици неуништив. Свако присуство непријатеља за већину топличког народа могло је да буде само привремено, те се колебање у широким народним масама није могло очекивати, нити га је икад било. Народ тога краја схватио је да су партизани саставни део НОБ-а, због тога им

⁸⁹⁾ Историјски Архив Крушевац, МГ — XV — 957.

⁹⁰⁾ Архив ЦК СК Србије, инв. бр. 1506/41.

је пружао подршку не еамо у периоду када Је Топлица била потпуно слободна већ и у најтежим данима, до њеног коначног ослобођења.

ПАРТИЗАНСКЕ АКЦИЈЕ КРАЈЕМ 1941. ГОДИНЕ

Отпуштањем људства бројно стање Топличког НОП одреда сведено је на око 150 бораца, а Јастребачке чете на око 40 бораца. Тако смањене чете добиле су задатак да крену на свој терен.

Јастребачка чета кренула је на терен северно од реке Топлице, с тим да акције изводи нарочито у Морави и на прузи Ниш — Београд.

Само неколико дана по преласку на тај терен Јастребачка чета је ноћу 22/23. децембра 1941 године покушала да сруши мост на Јужној Морави, код села Мрамора,⁹¹⁾ а 23. децембра, по повратку из те акције, спалила је општинску архиву у селу Сечаници.⁹²⁾ Поред тога, чета је ликвидирала један број шпијуна и издајника и одржавала политичке конференције широм северног и северозападног дела Топлице. За те акције чета је подељена у две групе, које су представљале будућа језгра оних чета које ће се формирати око 10. јануара 1942. године.

Пасјачка чета и даље је својим акцијама на прузи Дољевац — Куршумлија спречавала нормалан саобраћај. Поред тога, редовно је држала заседу на друму Дољевац — Прокупље, те је на тај начин паралисала и друмски саобраћај за непријатеље. Четници Косте Пећанца из Косанице своју редовну везу са Нишем у то време морали су одржавати преко Крушевца. Двадесетог децембра 1941. године чета је срушила мост код села Подине, на железничкој прузи између Житорађа и Прокупља,⁹³⁾ а само четири дана касније извршила је и демолирање железничке станице у Житорађи. Заједно са Косаничком четом, делови ове чете имали су 22. децембра сукоб са четницима Косте Пећанца на Пасјачи, који су покушали да се из правца села Статовца пробију на Пасјачу.⁹⁴⁾

⁹¹⁾ Архив ВИИ, к. 51, док. 14/3.

⁹²⁾ Архив ВИИ, к. 26, док. 13/3.

⁹³⁾ Архив ВИИ, к. 51, док. 39/3.

⁹⁴⁾ Архив ВИИ, к. 51, док. 43/3.

Видовачка и Косаничка чета нису имале значајнијих акција, сем појединачних мањих сукоба са четницима у селима према Косаници где је по групама дејствовала Косаничка чета неколико дана, док је Видовачка чета у то време делом снага држала фронт према Косаници, на линији Точане—Вуча—Доња Коњуша. За држање тог фронта чета је ангаžовала и месне десетине из села Гојиновац, Шишмановац, Прекадин, Топоница, Миљковица, Доња Коњуша и др., а делом снагама оперисала је долином Топлице, прикупљајући оружје ради наоружања месних десетина. Држала је политичке конференције и контролисала сва непозната лица која су се кретала на слободној територији.

Партизанска група, са Бошком Ивановићем, дошла је у село Влахово, где је добила задатак да прави заседе на друму Прокупље—Ниш, јер се ту очекивао прелазак Косте Пећанца бугарским колима. Иначе, Пасјачка чета редовно је контролисала друм и пругу Ниш—Прокупље. Међутим, Коста Пећанца тада није наишао, већ полицијска кола »марица«. Тада су похватани полицијски агенти и стрељани, а »марица« спаљена. У том нападу истакао се Гавро Чех,^{95^} који је пушкомитраљезом зауставио »марицу«. Заплењено је разног војничког материјала: скројена али несашивена војна одећа, декрети, објаве и бланко одликовања Косте Пећанца.

ПАРТИЗАНИ У ПРОКУПЉУ

Око 20. децембра 1941. године од бораца Топличког НОП одреда формирана је чета јачине 23—30 бораца, са командиром Димитријем Писковићем Трнавцем,⁹⁶⁾ политичким комесаром Милићем Ракићем Мирком и партијским руководиоцем Живаном Чиклованом Светозаром. Поред њих у чети су били Драгослав Петровић Горски, десетар; Анђелко Моравчић Алекса, борац; Александар Ивановић Соко, борац (пушкомитраљезац); Саво Ераковић Страхиња, десетар; Славољуб Петровић Ђера, борац; Радивоје Ђокић Стева, борац; Душан Вунарић Ђока, борац (пушкомитраљезац); Крста Бадњаревић

⁹⁵⁾ Гавра Чех, дошао 1941. године у Одред. Погинуо на Рајском вису 13. априла 1942. године као политички комесар чете.

⁹⁶⁾ Димитрије Писковић Трнавац (1914—1987), генерал — потпуковник ЈНА, народни херој Југославије, командант Топличког и 1. Јужноморавског НОП одреда.

Костреш, борац; Станимир Јовановић Јова, десетар; Славолуб Вуксановић, Јајко, борац; Ранко Огњановић Минер, борац (пушкомитраљезац); Боривоје Цветковић Парбо, борац; Срба Андрејевић Стојан, борац; Михајло Ђулђибарић Шарган; Ђура; Лука; »Лала« и »Брица«, Милорад Манчић и Јова Пироћанац. Чета је убачена у град Прокупље. Претходно је штаб Топличког НОП одреда направио споразум са војводом Ацом Поповићем, који је командовао четницима који су већ били у Прокупљу. Партизански руководиоци знали су да војводу Ацу Поповића четнички руководиоци сумњиче за наклоност према партизанима. Партизани су у граду организовали својеврсну команду места која је двадесетак дана држала сву власт у граду. Треба напоменути да су партизанске групе и поред месне јединице која је постојала у граду и раније силазили у Прокупље да успоставе везе, донесу различите материјале и обаве друге задатке за потребе Одред. Такође, група које је била са другом Бошком Ивановићем, имала је задатак да прихвати материјал који је долазио из Ниша и Прокупља и да успостави телефонску везу према Нишу, у селу Подине, као и да ликвидира поједине непријатељске шпијуне.

У то време у Прокупљу је дошао жандармеријски мајор из Београда који је имао задатак да ликвидира партизана на Пасјачи. Он је требало да покупи све бивше официре из Прокупља и околине и да створи свој штаб, а затим будући да је војвода Поповић био нестабилан и није могао да преузме команду, да формирају одред Недићеваца.

Тај споразум са војводом Ацом Поповићем склопљен је јер је према причању четника, Аци Поповићу претила опасност да га четници Косте Пећанца или Љотићевци из Ниша поново нападну и избаце из Прокупља, будући да се афирмисао као пријатељ партизана. Команди партизанске чете у Прокупљу дат је задатак да се укључи у четнички одред Аце Поповића и да у Прокупљу говоре да су четници, што је и учињено. Команда чете није могла да се одржи конспиративно јер су у Прокупље долазили сељаци из околних села који су познавали људе те групе, а и партијска организација у граду их је доконспирисала. С друге стране, понашање партизана било је сасвим различито од понашања четника Аце Поповића, јер су одржали неколико конференција, извели на Пасјачу 10—12 агената и четничких курира, провалили организацију Гестапоа у Прокупљу. Штаб одреда на Пасјачи извео је још

неколико акција, а после тога је одржао масован збор, на коме је Прокупчанима објашњено одвођење групе омладинаца који су припадали организацији Гестапоа на Пасјачу. На збору је говорио политички комесар чете Милић Ракић. После тога свима је било јасно да су они партизани. Седмог јануара 1942. године партизани су одржали врло успелу приредбу — забаву, на којој је присуствовао већи број грађана. Програм је био партизански, певале су се партизанске песме и играло коло. У Прокупљу су лечени рањеници и болесници партизанског одреда.

Партизанска чета, која је сишла у Прокупље, добила је налог да не борави у истој згради са четницима Аце Поповића, већ је имала посебну зграду и хранила се у посебној кухињи. Партизани су, ипак, на четнике Аце Поповића деловали позитивно својом дисциплином, радом и извршавањем задатака, тако да су неки четници прешли у партизане.

И поред позитивности које је остварила партизанска чета у Прокупљу, озбиљна грешка партизанског руководства Одрета и партијске организације у Прокупљу, била је то што су се партизани у извесном смислу спустили на ниво четника и пропустили да званично, као партизани, заузму Прокупље и успоставе власт у њему. Та грешка одразила се на даљи развој борбе Одрета, посебно када није пружен оружани отпор бугарском окупатору, који је 9. јануара 1942. године несметано ушао у Прокупље. Партизанска чета напустила је Прокупље без давања икаквог оружаног отпора непријатељу, јер је то била директива штаба Одрета.

БУГАРИ СУ УШЛИ У ТОПЛИЦУ БЕЗ ОТПОРА

Оружана формација на коју се ослонио немачки окупатор за одржавање реда у Топлици и борби против НОП-а били су четници Косте Пећанца и у почетку изванредан број жандарма. Иако су они највећим делом до половине октобра већ били разбијени од стране Топличког и суседних народноослободилачких партизанских одреда, ипак су формиран у одреде — батаљоне држали средња места, чак и када су партизани на подручју Топлице освојили Прокупље и Блаце до краја 1941. године. Четници су имали знатан утицај у Косаници и горњем току реке Топлице, ка Копаонику.

Крајем 1941. године у Топлици еу четници Косте Пећанца држали Прокупље, Куршумлију и Блаце, а били су груписани у шест четничких одреда: Аца Поповић у Прокупљу, који је према споразуму уступио власт партизанима у самом граду; војвода Милан Пећанац, син Косте Пећанца, у Куршумлији; војвода Ника Куштримовић у Блацу, који је привремено заменио војводу попа Михаила Поповића — Мику Јастреба, док је овај био под депресијом због пораза претрпљеног у борби за Блаце; Арса Маричић и Мирђеновић у Горњој Косаници; Вукоје Миловановић у подножју Копаоника. Остали четнички одреди су се расули, а мањи делови активних четника и војводе углавном су се груписали у Косаници или на другим подручјима Србије. Бројно стање четника на платном списку, а било их је скоро из свих села, нарочито из горњег дела Топличког подручја, било је веће него је било стварно спремних да се боре против НОП-а. У селима су постојале четовође и команданти села.

За извођење нападних акција на Топлички НОП одред четници су вршили мобилизацију и могли су да мобилишу један број људства из Косанице и суседних терена, што им није било довољно за продирање дубље у Топлицу, ка истоку. Приликом мобилизације четници су лако наоружавали мобилисано људство, будући да су добијали довољне количине оружја од Немаца. У таквом саставу четници нису могли да постигну видније успехе у борби против партизана, али су ипак успели да се одрже у Косаници и једном делу Топлице. Њиховом опстанку доста је допринела недовољна активност Топличког НОП одреда у борби против четника, јер су се партизанске снаге у Топлици претежно оријентисале на друге задатке у одбрану слободне територије.

Истина о народноослободилачком покрету до краја прве ратне године продрла је и у најзабаченије планинско село, па и тамо где партизани физички нису стизали. Томе је знатно доприносио и став према заробљеним четницима и мобилисаним сељацима, који су редовно приликом заробљавања пуштани кућама уколико се није радило о зликовцима. То је допринело да су се мобилисани сељаци — четници при првом сукобу са партизанима углавном предавали или пре почетка борбе бежали. Став Комунистичке партије Југославије и народноослободилачке борбе у Топлици према четницима до краја 1941. године био је сасвим јасан и увек се имало за циљ

да се окупе сви елементи у општи фронт борбе против окупатора. На тој линији је и био покушај партијског руководства и штаба Топличког НОП одреда да преговара са неким четничким војводама о заједничкој борби против окупатора.

Немачка команда за Србију је и сама увиђала да су се четничке оружане формације компромитовале у очима топличког народа, као њихови сарадници, и да нису у стању да одрже ред и мир на додељеној територији, а још мање да угуше народноослободилачки покрет. Тражило се ново решење да би се угушио НОП у том бунтовничком делу Србије, јер немачка команда није могла да одвоји своје снаге за борбу против партизана на југу Србије. Уз то, она је морала да ослободи и већ постојеће снаге на југу Србије за ангажовање против партизанских снага у другим крајевима Србије и Југославије и за слање на Источни фронт.

Да би спречила даљи развој народноослободилачког покрета на Југу Србије немачка врховна команда је 24. децембра 1941. године понудила Министарству рата Бугарске да бугарска армија окупира део територије Србије. Бугарска влада је ту понуду једва дочекала, јер је желела да прошири своје окупационо подручје на већи део Србије, мислећи да ће пре или касније, поред већ приграбљених територија, моћи да приграби и подручје које захвата долину реке Јужне Мораве. На бази склопљеног споразума, бугарско Министарство рата требало је да упуту у Србију један окупациони корпус, састава три дивизије. Преузимање окупације предвиђено је да отпочне 1. јануара 1942. године. Понуда немачке врховне команде добро је дошла Бугарима јер су на тај начин избегли да шаљу јединице на Источни фронт.

Улазак бугарских окупационих снага у овај део Србије отпочео је према споразуму, мада је и пре тога било бугарских јединица у долини Јужне Мораве, као »испомоћ« у обезбеђењу главне комуникације Ниш — Скопље. Прве бугарске јединице које су дошле у Прокупље 9. јануара 1942. године биле су из састава 14. пешадијског пука 17. бугарске пешадијске дивизије. Наиме, та бугарска дивизија је наредних неколико дана посела територију која се са севера граничи гребеном Малог и Великог Јастрепца до Јанкове клисуре; са запада гребеном Копаоника и граници према косовско-метохијској области (Преполоц). На југу демаркациона линија је била закључно са Грделицом; на истоку од десне обале реке Јужне Мораве

до железничког моста код села Мезграја.⁹⁷⁾ Штаб 17. бугарске пешадијске окупационе дивизије, 14. пешадијски пук, 7. артиљеријски пук и приштабски делови дивизије били су дислоцирани у Прокупљу, а 13. пешадијски пук те дивизије у Лесковцу. Нешто касније, делови 17. бугарске пешадијске окупационе дивизије посели су Куршумлију, Блаце, Житни Поток и Бојник, а априла 1942. године и све железничке станице од Дољевца до Куршумлије. У другој половини 1942. године, делови коњичког дивизиона (1. ескадрон коњице), дислоцирани су у селу Велика Плана, као истурени одред (потерно одељење), за борбу против партизана на Јастрепцу. У почетку Бугари су сређивали и прикупљали податке о јачини, саставу и снази народноослободилачких партизанских одреда и расположењу народа према НОР-у. Када су завршили са припремама приступили су оружаним акцијама против Топличког и осталих НОП одреда, а у даљем периоду били су носиоци борбе против НОП-а у Топлици, све до повлачења септембра 1944. године.

Само три-четири дана по доласку бугарских окупационих трупа у Прокупље, командант бугарског окупационог корпуса из Ниша, Асен Николов, обратио се становништву Топлице прогласом у коме објашњава да они нису дошли у тај крај да га окупирају већ да обезбеде сарадњу са немачким војним властима, обезбеде ред, мир и сигурност. У истом прогласу позива партизана да напусте шуме и да се врате својим кућама до 1. фебруара текуће године и да предају оружје бугарским властима. Уколико то не ураде биће сматрани бунтовницима, па ће се, сходно томе, са њима тако и поступати (слободна интерпретација).

Као одговор на тај проглас, Пасјачка и Малојастребачка чета предузеле су низ оружаних акција и саботажа у непосредној близини Прокупља и у околини. Те акције су извођене до 13. фебруара, када су Бугари извршили први напад на слободну територију Топличког НОП одреда према Пасјачи.

Почетком 1942. године у Прокупље је дошао један мањи одред Српске државне страже, опремљен за борбу против партизана у Топлици. Поред тих снага, током 1942. године, перманентно су долазиле разне четничке, љотићевске и недићевске јединице, тако да се у појединим периодима у исто време налазило и по неколико хиљада издајничких војника на

⁹⁷⁾ Архив ВИИ, док. Ц—В, 17362 — Д.

подручју Топлице, поред Бугара којих је било и до три дивизије (јуна 1942). Почетак 1942. године карактерише се повећаним непријатељским снагама на подручју Топлице, не само по броју већ и по квалитету, јер поред бугарске дивизије (без једног пука) као регуларне војске ту су биле и љотићевско-недићевске јединице које су војнички знатно боље биле организоване од четника Косте Пећанца. Топлички НОП одред је 1942. године био суочен са чињеницом да против себе има бугарску пешадијску дивизију (без једног пука); недићевски одред (различите јачине) и већ постојеће четничке одреде. Треба поменути да су четници на југу Србије, а посебно у Топлици, после низа војничких и политичких пораза постали права руља и да као такви нису одговарали Немцима, те су из тих разлога Немци покушавали да их замене недићевским и љотићевским снагама, које су војнички биле далеко боље организоване.

Такође, почетком 1942. године од стране организација Драже Михајловића по први пут је извршен покушај да се продре у Топлицу. Вероватно понети успехом, који су постигли уз помоћ Немаца у западној Србији, а осећајући слабост Косте Пећанца и немоћ да се одржи, Дража Михајловић шаље на подручје Топлице своје прве емисаре. Они је требало да прихвате разбијено четништво да га организују у своје редове и да, по њиховој логици искористе традиционалну везаност топличког народа за њих, те тиме осујете даљи развој НОП-а у Топлици. Међу првим емисарима били су капетан бивше југословенске војске Булајић и публициста Ратко Сотировић, који су у разним контактима, па и са члановима штаба Топличког НОП-а, изнели захтев да Топлички НОП одред престане са акцијама и стави се под команду штаба 110.⁹⁾ Ти први официри били су и први чланови штаба 110.") Они су у почетку покушали да створе илегалне одборе, преко којих би касније требало да се приступи формирању јединица.

Мимо очекивања бугарске војске у Прокупље су ушли без борбе и преузели власт у прокупачком гарнизону, јер су се партизанске јединице повукле из Прокупља (чета партизана и месна чета). У то време Топлички НОП одред имао је око 250 активних бораца и преко 500 бораца организованих у

⁹⁸⁾ Штаб 110 — четнички штаб за јужну Србију.

⁹⁹⁾ Стенографске белешке са састанка учесника НОР-а 7. децембра 1960. године (у власништву актера).

месним десетинама. Опортунистичко држање према бугарском окупатору свакако је дело штаба Одрета, који је из непознатих разлога наредио да се не отвара ватра на Бугаре, што се тумачи потпадањем штаба Одрета под утицај сељака из непосредне околине Прокупља који су се бојали терора бугарских окупатора.¹⁰⁰⁾ Постоји и претпоставка да је штаб Одрета на бази неких искустава имао илузију да ће Бугари у Топлицу доћи у виду казнене експедиције, наступати фронтално у стрељачком строју и да о отпору не би ни могло бити речи.

ГРЕШКЕ ШТАБА ОДРЕДА

Неспокојство које је створено око отпуштања партизана из Одрета својим кућама, половином децембра 1941. године, тек је заборављено. Скоро сви отпуштени партизани поново су се окупили у својим јединицама и чете су нарасле на по око 80—100 бораца, што у сваком случају значи да су потпуно оспособљене за борбу. Врло интензиван политички рад створио је повољне услове за даљу мобилизацију и вођење акција, а поготову за пружање отпора бугарским окупаторима. То потврђује чињеница да су се скоро све месне десетине, када је штаб Одрета наредио да поставе заседе у рејону Умца и не дозволе продор бугарским окупационим јединицама уз долину Топлице, одазвале позиву. Међутим, као што је познато, партизанске снаге измицале су испред бугарских окупаторских снага без борбе, па су се чак и заседе са друмова повукле да би избегле сукобе са бугарским окупационим снагама.

Неколико дана после доласка Бугара у Топлицу на планини Пасјачи одржан је састанак војнополитичког руководства Топличког НОП одрета. На састанку се углавном расправљало о томе какав став заузети према бугарском окупатору. Уместо да се долазак Бугара схвати као замена немачким окупационим снагама, на састанку је преовладало мишљење да долазак Бугара не значи окупацију каква је и немачка, те да према њима треба водити мирољубиву политику на бази словенства. Тај став је допринео да се донесе још једна погрешна одлука. Наиме, решено је да се Топлички НОП одред, подели у групе са намером да по групама презими и у

¹⁰⁰⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 34.

повољном моменту поново да ее окупи на пролеће. То је учињено и због тога што, наводно, није било искуства а ни могућности за зимско ратовање. Сматрало се да ће се на тај начин снаге Одрета најбоље сачувати, а непријатељ обманути о постојању снага народноослободилачког покрета. На основу те одлуке јединице Топличког НОП одреда на десној обали реке Топлице подељене су у групе, а један део бораца поново је отпуштен својим кућама. Вероватно услед необавештености, руководство НОП-а у Топлици проценило је да се ради о казненој експедицији Бугара на овом подручју, која ће у одређеном временском периоду обавити свој задатак и повући се у своје базе. Ради објашњења донете одлуке и образложења одлуке партијском руководству у Нишу, упућен је Димитрије Писковић Трнавац, тада комесар Пасјачке чете. Он је требало да образложи зашто је донета таква одлука. Са донетом одлуком није се сагласио секретар партијског покрајинског поверенства и одмах је преко Трнавца, наредио штабу Одрета да се поврате сви отпуштени борци у одред и приступи извођењу акција против Бугара и свих осталих непријатеља на подручју Топлице и даље. Док се друг Трнавац вратио у Одред прошло је два дана, а одлука о смањивању Одрета — »подешавање за зимско ратовање« била је већ спроведена у четатама које су се налазиле јужно од реке Топлице. На Јастрепцу није дошло до смањења и расформирања чета јер курир није стигао на време, тако да тај део Одрета, који је дејствовао северно од реке Топлице, није ни знао за донету одлуку. Ова одлука била је, у суштини, супротна директиви Окружног комитета КПЈ за Ниш од 14. децембра 1941. године и писму Покрајинског комитета КПЈ за Србију, где се од партизанских одреда на југу Србије, између осталог, захтевало да појачају мобилизацију бораца за одреде, да стварају мале лако покретљиве чете од по 50 бораца које ће сталним нападима на непријатеља, тамо где је он најосетљивији, држати иницијативу и не дозволити му да ни једног момента не посумња у нашу слабост. Даље каже се, да треба стварати народноослободилачке одборе као органе народних власти. Када је ОК КПЈ за Ниш известио ПК КПЈ за Србију о ситуацији у Топлици и о донетој одлуци, ПК КПЈ за Србију оштро је реаговао на такав став и у писму од 27. јануара 1942. године овај случај је оценио као тежак ударац по развитак

партизанске борбе, називајући то кукавичлуком и ликвидаторством, те да је такав став раван издаји.¹⁰¹⁾

У извештају члана ОК КПЈ за Ниш од фебруара 1942. године, а у вези са донетом одлуком у Топличком НОП одреду, каже се:

»... Предузета такозвана »реорганизација« одреда приликом доласка нових окупатора (9. јануара 1942. године) бугарске фашистичке трупе окупирале су Топлицу и Јабланицу, *много је нанела политичке и материјалне штете*. Такво држање дало је маха колебљивим и опортунистичким елементима у народу, који попут непријатеља заговарају невођење никаквих акција, јер »није време« итд. То је масован случај код неколико оближњих села...«¹⁰²⁾

Даље, у извештају се говори о слабостима партијске организације која није довољно указала на *Бугаре као окупаторе*, као и на неправилност »реорганизација«, тј. о »зимском« начину ратовања (бројчано смањивање одреда, разбијање на групе и политички рад по селима). Партија није била постављена на здраве ноге и у њој је било низ слабости. Према захтеву ПК КПЈ за Србију, израженом у писму упућеном ОК КПЈ за Ниш поводом одлуке штаба Топличког НОП одреда о »реорганизацији«, одмах након неколико дана партијско руководство предузело је низ војничких и партијских мера.

»У циљу јачања партизанског одреда и партијске организације у њему. На линији војничких мера смењен је ранији штаб одреда, а на линији Партије кажњено је седам чланова КПЈ, искључењем из Партије, четворици кандидата угашена кандидатура, а три члана Партије су кажњена васпитним казнама.«¹⁰³⁾

Из става ПК КПЈ за Србију и ОК КПЈ за Ниш види се да је требало предузети даље мере на линији јачања партизанске борбе, а у том циљу предузете су и мере против свих који су се опортунистички односили према револуцији. Смењивање штаба Одред и кажњавања у партијској организацији Одред требало је да буду и била су на линији партијске организације и подизања и развијања офанзивног духа, у циљу даљег вођења борбе против окупатора и домаћих издајника.

¹⁰¹⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 11.

¹⁰²⁾ Архив ЦК СК Србије, док. 1483.

¹⁰³⁾ Зборник НОР, том. I, књ. 3, док. 34.

Секретар СКОЈ-а за Топлицу, Радоелав Ђорђевић Балонче, у вези поделе на групе која је настала у четама Топличког НОП одреда на десној страни Топлице, каже:

»Не знам како је дошло до смањења и поделе у групе у Пасјачком делу Топличког НОП одреда, али знам да је у другој половини марта 1942. године дошао један курир из Јабланице који је донео писмо на коме је стајала адреса 'За Косту'. Пошту под том шифром имао сам права да отварам ако тог момента на лицу места нема старијег руководиоца од мене. Писмо нисам одмах отворио већ сам пошао на Пасјачу да пронађем друга Мику ради евентуалног договора. Како Мику нисам пронашао отворио сам писмо. У њему је стајало: 'Одмах окупите борце у чете и наставите са оружаним акцијама, јер директива ПК је погрешно протумачена. За ПК Ленка'. Ја тврдим да Мика није донео одлуку о разбијању чете на групе. Одмах после овога, покупила се Видовачка чета, а требало је да то учини и Пасјачка.

Писмо сам примио негде на Видојевици, а отворио га у Петковој колиби на Пасјачи, у присуству Ђићка и Академца. То је била друга половина марта 1942. године.¹⁰⁴⁾

ИСПРАВЉАЊЕ ГРЕШАКА

Две узастопне грешке које је учинио штаб Топличког НОП одреда, отпуштање људства кућама и »реорганизација« одреда — разбијање по групама у вези доласка бугарских окупатора у Топлици, могле су скупо стајати Народноослободилачки покрет у Топлици, наносећи му огромне штете у војничком и политичком погледу. Посебно то је могло бацити сенку на прошлост топличког народа, који је имао богату традицију у борби за ослобођење. Исти тај народ, када је чуо зов Партије 4. јула 1941. године, заједно са осталим народима Србије и Југославије, пошао је у борбу да и на тај начин допринесе уништењу окупатора и његових слугу. Признање за то дато је топличком крају у извештају секретара Окружног комитета КПЈ за Ниш, који је 17. марта 1942. године послат Главном штабу за Србију. У њему се, између осталог, каже:

»... С друге стране овај крај кроз историју наших народа у свим покретима — устанцима, ако не на челу, а оно је увек

¹⁰⁴⁾ Изјава дата аутору 26. априла 1988. године.

активно учествовао у устанцима, тако да је традиција устанка у овом крају доста јака од Немање до Топличког устанка 1917. године ...«.)

Интервенција Окружног комитета КПЈ за Ниш по питању »реорганизације« Топличког НОП одреда и опортунистичког држања према бугарском окупатору била је врло ефикасна. Чим се Димитрије Писковић Трнавац вратио у Одред и обавестио партијско руководство о ставу секретара партијског покрајинског поверенства, пришло се прикупљању Одреда и груписању у чете. За неколико дана, до 20. јануара 1942. године, све чете су биле прикупљене, па је извршена и добровољна мобилизација неких месних десетина. У међувремену, штаб Одреда је направио план будућих дејстава Топличког НОП одреда, који је био врло опсежан, те је и мобилизација добровољаца из месних десетина била у складу са њим. Већ крајем јануара, поред пет раније постојећих, формиране су још две нове чете, тако да је Топлички НОП одред по први пут бројао 7 чета, од којих је свака посебно била везана за штаб Одреда. Формирање нових чета и јачање постојећих било је повезано са планом штаба Одреда.

Читаво подручје Топлице, до леве обале Јужне Мораве, по првом плану требао је да буде прекривено партизанским јединицама које би дејствовале у појединим деловима Топличког, односно Моравског краја. Свака чета бројала је просечно од 80 до 120 бораца. Свако руководство чете бројало је по три члана: командир чете, политички комесар и заменик политичког комесара чете. Заменика командира чете, сем у почетку, није било. То је била нова структура командовања у Топличком НОП одреду, јер је пре формирања, поред заменика политичког комесара, био и заменик командира чете. То је вероватно било условљено повећаним бројем чланова КПЈ у Одреду. Да ли је за то постојала директива или су то чланови ОК КПЈ за Ниш, који су се непрекидно налазили у Топличком НОП одреду у договору са штабом Одреда, самоиницијативно одлучили, нема података, али је чињеница да је све предузето у склопу опсежних мера за оздрављење партијске организације у Одреду и њено бројно јачање у духу Резолуције закључака партијске конференције. Тада се по први пут води рачуна да се чланови партије подједнако распореде по четама.

¹⁰⁵⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 50.

РУКОВОДСТВО ТОПЛИЧКОГ НОП ОДРЕДА И ЧЕТА

У јануару 1942. године дошло је до измена у штабу Одредa и чета.

У штабу Одредa били су Елисије Поповски Марко, командант; Никодије Стојановић Татко, политички комесар; Ратко Павловић Ђићко, заменик команданта и Ната Јоцић Вера партијски руководилац.

Пасјачка чета: командир Војин Бајевић Вук; политички комесар Димитрије Писковић Трнавац и заменик политичког комесара Живан Чиклован Светозар;

Видовачка чета: командир Богољуб Коковић Буљубаша, политички комесар Љубинко Коковић Вујадин и заменик политичког комесара Родољуб Радосављевић Веселин (у тој чети за три месеца променило се 4 командира и 3 комесара);

Косаничка чета: командир Љубомир Рогановић Роган,¹⁰⁶⁾ политички комесар Љубиша Вукмановић Мргуд и заменик политичког комесара Олга Џуверовић Вера¹⁰⁷⁾ (није реализовано, јер је чета разбијена пре него је Вера преузеле душност);

Блачка чета: командир Радојко Илић Баја (услед повреде после неколико дана замењује га Недељко Вељовић Рајко),¹⁰⁸⁻¹⁾ политички комесар Радивој Увалић Бата и заменик политичког комесара чете Србољуб Вуксановић Главаш;¹⁰⁹⁾

Великојастребачка чета: командир Јован Крстић Мргуд, политички комесар Марица Илић Мица и заменик политичког комесара Пауновић Благоје Новица;¹¹⁰⁾

Малојастребачка чета: командир Кирил Михајловски Грујица, политички комесар Василије Ђуровић Жарки¹¹¹⁾ и заменик политичког комесара Хранислав Динић Новак;¹¹²⁾

¹⁰⁶⁾ Рогановић Љубомир Роган, погинуо 1942. године.

¹⁰⁷⁾ Олга Џуверовић Вера, погинула фебруара 1944. године, као члан ОК КПЈ за Топлицу.

¹⁰⁸⁾ Недељко Вељовић Рајко, пре рата жандармеријски наредник, после рата мајор Народне милиције.

¹⁰⁹⁾ Србољуб Вуксановић Главаш, погинуо као заменик политичког комесара чете 14. јануара 1943. године.

¹¹⁰⁾ Пауновић Благоје Новица, погинуо као организациони секретар ОК КПЈ за Ниш у пролеће 1943. године на Бољевачким колибама (Озрен).

¹¹¹⁾ Василије Ђуровић Жарки (1920—1944) погинуо као командант 9. српске бригаде маја 1944. године, народни херој Југославије.

¹¹²⁾ Хранислав Динић Новак, погинуо као партијски руководилац Озренско—Тимочког одреда 23. јуна 1943. године.

Моравска чета: командир Вунарић Душан Ђока,¹¹³⁾ политички комесар Гојко Лакчевић Глиша и заменик политичког комесара Милен Јовановић Доктор.¹¹⁴⁾

Руководства чета врло брзо су се мењала и не може се установити кад је који руководилац и до када био на тој функцији. Према плану штаба Топличког НОП одреда чете су прешле на извршење својих задатака. Непријатељска офанзива узимала је све већег маха па су чете трпеле велике губитке у борбама, а нарочито новформиране — Блачка и Моравска и бројно стање им се све више смањивало.

Пасјачка чета је делом свога људства и даље била оријентисана ка прузи и на друм Дољевац — Прокупље. Та чета се већ у другој половини јануара 1942. године сукобила са Бугарима. У два маха заробила је и разоружала бугарске патроле, једну од 2, а другу од 14 бугарских војника. Тих дана заседа те чете ухватила је код села Бериља недићевог курира који је носио пошту за четнички штаб Косте Пећанца. Главнина те чете била је ангажована на другим акцијама, као што су одржавање конференција по селима, хватање четничких шпијуна и др. Те акције чета је изводила са мањим групама.

Видовачка чета је у то време крстарила у рејону села Мала Плана—Топоница—Белољин, држећи заседе на друму Покупље—Куршумлија. И она је држала политичке конференције, сакупљала преостало оружје по селима и хватала четничке уходе и шпијуне, који су у то време, у виду црноберзијанаца, покушавали да открију јачину партизанских јединица у Топлици. Имала је сукобе са четницима Николе Куштримовића код села Белољина, који су извршили упад на слободну територију. Том приликом погинула су 4 четника, а остали су се разбежали. Видовачка чета није имала губитака. Под командом те чете биле су и све месне десетине из села у којима је дејствовала ова чета (Поточић, Мала Плана, Ресинац, Бресничкић, Белољин, Коњуша, Миљковица, Прекадин, Гојиновац, Шишмановац, Смрдан, Горња и Доња Топоница, Губетин итд.).

Косаничка чета се по прикупљању људства, налазила у селима према Косаници, јужно од реке Топлице, ради политичког утицаја у том крају и ликвидације четничких остатака.

Вунарић Душан Ђока, погинуо 4. марта 1942. године, као командир Моравске чете, код села Крајковца.

¹¹⁴⁾ Милен Јовановић Доктор, погинуо као комесар чете 29. априла 1942. године на Копаонику.

Скоро сваки дан имала је чарке са четницима из тих места, тако да је била стално везана и морала се кретати у пуном саставу.

Све партизанске јединице, сем Расинског НОП одреда, које су дејствовале на Јастрепцу већ 6. јануара 1942. године прикупиле су се у селу Чубури, одакле су поједине групе одлазиле у мање акције. Од 10. до 15. јануара 1942. године све те снаге прешле су из Чубуре у село Крајковац, где су се задржале 2—3 дана. У међувремену је одржана конференција СКОЈ-а у Одреду, којој су присуствовали, као делегати, другови из чета које су дејствовале јужно од реке Топлице, као и сви скојевци који су се ту налазили. На Конференцији је изабрано скојевско руководство од 5 чланова, а затим су формирана руководства чета и људство је подељено по десетинама. Свака ојачана десетина бројала је просечно 15—20 и више бораца. Блачка и Великојастребачка чета кренуле су свака у свом правцу према Куршумлији и Блацу, са циљем да успут мобилишу месне десетине, почев од села Велике Планае, Меровца и Мршеља па надаље ка Блацу. Оне су већ од 10. фебруара 1942. године избиле у рејон Блаца, а њихово бројно стање износило је тада 60—80 бораца. Обилазећи Блаце ове чете су прешле друм Белољин—Блаце и упутиле се ка селима у подножју Копаоника и у Јанкову клисуру, са задатком да разоружају четничке остатке у тим рејонима и створе повољне услове за даље продирање ка Копаонику. Тај задатак успешно су обављале. Великојастребачка чета разоружала је четнички одред војводе Ранђела Зайћа из Кутловца, где је запленила десетак пушака и 2 пушкомитраљеза, спалила општинске архиве у селима Барбатовоц и Гргуре и одржала низ политичких конференција у тим селима, а у селу Барбатовоц дала и културно-забавну приредбу. За то време Блачка чета је продрла у Јанкову клисуру, успут разоружавајући месне четнике у селима Придворици, Ђуровцу, Сибници, Чучалу и другим. Уједно је држала и заседу у Јанковој клисури због хватања четничких курира који су у то време саобраћали из Куршумлије, преко Блаца и Јанкове клисуре, ка Крушевцу да би редовно одржавали везу са Нишом и Београдом. Том приликом заробљен је секретар Косте Пећанца, који је требало да оде у Ниш код начелника штаба Пећанчеве врховне команде.

Малојастребачка чета је у циљу попуне извршила мобилизацију месних десетина у селима доњоречичке и петровачке

општине, а одржала је низ политичких конференција по селима и ликвидирала неколико шпијуна преко којих је организација Драже Михајловића покушавала да продре у Топлицу. За то време Моравска чета је прикупила један број месних десетина у селима испод Малог Јастрепца, из Чубуре, Крајковца, Бреснице, Дудулајца, Лепаве, Биљега, Рожине и др. и учинила два покушаја рушења пруге на линији Београд—Ниш, на простору Ђунис—Тешица. Са Расинским НОП одредом, ојачана месним десетинама, Малојастребачка чета је 12/13. фебруара 1942. године извршила напад на четнички одред војводе Милана Парнавеје у Рибарској Бањи. Карактеристично за овај напад је да је у њему, после Блаца, учествовао велики број месних партизанских десетина из села: Доње Речице, Горње и Доње Трнавe, Југовца, Рељинца, Баботинца, Бајчинца, Микуловца, Новог Села, Костенице. Напад није потпуно успео. Четници су имали десетак погинулих и исто толико заробљених, док су партизанске јединице имале једног погинулог, Станковић Велизара, Корчагина¹¹⁵⁾ и три рањена.

У свом извештају команда Пољске државне страже о овој акцији пише:

»... 12. фебруара о.г. у 4 ч. једна добро наоружана и доста бројно јака комунистичко-пљачкашка банда извршила је напад на Рибарски четнички одред војводе рибарског Милана Парнавеју. Од нападача један је погинуо и више њих је рањено. Рибарски одред је делимично разоружан. Комунисти су заробили војводу Парнавеју, четовођу Чупић Александра и још два четника, које су одвели у правцу села Вукања«. ^

Треба напоменути те чете у датом саставу и јачини нису дуго постојале, будући да је непријатељ почетком марта предузео и према Јастрепцу нову офанзиву. То је утицало на осипање снага Топличког НОП одреда, те је Одред бројно знатно опао, тако да већ крајем марта Одред броји око 250 бораца.

И поред правилне оријентације на omasовљавање Одреда, штаб се није оријентисао на груписање снага нити да јаким снагама разбија једно по једно упориште чиме би се проширивала слободна територија на Копаонику или би се дејствовало у неком другом правцу. Разумљиво да су се тако груписаним

¹¹⁵⁾ Велизар Станковић — Веца Корчагин (1922—1942), народни херој Југославије.

¹¹⁶⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 119.

снагама оријентисали ка Копаонику, а само једним мањим делом Одрета или само једном четом ка прузи, за дејства на главним комуникацијама. Из распореда и акција чета види се да је штаб Одрета био оријентисан на покривање територије и дивергентно ширење у свим правцима, што, свакако, није могло да доведе до жељеног успеха. То још једном показује да је Штаб одрета у то време био бесперспективан и управо није знао да се снађе у датој ситуацији, што је имало за последицу да непријатељ разбије једну за другом чете које су самостално дејствовале. Тек када су се чете у подножју Јастрепца сконцентрисале, отпор је био озбиљнији и снаге су сачуване.

НЕПРИЈАТЕЉСКА ОФАНЗИВА НА СЛОБОДНУ ТЕРИТОРИЈУ

Прву офанзиву за уништење партизана на подручју Топлице предузео је Коста Пећанац, 1941. године, после ослобођења Прокупља. Од тада до друге половине фебруара 1942. године непријатељ је предузимао само акције локалног карактера против Топличког НОП одрета, а већих концентрација непријатељских снага није било. Обећање Косте Пећанца немачкој команди да ће »средити« стање у Топлици остало је без резултата. Сем офанзиве на Пасјачи, која се претворила у њихов пораз, четници нису могли више ништа сами да предузму. Вероватно је и то један од разлога што је немачка влада ступила у преговоре са бугарском владом да њене снаге преузму окупациону власт на једном делу Србије, па и у Топлици.

За чекање није било времена. Народноослободилачки покрет у Топлици имао је тенденцију ширења, без обзира што су се снаге повукле из западне Србије. Непријатељ је то увидео, па је морао радити брзо и наћи нове снаге које су способне да угуше жариште народног устанка које је буктало на југу Србије. У депеши бр. 31 од 16. 12. 1941. године, упућеној Министарству спољних послова, под тач. 2. Београд, пише:

»Тежиште устаничког покрета пребацило се сада делимично ван Србије у Босну, а делимично са севера и запада на

исток и југ — исток Србије... Ово подручје налази се сада у политичкој опасности..¹¹⁷⁾

Да би се подручје које је у »политичкој опасности« очувало, немачки окупатор је тражио снаге које га могу спасити. На располагању им је била 17. бугарска пешадијска дивизија (без једног пука) у Топлици, која је тек запосела ту територију, Недићеве оружане одреде, који су заједно са љотићевцима и четничким одредима Косте Пећанца, по њиховом мишљењу, могле да буду носиоци те акције. Према замисли немачке команде за Србију, Топлица је била територијално мала за толике снаге, па је одлучено да се једновремено изврши напад и на Јабланицу. Тако је израђен и план операције. У међувремену, док је вршена концентрација Недићевих, Јботићевих и четничких снага за договорену офанзиву, која је требало да почне 7. марта 1942. године, и док је припреман план, 17. бугарска пешадијска дивизија је отпочела акције да би ликвидирала партизанске снаге на планини Пасјачи и у рејону Прокупља, које су својим дејством непосредно угрожавале бугарски гарнизон, Прокупље и пругу Долевац—Прокупље. Ту пругу требало је оспособити за дотур и евакуацију, јер је та комуникација била од животне важности за бугарски гарнизон у Прокупљу, будући да се преко ње искључиво могло снабдевати.

НАПАД БУГАРА НА ПАСЈАЧУ

Пошто квислиншке снаге нису имале успеха у борбама против партизана, а 17. бугарска пешадијска дивизија се средила, то је 13. фебруара 1942. године она предузела напад на део Топличког НОП одреда, који је дејствовао јужно од реке Топлице, у садејству са својим снагама (13 пп) из Лесковца, које су добиле задатак да нападне Јабланички НОП одред. Четрнаести пешадијски пук 17. дивизије, са једном четом жандарма, подржан артиљеријом са пруге, пошао је у напад из Прокупља у неколико колона, усмеравајући дејства према Пасјачи и Белом Камену. Пасјачка чета у то време налазила се у рејону Пасјаче и Јовиних Ливада. Обавештена о наласку бугарских снага, команда Пасјачке чете прикупила је месне десетине са Белог Камена, Јовиних Ливада, Пасјаче,

¹¹⁷⁾ Архив ВИИ, микрофилм, Лондон 19/1, Х310759, 310760.

Растовнице и осталих потиланинских села и са њима посела положаје, тако да и у тим првим борбама са Бугарима месне десетине нису изостале. Борба је примљена на поседнутим положајима Пасјача — Бели Камен. Бугари су у почетку ишли опрезно, а после су уз подршку артиљерије предузели јак напад, но и поред тога партизанске јединице су успеле да одрже своје положаје у току целог дана. У међувремену, док се водила борба са Бугарима, штаб Топличког НОП одреда примио је обавештење да се четнички одред војводе Бранка Мрђеновића прикупља у селу Широке Њиве, са циљем да с леђа нападне наше јединице које су се озбиљно одупирале бугарским нападима. У таквој ситуацији Штаб Топличког НОП одреда је проценио да је фронталном борбом немогуће супротставити се тако јаким бугарским снагама, па је одлучио да Пасјачку чету извуче из борбе, а Косаничку да упути у правцу Широких Њива, са циљем да из покрета нападне четнички одред војводе Мрђеновића. Такође је одлучено да команда Косаничке чете за ту акцију ангажује месне десетине из Ргаје, Широких Њива и других села, са којим ће снагама напасти и Куршумлију.

Повлачењем Пасјачке чете ка југозападу, снагама 14. бугарског пешадијског пука је омогућено да избију на Кодру (триг. 894), Кале (к.882) и Пасјачки вис. Комесар Пасјачке чете, Димитрије Писковић Трнавац, који се налазио на крајњем десном крилу чете, прикупио је једну десетину своје чете и месну десетину из с. Коњарника и са тим снагама поставио је заседу Бугарима, с намером да их заустави. Како Бугари заседу нису на време уочили, пошли су слободније ка врху Пасјаче. Комесар чете је наредио да се без његове команде не отвара ватра и пустио их је да се приближе на одстојање са кога се остварује убитачна ватра. Када је колона наишла, група од 20 бораца са комесаром отворила је такву ватру да су се Бугари изненађени одмах дали у панично бекство, напустивши топове и митраљезе. У том јуришу снаге ове чете нанеле су Бугарима осетне губитке.^{118*} Како те снаге нису биле довољне да продуже гоњење непријатеља, повукле су се и са осталим снагама одступиле. Повлачење је уследило и због тога што су друге бугарске снаге наступале из правца села Студенац и Дебели Луг. Губици наше чете били су два

¹¹⁸⁾ Архив ЦК СК Србије, инв. бр. 1374. у извештају секретара ОК КПЈ за Ниш, од 17. марта 1942. године, каже се да су Бугари имали 36 мртвих.

погинула и један тешко рањен. У ноћи 14/15. фебруара 1942. године снаге Пасјачке чете, заједно са месним десетинама, повукле су се са планине Пасјаче преко Гласовика, Житног Потока, ка Статовцу.

Од Пасјачке чете и месних десетина које су сврстане у три чете формиран је батаљон са око 250 бораца. Команду батаљона сачињавали су командант Војин Бајевић Вук и политички комесар Димитрије Писковић Трнавац. За командире чета узети су најбољи. Једна чета је била под командом Петка Вуковића и Радована Петровића, друга под командом Ратка Павловића, а трећом је командовао Новица Перовић. Та чета је изводила акције према Власову. Том приликом заробиле су четничког курира који је носио извештај за војводу Неранџића, у коме је стајало да он држи фронт према Пустој Реци, Јабланици и Пасјачи да би омогућио лакши напад на Куршумлију, коју су држали партизани (Косаничка чета). Батаљон је био кратког века. Када су Бугари кренули у напад из Житног Потока јединица се вратила на Пасјачу. Формирање тог привременог батаљона можда и није у вези са одлуком донетом у Прекадину, јер, као што се касније види, одлуке донете на том састанку у Прекадину, сем напада на Куршумлију, нису реализоване.

У међувремену, група партизана из Малојастребачке чете, са командиром Василијем Ђуровићем Жарким на челу, поставила је заседу Бугарима у селу Стржави и ту убила два бугарска војника. Бугари су, неколико дана касније вршили одмазду у селу и убили већи број недужних сељака.

САСТАНАК РУКОВОДСТВА НОП-а ЗА ТОПЛИЦУ У ПРЕКАДИНУ

Руководство НОП-а за Топлицу, 15. фебруара 1942. године, одржало је састанак у селу Прекадину, коме су присуствовали: Сретен Младеновић Мика, Радош Јовановић Сеља и Драги Стаменковић Срба.¹¹⁹⁾ На том састанку размотрена су врло важна питања за даљи развој и јачање НОП-а у Топлици, те мерама које на тој линији треба предузети. Дискутовано је о томе да ће бугарски окупатор настојати да затвори долину Топлице и спречи пребацавање са Јастрепца на Пасјачу и

¹¹⁹⁾ Драги Стаменковић Срба, народни херој Југославије, члан Савета Федерације.

обрнуто, будућн да долином иде железничка пруга и друм Дољевац—Куршумлија. У том циљу разматрана је могућност формирања два посебна партизанска одреда, један за дејство на десној, а други на левој обали реке Топлице, тј. један са ослонцем на Јастребац, а други на планине Пасјачу и Видојевицу. Одлучено је да се привремено формира један месни батаљон, сакупљањем месних десетина на подручју јужно од реке Топлице, са циљем разбијања предстојеће непријатељске офанзиве, а истовремено и очување месних десетина да их непријатељ не би уништио, тј. учинити исто што и под Јастрепцом, где су формиране две нове чете. На том састанку донета је и одлука да се изврши напад на Куршумлију, са задатком да се разбије групација четника која се тамо вршила и да се омогући ширење слободне територије према Копаонику, тј. да се створе услови за дејства наших јединица у том правцу или да се речно прошири маневарска просторија на Копаонику. Јасно, овде се имао у виду долзак Бугара и њихово настојање да овладају долином Топлице.

ОСЛОБОЂЕЊЕ КУРШУМЛИЈЕ

Док је Пасјачка чета са месним десетинама водила огорчене борбе против 14. бугарског пешадијског пука на планини Пасјачи и наносила им осетне губитке, Косаничка чета је, по повлачењу из борбе, извршила мобилизацију неких месних десетина и упутила се да нападне четничке снаге које су се прикупљале у рејону села Широке Њиве. Чим су четници сазнали за покрет Косаничке чете у правцу села Широке Њиве, одмах су одступили у правцу села Барлово. Као што је већ речено, чета је добила задатак да изврши напад на Куршумлију, те је без задржавања продужила наступање за четницима ка селу Барлову. Како чета није сустигла ове четнике ни у селу Барлову, продужила је покрет ка Куршумлији и исте ноћи, 15/16. фебруара 1942. године, без претходних припрема, са око 80 бораца, извршила је напад на Куршумлију. После трочасовне жестоке борбе град је ослобођен. У току ноћи и сутрадан борбе су се наставиле у непосредној близини и околини Куршумлије да би се уништиле преостале четничке снаге војводе Милана Пећанца.²⁰⁾ Борбе

¹²⁰⁾ Остало је нерасветљено питање како је побегао Милан Миловановић Пећанац, који је већ био заробљен.

које су вођене у околини Куршумлије нису биле јако енергичне и ефикасне, а самим тим нису одговарале ни духу састанка у селу Прекадину да се гоне и разбију четници и продире ка Копаонику. Том приликом више се обратила пажња на решавање других проблема у граду. У тим борбама непријатељу су нанети осетни губици, 14 погинулих и више рањених, а заробљено је 38 четника. Заплењена су и 2 тешка митраљеза, 4 пушкомитраљеза, преко 60 пушака и веће количине муниције.) Косаничка чета у борби за Куршумлију није имала губитака, али су четнички команданти измишљали партизанске губитке да би оправдали своје.

По ослобођењу Куршумлије развио се врло живи политички и културно-забавни рад у граду. Поред партизанских јединица, носилац тих активности била је партијска и скојевска организација које су постојале у граду. Партијска организација радила је на мобилизацији нових бораца за ступање у партизанске јединице. Косаничкој чети је тада пришло око 30 нових бораца, у главном омладинаца, те је иста нарасла на око 150 бораца. Нови борци из Куршумлије и околине нису имали много среће. Један број је изгинуо у противнападу четника на Куршумлију, који је уследио 20. и трајао до 22. фебруара 1942. године, а остали су погинули у борби код Сварче, 28. фебруара 1942. године. То је довело до последица и на морално-политичком плану у Косаници, те се тако може објаснити став народа Косанице према НОП-у, јер сви који су ступили у партизанске јединице из овог краја изгинули су у року од десет дана. У Куршумлији је формирана команда места и посебна месна десетина, а на збору је био изабран Народноослободилачки одбор.¹²²⁾

ПРОТИВНАПАД ЧЕТНИКА НА КУРШУМЛИЈУ

Напад партизанских јединица на Куршумлију уследио је када су се четници груписали да уз помоћ Бугара предузму офанзиву против партизана у Топлици. Због тога су и били у могућности да за врло кратко време, кроз свега неколико

¹²¹⁾ Архив ЦК СК Србије, док. бр. 1504, Извештај Косте Пећанца, стр. пов. сл, достављен 3. марта 1942. године Милану Недићу. Према извештају штаба четничког нишког одреда губици четника износе 5 мртвих и 40 заробљених, а Косаничке чете 8 мртвих и 3 рањена.

¹²²⁾ Архив ЦК СК Србије, док. бр. 1637.

дана, изврше противнапад у циљу повратка Куршумлије у своје руке. Када је Коста Пећанац дознао да су партизани ослободили Куршумлију наредио је да се прикупе четнички одреди Милана Пећанца, Вукоја Миловановића, Мрђеновића и других, јачине око 500 четника и да изврше противнапад, са циљем да је по сваку цену поврате и избаце партизанске снаге из Косанице. Тој четничкој групацији за извршење задатка придружили су се и четнички одреди војводе Биочанина и Арсе Маричића из Косаничке Раче.¹²³⁾

О припреми противнапада четника на Куршумлију штаб Топличког НОП одреда обавештен је у селу Мала Плана. Донео је одлуку да се Куршумлија одмах напусти, а Косаничка чета, омасовљена новоприспелим борцима, да обиђе села у Косаници због политичког придобијања маса и проширења утицаја НОР-а за народ тога краја, те да учврсти постигнути војнички и политички успех. Уколико буде наилазила на четничке снаге, да их разбија и разоружава. И поред наређења штаба Топличког НОП одреда и партијског руководиоца, Драгог Стаменковића, Косаничка чета се није повукла, већ је остала и даље у граду, по директиви секретара ОК КПЈ за Ниш, Сретена Младеновића Мике, који је, такође, био у Куршумлији.

Напад четничких снага на Куршумлију отпочео је 20. фебруара 1942. године. У жестоких борбама, које су трајале два дана, Косаничка чета попуњена је новим борцима. Успела је да одржи град у својим рукама до 22. фебруара 1942. године, када је била присиљена, под притиском јаким четничких снага, да се повуче из Куршумлије. Како других веза сем курирских није било, штаб Топличког НОП одреда није могао послати помоћ јер је мислио да је чета поступила по наређењу штаба Одреда. Када је штаб Одреда обавештен да се чета није повукла већ да води борбу у Куршумлији, а то је било 22. фебруара изјутра, Елисије Поповски, командант Одреда, хитно је дошао у Барбатовца, где су се налазиле две чете, Јован Крстић Мргуд са Великојастребачком и Ненад Вељовић Рајко са Блачком, и покренуо их је у правцу Куршумлије, у помоћ Косаничкој чети. Међутим, све је било касно. Те две чете стигле су само до Спаначког брда, где их је срео курир којег је послао командант Одреда, Елисије Поповски Марко из Барбатовца да обавести команду Косаничке чете о присти-

¹²³⁾ Архив ЦК СК Србије, док.бр. 1504.

зању помоћи. Како се није могао пробити до Куршумлије, а од избеглица је сазнао да је борба у Куршумлији завршена уз доста велике губитке и да се остатак чете повукао, он се вратио у Барбатовца. Командири чета наредили су промену правца кретања чета и упутили су се: Великојастребачка чета ка средишњем делу Топлице, да би кроз четири дана заједно са остацима Косаничке чете тукла четнике у Сварчу, а Блачка чета ка селу Здравинју, где их је и затекла борба у Сварчи.

У борбама за Куршумлију четници су имали 6 погинулих и 3 рањена. Косаничка чета претрпела је губитке од 24 погинула, 4 рањена и 16 заробљених партизана. Заробљене партизане четници су одмах стрељали. Поред њих, стрељано је још 105 родољуба из града и околине, који су помагали партизане.¹²⁴

ПРОМЕНЕ У ШТАБУ ТОПЛИЧКОГ НОП ОДРЕДА

На састанку одржаном у селу Малој Плани 18. фебруара 1942. године, иако се говорило о формирању два партизанска одреда, није донета коначна одлука, па се нису ни штабови формирали. Одлука о формирању једног батаљона, као привремене формације, спроведена је. Формиран је батаљон, у који су поред месних десетина ушле Видовачка и Пасјачка чета Топличког НОП одреда. Та одлука је остварена после продора 14. бугарског пешадијског пука преко Пасјаче ка селу Бојнику. Одмах по формирању батаљон је имао први сукоб са деловима четничког одреда војводе Неранџића код села Власова (то је био ударни вод Пасјачке чете који је дејствовао у том рејону, на друму и прузи). У сукобу са Неранџићевим четницима код једног заробљеног четника пронађено је писмо Косте Пећанца, у којем даје директиве Неранџићу и обавештава га да ће извршити напад на Куршумлију, те је отуда вероватно и штаб Топличког НОП одреда био обавештен о намери Косте Пећанца. Као што је већ речено, о томе је била обавештена Косаничка чета, али се она није повукла јер је руководство хтело да Куршумлију држи по сваку цену.¹²⁵

После разбијања Неранџићевих четника ударни вод са неким месним десетинама ушао је у састав батаљона. Батаљон

¹²⁴) Извештај Косте Пећанца нетачно приказује губитке партизана, наводи се да је 120 заробљено и одмах стрељано, а у тај број је урачунао и грађане.

¹²⁵) Стенографске белешке са састанка преживелих бораца из Топлице 1952. године, у архиви аутора.

је по прпкупљању кренуо у правцу села Статовца. Са њим се налазио штаб Топличког НОП одреда партијско руководство. По пристизању у село Статовац, 19. фебруара 1942. године, руководство НОП-а за Топлицу одржало је поново састанак на коме је одлучено да се смени дотадашњи штаб Топличког НОП одреда. Основне грешке штаба Одреда, како је истакнуто на том састанку, биле су што се није снагом оружја супротставио уласку бугарског окупатора у Топлицу и што је наредио отпуштање бораца Одреда у децембру 1941. и јануару 1942. године. Одређен је нови штаб у саставу:

За команданта, уместо Елисиа Поповског Марка, одређен је Димитрије Писковић Трнавац, до тада политички комесар Пасјачке чете, односно привременог батаљона.

За политичког комесара, уместо Никодија Стојановића Татка, одређен је Иван Фапчић Ђура.¹²⁶

За партијског руководиоца одређен је Драги Стаменковић Срба.

Број чета остао је исти, а у рукама није дошло до битнијих промена.

Штаб је у наведеном саставу почео да дејствује 20. фебруара 1942. године, тј. када је Драги Стаменковић Срба, послао прво писмо Сретену Младеновићу Микију у Куршумлију да напусти град.

То се сматра првим документом новоименованог штаба Топличког НОП одреда.

Карактеристично је да је нови штаб Топличког НОП одреда био састављен од радника — револуционара који су, иако без већег војничког искуства, избором на те дужности унели свежину и полет у даљим акцијама, што је значајно за будућа дејства Топличког НОП одреда. Привремено формиран батаљон је у селу Статовцу расформиран, месне десетине су враћене у своја села, са напоменом да чувају оружје (само оне које нису хтеле да остану у Одреду), а чете активног састава партизана пошле су према одређеним задацима.

УДРУЖЕНИ НЕПРИЈАТЕЉИ СПРЕМАЈУ ОФАНЗИВУ

До сада описана дејства и акције непријатеља свакако спадају у његову офанзиву, али то није офанзива која је према званичном документу требало да отпочне негде почетком

¹²⁶ Иван Фапчић Ђура, металски радник, погинуо 13. априла 1942. године, на Грајском вису, као комесар Топличког НОП одреда.

марта. Бугарска офанзива на Пасјачи свакако је имала локални карактер: да се ослободи друм и пруга ради снабдевања гарнизона у Прокупљу, а четнички противнапад на Куршумлију је само уследио као реакција на партизанска офанзивна дејства. Но, свеједно, на та дејства везује се и даље офанзива која обухвата већу концентрацију четничких, бугарских и недићевских снага. Као што је већ напоменуто, четници Косте Пећанца вршили су концентрацију према заповести Косте Пећанца за дејства на подручју Топлице, а ослобођење Куршумлије је то само убрзало. Не чекајући израду плана за општу офанзиву четници су, користећи акцију бугарских снага на Пасјачи у које је Коста Пећанац полагао велику наду, а поред постигнутих успеха у Куршумлији, 23. фебруара 1942. године, одлучио да нападне Топлички и Расински НОП одред који су дејствовали на подручју Топлице.¹²⁷⁾ Истог дана, 23. фебруара 1942. године, Коста је наредио начелнику штаба у Нишу, мајору Микићу, да од снага из Ниша, Сврљига, Књажевца, Лесковца и Власотинца формира јачи одред, који би се прикупио у рејону села Мрамор, ради напада на партизанске снаге у захвату Јастребац—Пасјача. Истовремено га је обавестио да ће неколико четничких и недићевских одреда, јачине око 1.000 четника и недићеваца, вршити напад из правца Блаца ка Малом Јастрепцу и из правца Соколовице ка Пасјачи, уз напомену да је из Шумадије стигло око 800 четника. Све те снаге Пећанац је другом наредбом ставио под команду команданта Јастребачког четничког одреда (мисли се на снаге које делују из правца Блаца и Соколовице), сем Орашачки четнички одред коме је наредио да из рејона Блаца одмах изврши покрет и у селу Разбојни или Златаре да се стави под команду Гребачког четничког одреда, вероватно ради једновременог дејства са довољно јаким снагама са севера и северозапада ка Топлици, како партизани не би одступили у том правцу. За Варварински четнички одред, који је изгледа закаснио, наредио је да се по пристизању, такође стави под команду Јастребачког четничког одреда.

Групација из рејона Блаца имала је задатак да наступа у зони: десно река Топлица, лево гребен Јастрепца, до сусрета са снагама које треба да дејствују из рејона села Мрамор.

Десном обалом реке Топлице, у захвату планине Соколовице, Житног потока и даље ка Пасјачи, дејствовао је Машан

¹²⁷⁾ Архив ЦК СК Србије, бр. 2297, Заповест Косте Пећанца од 23. фебруара 1942. године.

Ђуровић са својих 400 четника и неколико придатих четничких одреда са око 600 четника. Под његову команду стављен је четнички одред Вукоја Милановића, са око 300 четника, који је упућен долином реке Топлице.

За своју заштиту у Рибарској Бањи, Коста Пећанац је задржао око 400 четника, а резерва је био Гордићев четнички одред са око 350 четника. На северним падинама Малог и Великог Јастрепца према Костиној заповести, постављен је четнички одред војводе Дрљевића, који је имао задатак да спречи евентуалне покушаје партизана да се пребаце преко реке Мораве.

У том распореду четничких снага изгледа да се водило рачуна о општем плану офанзивних дејстава на Топлицу, који се радио тек 6. марта 1942. године у Прокупљу.

У јеку борбе коју су водиле снаге 17. бугарске пешадијске дивизије и четници Косте Пећанца против партизана у Топлици, у Прокупљу је, под руководством Куновчића, одржан састанак свих представника квислиншких и окупаторских јединица. Направљен је заједнички план за даље ангажовање бугарских и квислиншких снага у операцији »чишћења« партизана на територији Топлице и Јабланице.

Према том плану очигледно је да је непријатељ тежио да концентричним дејством из долине реке Јужне Мораве, са Малог и Великог Јастрепца, југоисточних огранака Копаоника и Куршумлије нападне Топлицу, повезујући та дејства са дејствима из Горње Јабланице и Лесковца. Ово тактичко окружење партизанских снага у Топлици имало је јасно изражени циљ да се партизанске снаге у Топлици, дејством из правца села Мрамора и Куршумлије ка Прокупљу (долином реке Топлице), раздвоје на два дела и набаце ка Пасјачи и Јастрепцу, и да се ту униште. То је, према плану, било могуће тим пре што се једновремено нападало из правца Горње Јабланице ка Радану и из Лесковца ка Пустој Реци.¹²⁸⁾ Ради реализације створеног плана непријатељ је извршио распоред својих снага:

17. бугарска пешадијска дивизија (без 13. пп), распоређена је на линији Прокупље—Коњарник—Косанчић—Житни Поток—Статовац, са задатком да не дозволи маневар партизан-

¹²⁸⁾ Оригинал плана није пронађен, али се његова идеја види из заповести бугарске јединице и наређења за ангажовање квислиншких снага, као и из извештаја који су слати у току борбе.

ских снага и да спречи извлачење истих са Пасјаче и Видојевице ка Радану и ових из Пусте Реке и Радана ка северу. На тај начин могло се обезбедити замишљено опкољавање, а у завршним борбама узети учешће у уништавању веће групације партизана која се налазила у Јабланици и Пустој Реци. Другим речима, план је требало да обезбеди опкољавање партизанских снага и разбијање на поједине делове. Овде је јасно видљиво да је већина бугарских снага ангажована против Јабланичког и Кукавичко—Лесковачког одреда, а само део снага према деловима Топличког НОП одреда, који се налазио на Пасјачи.

Недићеви и Љотићеви одреди, као и четници Косте Пећанца, били су распоређени по групама како је већ напред речено у селу Мрамору, Прокупљу, Блацу и Куршумлији, на северним падинама планине Јастрепца, а део снага у рејону Житни Поток. Њихов циљ је да једновремено изврши удар по свим партизанским снагама у Топлици, не дозвољавајући груписање и на тај начин да се обезбеди уништење партизана у одређеним рејонима.

Према изнетом плану, предвиђене снаге нашле су се у одређеним рејонима и тиме су извршиле шире окружење слободне територије. Из плана се може видети да офанзивну снагу у тој замашној операцији на југу Србије, а посебно на подручју Топлице, треба да представљају квислиншке јединице, док су бугарске снаге имале више дефанзивну улогу, држећи се комуникација, с тим да артиљеријом подрже дејство квислиншких јединица.

Из тога произлази да је и план рађен у духу споразума између Бугара и квислинга, који је постигнут уочи предстојеће операције. О томе Недићева влада извештава тек 31. марта 1942. године. У извештају се, између осталог, каже:

»... Са бугарским војним властима споразумели смо се да њихове трупе поседну градове и чувају објекте на комуникацијама, а наши ће се четнички и добровољачки одреди борити са комунистима на планинама и брдима и служити као потерне јединице по селима и оним зонама где се највише осећа присуство и кретање партизана.. «¹²⁹⁾

Треба поменути да је у плану и распореду непријатељских снага видљива и тежња Косте Пећанца да са својим четницима »очисти«¹²⁹⁾ Топлицу од комуниста и на тај начин обезбеди себи

ш) Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 162.

сатисфакцију и изврши обећање које је дао Немцима да ће он »средити« стање у Топлици.

Штаб Топличког НОП одреда и партијско руководство дошли су до закључка да непријатељ против партизанских снага у Топлици припрема офанзиву широких размера и да ће тежити раздвајању снага Топличког НОП одреда на два дела (ка Јастрепцу и Пасјачи), тј. поседањем и дејством из долине реке Топлице да ће онемогућити уобичајени маневар и јединствено командовање штабу Топличког НОП одреда. На бази такве (правилне) процене одлучено је да командант и руководиоци штаба Топличког НОП одреда пређу на Јастребац и командују снагама Одредом које се тамо налазе, а да секретар ОК КПЈ за Ниш, Сретен Младеновић, са политичким комесаром одреда, Ивом Фапчићем Ђуром и руководиоцима из ранијег штаба Топличког НОП одреда, остане на Пасјачи и Видојевци и руководи снагама које су дејствовале јужно од реке Топлице.

И ДАЉЕ НЕМА САОБРАЋАЈА

Више од два месеца није радио воз Дољевац — Куршумлија, јер се подручје Топлице налазило под контролом партизана, а већина објеката на тој прузи била је порушена. Како је та пруга била од животне важности за бугарске гарнизоне у Топлици, они су одмах по доласку настојали да је оспособе за употребу бар до Прокупља. Тек што су објекти на прузи завршени и по њиховом мишљењу партизани одбијени од пруге (офанзивом од 13. фебруара) и иста је требала да проради, поново је 27. фебруара 1942. године срушен железнички мост између железничке станице Житорађе и Подине и посечени телефонски-телеграфски стубови, а тиме и прекинута веза на дужини од око 16 км. Тако је пруга поново онеспособљена за саобраћај. После тог рушења претпостављало се да воз неће прорадити бар још месец дана.

Тако је и било. Воз је прошао тек крајем марта, када су Бугари преузели обезбеђење пруге својим јединицама. О тој акцији Пасјачке чете говори се у извештају ОК КПЈ за Ниш од 28. фебруара 1942. године:

»И поред тога што је непријатељ у Топлици држао толике снаге не може да извуче скоро ништа и не може да држи под

контролом тај крај, што другим речима значи и иоред толиких енага није у стању и не може да контролише Топлицу. Бугари су ради тога тражили да им се преда сва власт у Топлици, јер су овако угрожени и у сталним борбама имали доста жртава».¹³⁰⁾

БОРБА У СЕЛУ СВАРЧИ

Напуштајући Куршумлију, Косаничка чета је одступила ка Јастрепцу јер се претпостављало да је ситуација била нешто јаснија у погледу непријатељских снага.

После два—три дана маневрисања, 28. фебруара 1942. године, изјутра, чета се сместила у селу Прекопуце, где се налазио и део штаба Топличког НОП одреда. Ту је стигао и Сретен Младеновић, секретар ОК КПЈ за Ниш, који је у борбама за одбрану Куршумлије био заробљен и лакше рањен, али је успео да побегне са стрељања. У то време Великојастребачка чета налазила се у селу Мађере, док је Блачка чета, са расинским НОП одредом, била смештена у селу Здравине. Малојастребачка и Моравска чета биле су на Малом Јастрепцу. На десној обали реке Топлице на планини Пасјачи и Видојевици налазиле су се реорганизоване Пасјачка и Видовачка чета, с тим што је један вод Пасјачке чете био поново упућен према прузи и комуникацији Дољевац—Прокупље, са задатком да на том правцу изводи диверзантске акције. Поред дејства на прузи, имао је и задатак да руши пругу Ниш—Лесковац. Видовачка чета истога дана налазила се у делу Топонице, Ђуковац, Губетин, где је држала заседу на друму Прокупље—Куршумлија и рушила пругу између Прокупља и Куршумлије.

Део штаба Топличког НОП одреда налазио се у селу Прекопуце. Око 11 часова, 28. фебруара 1942. године, стигао је извештај у коме се каже да према селу Сварчи наступа група од око 50 четника. Како штаб Топличког одреда није имао података о већој концентрацији четничких снага, то је овај извештај прихватио као сигуран, па је одлучио да у том правцу упути Косаничку чету. Њен задатак је био да сачека и разбије наведену групу четника, не слутећи да је реч о извиђачким деловима јачих непријатељских снага. Команда Косаничке чете, не упуштајући се у даљу анализу добијених

¹³⁰⁾ Зборник НОР-а том I, књ. 3, док. 33.

података, без организовања извиђања у правцу доласка група четника, извршила је напад на њих. Док је водила борбу са тим непријатељским деловима стигла је главнина четничких снага, која је према већ датом плану кренула из правца Блага. Непријатељске снаге јачине преко 1.000 четника и недићеваца, обједињене под командом војводе Нике Куштримовића, наступале су ка селу Сварчи у две колоне, једна из правца Г. Јошанице, а друга из правца Г. Драгуше. Оне су блокирале село са свих страна, као и Косаничку чету која се ту налазила. Развила се оштра борба прса у прса, тако да је већина чете изгинула, а неколико бораца је заробљено. Само једна десетина успела је да се извуче у правцу Шанца к. 423. Она се касније састала са Великојастребачком четом. Када је штаб Топличког НОП одреда уочио о каквим се непријатељским снагама ради, проценио је ситуацију и донео одлуку да са две стране изврши напад на четнике који се налазе у селу Сварчи. У духу те одлуке Великојастребачкој чети је наређено да крене из села Мађера у правцу Сварче, с тим да не иде директно на село већ да Мађерским брдом избије у рејон Шанца. Њен задатак је био да спречи извлачење четника у том правцу, а Блачка чета и Расински одред, који су се налазили у селу Здравље, требало је да преко села Д. Јошанице изврше бочни напад на четнике који су се налазили у селу Сварчи.^{ш)} По дубоком снегу Великојастребачка чета је одмах кренула, истурајући испред себе патролу-извидницу. Патрола је успут похватала неке четничке групе и добрим делом се обавестила о ситуацији. На основу тога чета је убрзала покрет и избила у рејон Шанца, где је до посудања положаја заробила више од 20 четника. У моменту избијања у рејон Шанца, четници Нике Куштримовића пошли су из села Сварче у правцу села Алабана, потиснути од Блачке чете и Расинског НОП одреда.

Не знајући да су партизанске снаге поселе косу између села Сварче и Алабана, четници су наишли на распоређену Великојастребачку чету. Развила се оштра борба. Изненађени бочном и делом фронталном ватром, четници су се дали у бекство претрпевши велике губитке. Непријатељске снаге које су тек излазиле из В. Драгуше ка Сварчи, такође су наишле на део снага Великојастребачке чете. Осетивши јаку

^{ш)} Топличке иовине од 28. фебруара 1959. године, чланак, Пробој партизана кроз четнички обруч 28. фебруара 1942.

ватру и оне еу се дале у бекство у правцу села Драгуше. Великојастребачка чета наставила је гоњење четника све до иза села Драгуше. И Блачка чета и Расински НОП одред извршили су свој задатак јер су напали четнике из правца Д. Јошанице. Постигнуто је изненађење, те је дошло до њиховог одступања, тј. покрета ка селу Алабани. Борба је вођена до мрака, када су четници одступили ка Блацу, где су касније вршили регрупацију.

У тој једнодневной борби четници су претрпели губитке око 100 погинулих и толико рањених, док су партизанске снаге имале 18 погинулих и 4 рањена борца. Код израчунавања губитака узети су у обзир заробљени партизани које су четници стрељали, а такође и заробљени четници које су партизани стрељали. За Топлички НОП одред ово је био други узастопни пораз од његовог формирања. После сварчанске борбе дефинитивно је престала да постоји Косаничка чета, која је у борбама за одбрану Куршумлије и поред прилива нових бораца постала знатно слабија, а у борби на Сварчу, после губитака од 22 борца, остало је 15—20 бораца који су се прикључили другим четама. Тако је Топлички НОП одред после ове борбе остао са шест чета.

Треба истаћи да су партизанске јединице по први пут у сварчанској борби, за разлику од уобичајеног хуманог односа према заробљеним четницима, стрељале све заробљене четнике без обзира колико се ко налазио у редовима четника. То је учињено због тога што су четници по други пут стрељали све заробљене партизане, на лицу места, без саслушања. Основна карактеристика борбе код Сварча је обострана необавештеност. Четничке јединице које су наступиле из правца Блаца нису биле сигурне на какве ће партизанске снаге наићи и у ком рејону, те се њихово наступање могло очекивати по етапама. Они су, највероватније, очекивали и сусретну борбу, а према њиховој бројној надмоћности то би им и одговарало. Међутим, ни штаб Топличког НОП одреда, као и чете које су дејствовале свака за себе, нису прикупљале податке о кретању непријатеља, те су и оне биле изненађене јачином четничких снага које су се повлачиле у рејону Сварча.

У тој борби посебну храброст су показали: Сава Ераковић Страхиња, Славољуб Вуксановић Јако и Обрад Лазовић Живко и још тада те ране 1942. године, »истакли своју кандидатуру« за Орден народног хероја Југославије који им је касније додељен.

Покушај четника да разбију снаге Топличког и Расинског НОП одреда северно од реке Топлице и поред свег настојања није успео. Неуспех и велики губици у рејону Сварче и Велике Драгуше јасно им је дао до знања да без великих губитака не могу продрети у Топлицу, а о уништењу партизана није могло бити речи, Коста Пећанац, иако болестан, у офанзиви на Топлици задржао је команду у својим рукама, рачунајући да ће он најбоље координирати дејства, те у сарадњи са недићевско—љотићевским снагама и Бугарима »очистити« Топлицу од партизана. Он је, 2. марта 1942. године, наредио командантима четничких одреда, Ники Куштримовићу и Машану Ђуровићу (који су командовали четничким снагама јужно и северно од реке Топлице у наступању са запада ка истоку), да сачекају напад четничко-недићевско-љотићевских снага, које је требало да дејствују из правца Ниша.¹³²⁾

САСТАНАК БЕЗ ОДЛУКЕ

У периоду најжешћих борби, које су почеле 13. фебруара 1942. године и трајале до краја месеца, много шта се дознало о непријатељу и његовим намерама. У вези са тим у Средњем Статовцу, пред крај фебруара 1942. године, одржан је састанак штабова Топличког, Јабланичког и Лесковачког НОП одреда и партијског руководства ОК КПЈ за Ниш и ОК КПЈ за Лесковац. На састанку се дошло до закључка да непријатељ против партизанских снага у Топлици и Јабланици већ врши нападе широких размера и да је то продужетак оне офанзиве непријатеља којој је пошло за руком да разбије неке партизанске одреде у западној Србији, те да би у духу директиве ПК КПЈ за Србију требало предузети мере на линији координације дејства и привући што веће снаге непријатеља на себе. Дискусија је вођена о укрупњавању јединице и формирању заједничког штаба, чији је командант, по предлогу Сретена Младеновића Мике, секретара ОК КПЈ Ниш, требало да буде Ратко Павловић Ћићко, али се о томе није донела конкретна одлука. Наиме, то је био само предлог вишем партијском руководству и чекало се његово решење. До доношења одлуке Ратко Павловић Ћићко постављен је за команданта чете у Кукавич-

¹³²⁾ Архив ВИИ, нерегистровано. Наречење Косте Пећанца Ники Куштримовићу од 2. марта 1942. године.

ком НОП одреду. У новоформирани Оперативни штаб удружених партизанских одреда Јабланичког, Кукавичког, Бабичког и Топличког одреда ушли су: Сретен Младеновић, Василије Смајевић, Милош Манојловић, Бошко Крстић и др. После тог састанка сваки одред је и даље дејствовао за себе, на својој територији. Како на састанку није донета никаква конкретна одлука које би се сви требало придржавати, то је руководство НОП-а у Топлици одржало састанак са секретаром покрајинског комитета СКОЈ-а, на коме је извршена анализа дотадашњих догађаја на подручју Топлице и дата осуда појединих акција. Међутим, и на том састанку није дата нека перспектива за будући рад, бар се то из расположиве документације не види. Све чете — јединице одреда остале су да дејствују према првобитном плану, свака на свом терену.

НАПАД НЕПРИЈАТЕЉА СЕВЕРНО ОД РЕКЕ ТОПЛИЦЕ

У општем плану за »уништење« партизанског покрета на југу Србије, непријатељ је планирао 7. марта 1942. године да пређе у напад на подручје Топлице и Јабланице. Међутим, борбе се нису стишале још од 13. фебруара 1942. године, када су бугарске јединице први пут пошле у борбу против партизана, тако да је, у ствари, офанзива непријатеља почела још тада и у њу су сукцесивно убациване једна за другом непријатељске снаге. Четнички одреди (Орашачки, Корвински, Гребачки) одред Ранђела Зајића и Драже Максимовића, те Пети добровољачки одред (недићевски), који су раније били прикупљени у ширем рејону Блаца, нападали су са запада ка истоку у захвату од реке Топлице, као десне границе, до линије Блаца и даље гребеном Велики и Мали Јастребац, а из долине реке Јужне Мораве у сусрет овим снагама, у подножју Малог Јастрепца и преко њега, нападали су Лазаревачки, Хумски, Цигољски и Облачински четнички одреди и добровољачки одред капетана Бранимира Петровића, који је из долине реке Топлице, преко Југбогдановца и Дешилова, ишао у правцу села Чубуре. Судаћи по томе недићевски одреди кретали су се долином реке Топлице и отуда, према потреби, усмеравали су своја дејства било ка Пасјачи или ка Јастрепцу. Ови су се држали комуникација, јер су били снабдевени камионима.

Са првобитним распоредима четничке јединице кренуле су у напад. Прво је извршила напад четничка колона која је из села Мерошине кренула пут Јастрепца, преко Облачине, Биљега и Крајковца, са циљем да се споји са снагама које су дејствовале из правца Блаца и Рибарске Бање и да у једном мањем простору окружи и уништи Расински НОП одред и чете Топличког НОП одреда које су дејствовале у подножју Јастрепца. У време наступања четничких снага и одреда капетана Петровића, 2. марта 1942. године, Малојастребачка чета се налазила у селу Чубури. Није имала никакве податке о кретању и намери непријатеља док није избио у непосредној близини села Крајковца. О пристизању непријатељских снага у рејону села Крајковца чета је била обавештена од сељака који су по навици бежали при сваком изласку четника или неког другог непријатеља. После краћег задржавања у селу Крајковцу, непријатељске снаге су без јачег обезбеђења пошле у правцу села Чубуре, очито необавештене о постојању партизана у том селу. Тај моменат карактерише политичку ситуацију у наведеном селу и њихову оданост и приврженост НОП-у, јер ниједан од сељака није нашао за сходно да бар информативно обавести четнике о постојању партизана у том рејону, иако су поуздано знали да се Малојастребачка чета налази у селу Чубури, а Моравска према Дудулајцу и Азбресници. То је доказ и врло успелог политичког рада партизанских јединица на том рејону.

Када су четници пошли према селу Чубури, чета је одлучила да прими борбу и посела је погодне положаје код самог села. Чим се непријатељска колона приближила поседнутим положајима, на одстојању са којег се може отворити убитачна ватра, наређено је отварање ватре по непријатељској колони. Снажна пушчана и пушкомитраљеска ватра моментално је збунила четнике и нанела губитке од око десетак погинулих. Одступивши неколико стотина метара, четници и недићевци су се брзо средили и поново извршили напад на лево крило Малојастребачке чете, али је она успела да задржи напад. Наставила се жестока борба, која је трајала неколико сати. Малојастребачка чета одбила је неколико непријатељских јуриша и у моменту снажног напада четника и недићеваца у рејону гробља к. 534 појавио се нови командант Топличког НОП одреда Димитрије Писковић Трнавац са једном групом од око 15 бораца, који је по први пут долазио на Мали

Јастребац. Он је наредио да се изврши јуриш и сам пошао у напад. Кад су партизани то видели полетели су у незадржив јуриш. Бројно и морално ојачана чета је са приспелим партизанима и командантом у снажном јуришу натерала непријатеља у панично бекство. Неки четници и недићевци посакривали су се у жбуњу ниже села, где су касније били заробљени. У тој борби непријатељ је претрпео губитке од око 50 погинулих. Погинуо је и капетан Бранимир Петровић и син војводе Вучка Пантића, а заробљено је око 30 четника. Од заробљених четника само неколико је због почињених злочина стрељано, а* остали су разоружани и пуштени кућама. На страни партизана рањен је политички комесар Малојастребачке чете, Василије Ђуровић Жарки и још један партизан. У борби је запаљено три пушкомитраљеза и већи број пушака, са доста муниције.

Сутрадан, 3. марта 1942. године, у селу Чубури је остао само командант Топличког НОП одреда са око 20 партизана и рањеницима, док је политички комесар Одрода, Јован Фапчић Ђура, са Малојастребачком четом кренуо у правцу Моравске чете, преко Малог Јастрепца. Око 11 часова, из правца Орлово гнездо (Мали Јастребац), примећено је наступање јаких четничких снага ка селу Чубури. Те четничке снаге, по свему судећи, пошле су у помоћ Лазаревачком четничком одреду, не знајући да је дан раније у борби са партизанима потпуно разбијен. Група партизана са командантом Топличког НОП одреда на челу, одмах је посела положаје и примила борбу. Непријатељ је напао из више праваца: од села Крајковца, Орловог гнезда и села Девче ка селу Чубури. Борба је почела нешто опрезније, а нешто касније пристигао је и део Моравске чете, који је притекао у помоћ групи партизана. Снаге непријатеља биле су веома јаке, те су се Моравска чета и командантова група морале повући у правцу Малог Јастрепца, уз губитке од 6 погинулих. У тој борби погино је политички комесар Моравске чете Гојко Лакчевић Глиша и члан ОК СКОЈ-а Ниш Илија Крстић Жути. Одступајући у правцу Малог Јастрепца ка Црном врху та група спојила се са Малојастребачком четом, а четници су спалили село Чубуру. Штаб одреда (командант и комесар), Малојастребачка и Моравска чета пребацили су се са Црног врха у село Голешницу, одакле су чете извршиле неколико акција на железничку пругу Ниш—Београд између Лужана и Тешице. У том рејону чете су се задржале неколико дана.

Док је Малојастребачка чета водила борбу у селу **Чубури**, 2. марта 1942. године, Моравска чета одржала је **политички** збор у селу Дудулајце и Азбресница.

О тим дводневним борбама у званичном извештају од 12. марта 1942. године, команда Српске државне страже (СДС) пише:

»У времену од 3. до 9. марта ове године у Топлици и околини у борби са комунистичким пљачкашима бандитима...село Чубура је спаљено по наређењу војводе Косте Пећанца, због издаје четника. Ту је погинуо капетан Бранимир Петровић са 19 четника..

У извештају штаба недићевих одреда, од 31. марта 1942. године, о истим борбама се каже да је погинуло 24 четника, недићевца и официра, а 9 их је рањено.¹³⁴⁾ Међутим, жртава је било више.

"Ј ПРЕДАХ ЗА СРЕЂИВАЊЕ

После борбе код села Сварче и Велике Драгуше, те борбе код села Чубуре, партизани који су раније припадали месним десетинама нагло су почели да напуштају одред. Великојастребачка и Блачка чета знатно су се смањивале, а слично је било и са Малојастребачком и Моравском четом. Поред тога, у Моравској чети погинули су Гојко Лакчевић Глиша, политички комесар и Душко Вуначић Ђока, командир чете (у краћој борби код села Азбреснице), те је чета практично остала без руководства. На основу свега тога штаб Топличког НОП одреда донео је одлуку да се Малојастребачка и Моравска чета споје у једну, а Великојастребачка и Блачка такође у једну чету. Неколико дана касније, 16. марта 1942. године, одлуком партијског руководиоца Одреда извршено је спајање Великојастребачке чете и Расинског одреда. Тако су формиране две чете, које су према плану штаба требало заједно да дејствују на подручју средње Топлице и Расине. Тако реорганизован НОП одред дејствовао је до 1. маја 1942. године, када се званично Расински НОП одред издваја из састава Топличког НОП одреда и одлази на свој терен. Комесар Расинског НОП одреда, Десимир Јововић Чича, одређен је 28. фебруара 1942.

¹³⁴⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 140.

¹³⁵⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 162.

године за комесара свих партизанских Јединица које дејствују лево од реке Топлице, тј. у подручју Јастрепца. Погибијом комесара Топличког НОП одреда, Ивана Фабчића Ђуре, он постаје в.д. политичког комесара Топличког НОП одреда, до доласка Ђорђа Јовановић Јарца, који је одеђен за политичког комесара.

Треба рећи да Ђорђе Јовановић није стигао у Одред, јер је у Шумадији погинуо, па је Десимир Јововић Чича именован за политичког комесара. На тој дужности остао је до јула 1942. године.

УСПЕЛА ЗАСЕДА

Непријатељска офанзива против партизанских снага у Топлици и Јабланици беснела је на све стране. Једна чета Топличког НОП одреда, која је дејствовала у северном делу Топлице, крстарећи по селима и редовно одржавајући конференције и обавештавајући народ о ситуацији у Југославији и на осталим ратиштима, била је врло активна. Гесло да после борбе треба одржати конференцију, кога се држао штаб Топличког НОП одреда, било је једно од оружја за очување и јединство Топличког народа. Примењујући тактику изненађења, Великојастребачка чета искористила је моментално затишје и 13. марта 1942. године, са одабраном групом од око 30 бораца, у 9 часова изјутра поставила је заседу на друму Прокупље—Куршумлија, у селу Мала Плана. Заседа је била јачине једне ојачане десетине, а остале две десетине и команда чете остале су у селу, сакупљајући народ ради политичке конференције коју је требало одржати. После једног сата, око 10 часова, друмом од Прокупља наишао је недићевски камион који је пребацивао муницију и осталу опрему за квислиншке јединице у рејону Блаца. Заседа је покушала да заустави камион, али пошто возило није стало заседа је отворила ватру. Шофер је био рањен и тек тада се камион зауставио. Поред шофера био је рањен један војник, а обојица су заробљена. Камион је био натоварен са око 20 сандука муниције, већом количином шећера, ћебади и другог материјала, што је заседа, запленила, а камион запалила. Нешто касније у заседу је налетео аутобус који је ишао из правца Куршумлије ка Прокупљу. У њему су, углавном, били припадници недићевских јединица. Отворена је ватра и том приликом је убијен

један официр и један подофицир, а 4 војника су рањена. После тога заседа се повукла са друма и са осталим деловима чете упутила се ка Јастрепцу. У селу није одржана конференција са сељацима. Том акцијом, у којој су постигнута два успеха, партизани су оставили непријатеља без муниције, а себе снабдели довољним количинама, тако да су успешно могли одолевати даљим нападима, који су са малим затишјем трајали до краја априла 1942. године.

Званични извештај команде Српске државне страже, од 22. марта 1942. године, Министарству унутрашњих послова, о тој акцији гласи:

»... 13. марта о.г. комунистички бандити напали су код села Мала Плана камион, који је преносио опрему и муницију за Пети добровољачки одред, који се налазио око Блаца. У борби рањена су 2 војника. Комунисти су разнели сву спрему и муницију, а камион онеспособили за покрет. Овај камион ишао је из правца Прокупља. Истог дана наишао је из Куршумлије за Прокупље један аутобус са једним официром, једним подофициром и 8 војника... У борби погинуо је официр и подофицир, а рањена су 4 војника од којих два теже...« ^

ДБОДНЕВНЕ БОРБЕ КОД СЕЛА МИКУЛОВЦА

Успешно маневришући, Великојастребачка чета и Расински НОП одред, 17/18. марта 1942. године, заноћили су у селу Микуловцу. Изјутра 18. марта ове снаге биле су нападнуте од четника Хумског и Циголског четничког одреда, на положајима Бајчинце—Цигољ. Четници су наступали у две колоне, правцем село Горње Кординце—село Циљог, а друга колона правцем села Горње Кординце—село Бајчинце. Цартизанске снаге успешно су одолевале непријатељском нападу и до мрака су задржале поседнуте положаје. У међувремену, док је још борба трајала, са Малог Јастрепца је стигла преформирана, бројно јака, Малојастребачка чета. Она је из правца Клисурице изненада напала непријатељску десну колону, док је ова покушала да направи обухват левог крила Великојастребачке чете. Тим нападом четничке снаге биле су принуђене на повлачење. Морално охрабрани и бројно ојачани партизани Великојастребачке чете и Расинског НОП одреда, заједно са

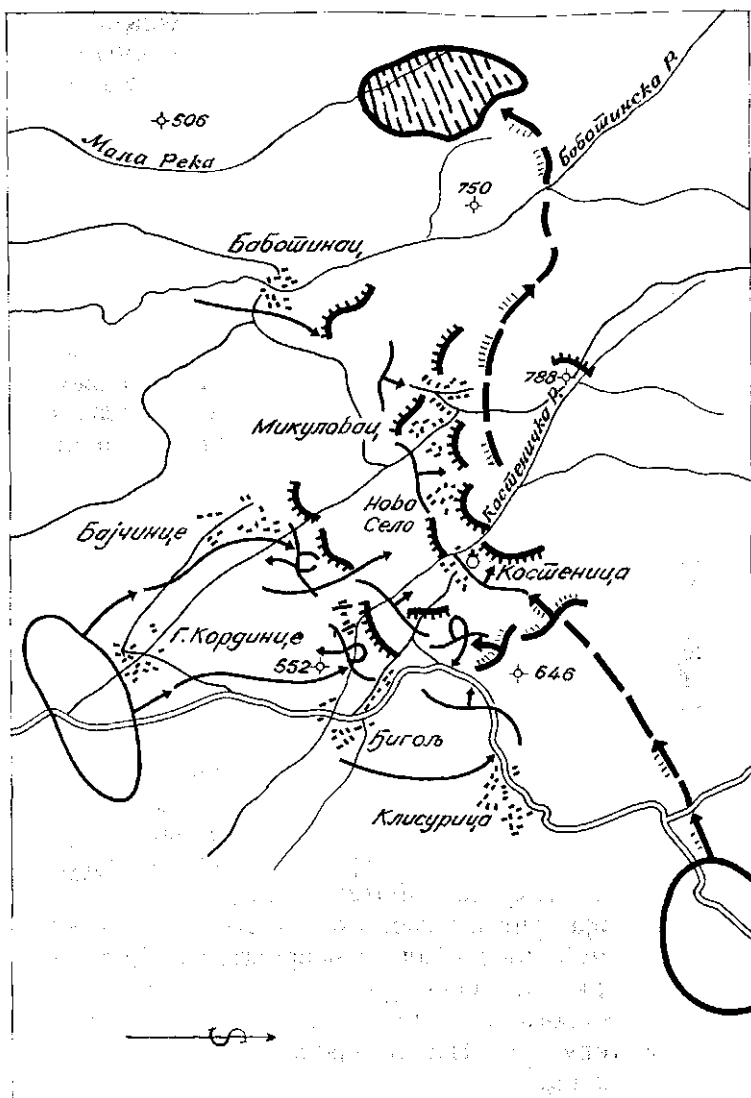
^{135>} Зборник НОР-а, том I, књ. 3. док. 156.

Малојастребачком четом извршили су противнапад и у јуришу нанели су четницима осетне губитке, натеравши их у панично бекство ка Прокупљу. У тој борби партизанске јединице имале су 3 погинула и неколико рањених бораца. Неочекујући да ће непријатељ поновити напад у истом рејону, чете су се задржале у селу Костеници у току ноћи.

Како је непријатељ био обавештен да се партизанске снаге нису удалиле из рејона села Костеница, реорганизовао је своје снаге и бројно појачао четничким одредом војводе Пуковачког и Нишким четничким батаљоном и 19. марта 1942. године, уз помоћ делова 14. бугарског пешадијског пука и подршке једне батерије топова 17. бугарског артиљеријског пука из Прокупља, поновио је напад наступајући из неколико праваца. Једна четничка колона наступала је из правца села Клисуреце, друга из села Баботинца, за удар у десни бок партизанским снагама, а трећа, најјача колона, коју су сачињавале и четничке снаге ојачане артиљеријом, наступала је правцем, Бајчинце—Џигољ—Ново Село. Циљ напада, је био да се део партизанских снага блокира и уз подршку артиљерије потпуно уништи. Партизанске снаге у току дана водиле су тешку и упорну борбу која је отпочела око 12 часова. Око 15 часова непријатељ је почео да врши притисак са око 1.500 четника и Бугара, уз подршку артиљерије. У току борбе пошло му је за руком да обухвати лево крило снага Топличког НОП одреда и преко села Клисуреце да избије на гребен Јастрепца, источно од Бајчинских колиба и овлада њиме. Штаб Одрода, осетивши да је непријатељ посео гребен Јастрепца, иако је у вишечасовној борби успео да одржи положаје до мрака, покушао је да маневром у подножју Јастрепца избегне окружење. Увече се почело са извлачењем из борбе и у току ноћи све снаге су се повукле северно од села Баботинца ка Великом Јастрепцу. У тој борби партизани су имали 4 погинула и 3 рањена, док су непријатељски губици непознати.

Неколико година после рата, док су сећања још била свежа, описао сам драматику борбе у Микуловцу, у којој сам учествовао као делегат вода у Великојастребачкој чети. Тада забележена сећања гласе:

»Опет смо на истим положајима. Борба је почела. Сад нас туче артиљерија која се налази у рејону џигољске цркве. Ништа јој не можемо. Звиждук граната парао је ваздух изнад

Скица број 3. Дводневне борбе код Микуловца

Легенда:

Наше снаге

Нејријојџевске снаге

Борбе код с. Микуловца 18. и 19. марта 1942. г.

нас. Рију земљу на нашим положајима. Пешадија још не прилази. Ово би се по неким војничким правилима звало артиљеријска припрема. Партизани нема на кога да отварају ватру. Хладно је. Артиљерија, хладни челик који хлади срца. Први пут се са артиљеријом сусрећемо на бојишту. Сви смо некако бледи. Да ли је могуће да смо се толико препали. Да, јесте и могуће је. Већ подишла и пешадија. Артиљерија туче већ два сата. Покушали су да нас опколе. Ми смо сконцентри-сали пажњу на оне који наступају из правца одакле туче артиљерија, док крила опкољавају. Око 15 часова почео је притисак непријатеља са свих страна. Преко 1.000 четника, добровољаца и Бугара напада на нас. Ми се лавовски боримо. Митраљеци немилосрдно сипају ватру. Већ су се цеви усијале. Пушчани плотуни све чешћи. Непријатељ је све ближе. Покушао је са јуришем на десном крилу. Одбили су га Расинци. Они су прешли у противјуриш. Непријатељ је одбачен. Десно крило је тако рећи слободно. Ми се на чуки изнад Новог Села упорно држимо. И ми смо прешли на јуриш. Одбацисмо Бугаре до испод села. Опет смо се повукли на Чуку. Малојастребачка чета је нешто одступила. Фронт одбране нам се сузио. То би била некаква одбрана углом назад. Ево опет непријатељског јуриша. Опет паклена артиљеријска ватра. Они који су служили војску причају да је то ватрени налет пред јуриш. Овога пута пустићемо их што ближе. Нека приђу. Са свим снагама извршити јуриш - пренето је преко наших положаја. Бугари наступају војнички, али су четници из страха још на 200 и више метара почели да вичу — ура-а и јуриш. Чекали смо да нам се сасвим приближе, а тада је настала паклена ватра. Ври као у лонцу. Непријатељ се држи. Не одступа, већ покушава противнапад.

Артиљерија туче и даље. Почели смо дејство бомбама. Експлозије бомби поколебале су непријатеља. Одступају, ено их беже. Удри их, ура-а, јуриш. Сви смо се подигли и појурили. Али овога пута само до села. Непријатељ се задржао у селу и ни стопу даље. Иза кућа почео је да туче. Присиљени смо на одступање. Они за нама. Минер) је једва успео да са пушкомитраљезом залегне на чуку. Тукао је и лево и десно. Наређено је повлачење ка Јастрепцу. Прво су се извлачили Расинци, Малојастребачка и најзад Великојастребачка чета.

¹³⁶⁾ Огњановић Ранко Минер, родом из Гласовика код Прокупља, пекарски радник, у Одреду од јесени 1941. године.

Она је заштитница. То је нешто најтеже. И психички најтеже. Стално отварамо ватру, бацамо офанзивне бомбе, како би код непријатеља створили забуну. И наша чета је почела са повлачењем. Моја десетина прва се извлачила. Минер је на самој чуки. Његов помоћник је Моравац¹³⁷⁾ и још тројица са њима треба задњи да се повуку. Кад смо дубље зашли у шуму помислио сам на њих. Да ли ће се извући. Много сам волео Минера. Стално сам мислио о њему. Тући ће док буде могао, а после...? Почели смо се прикупљати. Сви смо каљави и блатњави. Неки су чак и гарави. Зашто, од чега су се могли огаравити. Нисам могао схватити да су то помоћници код пушкомитраљеза који су мењали загрејане и гараве цеви. Веома смо уморни, тромо се крећемо. Нико ништа не говори. Иако цели дан нисмо јели, глад нико не осећа. Прикупљамо се у једној шумици. Негде пред сами мрак стигао нас је Моравац. Сам, пребацио пушку преко левог рамена, десну руку узео у леву и онако тромо прилази.

Изгинусмо. Сви смо изгинули. Ево видите моје руке, а ја сам још најјефтиније прошао.

Рука му је била преломљена изнад лакта.

Минер је тукао докле је могао. Цев на пушкомитраљезу му се ужарила. Испалио је и задњи метак у непријатеља, и раставио пушкомитраљез. Онда их је тукао пиштољем кад су хтели да га заробе. И пиштољ је раставио. Бацио је две бомбе у њих и на трећу је сам легао. Тако је завршио свој живот. Миле и Стева су погинули покрај њега од непријатељског зрна. Мене су најпре ранили и ја сам се повукао, али сам све ово видео. Да су ме бар погодили у ову багљаву руку, него и ову здраву ми поломише. Јуначка борба, али узалуд. Нисмо успели да их победимо».¹³⁸⁻¹

.. ВОЈСКА СА МУЗИКОМ

Маневришући подножјем Јастрепца две чете партизана су после борбе код села Микуловца, 20. марта 1942. године, дошле у село Велика Плана. Интересантно је да су партизани поред свих непријатељских офанзива још увек држали села у којима се снабдевају и користе их за одмор. То се догодило

Стевановић Будимир Моравац.

¹³⁸⁾ Необјављен рукопис, у архиви аутора.

и 21. марта, када су одржаие конференције у селима Меровац и Прекопуце. По повратку у село Велика Плана, чете су се разместили у селу: једна у центру, друга у кућама Томовића (у Бачанској Реци). Негде око подне 21. марта патрола је уочила барјаке и чула музику која се кретала из правца села Мршеља ка селу Велика Плана. Како је тога дана био празник (Младенци), партизанска патрола је мислила да се ради о свадби. Међутим, кад су четници пришли близу села, што је било могуће услед магле, осмотрено је њихово бучно осигурање које се кретало ка гробљу у Великој Плани. Дата је узбуна четама тек кад су четници били у селу. Борба је одмах отпочела и без неког плана партизанске чете су извршиле јуриш на изненађене четнике и пробиле се ка подножју Јастрепца и изнад самог села поселе положаје за одбрану. И ту борбу, као и многе друге, карактерише обострана неизвесност. Четници нису знали да се у Великој Плани налазе две чете партизана, што је разумљиво, јер њих ниједан човек из села није хтео да обавести. Међутим, овога пута слично се догодило и са партизанима. Ни они нису били обавештени о покрету четника. Због тако нејасне ситуације партизани су се повукли и посели положаје за одбрану, уместо, да потеряју изненађене четнике и потпуно разбију тај четнички одред, који није бројао више од 200 четника. То би било свакако велики ризик, будући да се није знало колико има четника. Ти четници припадали су Козјачком четничком одреду војводе Кимића. У краткотрајној борби Козјачки четнички одред претрпео је губитке од око десетак погинулих и неколико рањених, док су партизанске чете имале два рањена, од којих теже је рањен командир вода Славољуб Вуксановић Рајко.¹³⁾

НАПАД НА ЛОМНИЦУ И БУЦЕ

Веза са Расином била је ретка, али увек сигурна. Курири, који су се враћали из Крушевца, известили су штаб НОП одреда да се у Ломници налази група, односно одред, од око 50 четника, смештена у школи. Штаб је по пријему тог извештаја пришао разматрању могућности напада на тај четнички одред. Напад, према оцени Штаба, имао би вишеструки

¹³⁹⁾ Славољуб Вуксановић Јајко, народни херој Југославије, погинуо у децембру 1943. године као командир чете у Првој јужноморавској бригади на Озрену, Босна.

значај. Најважнији је био политички ефекат, који би се постигао при уништењу те четничке групе. Поред тога, почело би се са рашчишћавањем терена и стварањем повољних услова да се Расински НОП одред врати на свој терен. Уништење четничке групације у Ломници, која је погодна за напад, још више би подигло морал бораца у Одреду, који су скоро читав месец водили одбрамбене борбе или узмицали испред далеко надмоћнијег непријатеља.

И приликом припрема те акције рачунало се на изненађење, будући да се партизани већ дуже време нису појавили на терену Расине. Због тога је 22. марта 1942. године извршена припрема на топличкој страни. Поред осталог, припремљена је и храна коју су борци понели са собом и увече 22. марта извршен је марш преко Јастрепца. Пред село Ломница стигло се у зору. Изненађења би свакако било да су се четници налазили у селу. Међутим, они су те вечери предузели покрет ка селу Буце. Не може се претпостављати да су четници били обавештени о нападу партизана, јер су се припреме за напад вршиле на топличкој страни, па је закључено да су четници извршили покрет случајно, према неком свом плану. Кад је НОП одред ушао у село Ломницу и нашао празну школу, која је служила четницима као касарна, дознало се да су четници отишли у наведеном правцу. Штаб НОП одреда наредио је да се крене и изврши напад на село Буце, без обзира што је већ свањивало и што ће партизанске снаге у покрету вероватно бити примећене. У селу Буце наишли су на мању групу четника, распоређену у селу по кућама, док је главнина тог четничког одреда отишла у правцу села Јабланице. Село је опкољено, неки четници су се разбежали, а неколико њих је у краткотрајној борби убијено. Са групом која се забарикадирала у две камене воденице настављена је борба још неколико сати. После подне Штаб НОП одреда је наредио да се јединице прикупе. Кренуло се ка Јастрепцу. У тој борби заробљено је 8 четника, а партизанске јединице имале су само једног рањеног. Приликом повлачења из села према планини Јастребац, кад се Одред налазио на око два километра од села, разбежали четници су из далека припуцали према партизанској колони и том приликом ранили још једног партизана. Иако с малим војничким успехом, та акција донекле је постигла свој циљ, јер се њоме политички много добило. Код народа у расинском крају поново се стекло уверење да парти-

зани нису уништени, већ само привремено одсутни са тог терена, те да се њихова дејства и убудуће могу очекивати.

Маневри које су примењивале партизанске јединице под командом Штаба НОП одреда углавном су допринели да се снаге на подручју Јастрепца очувају, а борбени дух и морал бораца одржи на висини. Важила је тактика Штаба НОП одреда: бити стално у покрету, борбу прихватити или наметнути непријатељу онда када то највише одговара партизанским јединицама. То је било од неоцењиве важности, јер је допринело да партизанске јединице трпе мање губитке, што је много значило за поверење које су борци стекли у своју команду и политичко руководство.

Дан пошто су се чете вратиле из села Ломнице извршен је покрет ка Малом Јастрепцу. По пристизању бораца у село Микуловац, две Великојастребачке чете остале су 24. марта 1942. године да ту предане, док је Малојастребачка чета продужила пут ка Малом Јастрепцу. Поподне 25. марта те две чете биле су нападнуте од четника војводе Косте Миљковића Цигољског и војводе попа Гавре. Тај поновљени напад у селу Миљковцу говори да је непријатељ имао своје обавештајце у том или суседним селима, па чим би се партизани појавили непријатељ је био обавештен. Борба је трајала врло кратко јер су партизанске чете, не знајући о каквој се снази непријатеља ради, одступиле ка Јастрепцу. Услед неизвесности ситуације, пошто је офанзива још била у току, руководства чета са политичким комесаром КОП одреда одлучила су да чете поново направе маневар ка Расини. Чете су се под заштитом магле извукле ка Јастрепцу и избиле у рејон Краљеве воде (сада Партизанске воде), а одатле су продужиле марш преко Јастрепца до Јабланичких колиба, на северној страни Јастрепца. Ту су чете остале један дан и 27. марта 1942. године поново се вратиле на подручје Топлице, у колибе изнад села Бренице—Дамњанова колиба.

НЕПРИЈАТЕЉСКА ДЕЈСТВА ЈУЖНО ОД РЕКЕ ТОПЛИЦЕ

Иако се дејства непријатеља против партизана на Пасјачи и Видојевници нису прекидала од 13. фебруара 1942. године, ипак је непријатељ на подручју јужно од реке Топлице почео да дејствује према одређеном плану. У зору 7. марта 1942.

године из евих рејона кренуле су непријатељске снаге и око 10 часова Нишка група четничких одреда (Власотиначки и Ћићевачки одред и Нишки четнички батаљон), под командом начелника штаба Пећанчеве врховне команде Микића, предузела је напад правцем Прокупље—Бели Камен—Житни Поток, а друга колона правцем Бучинци—Јовине Ливаде. Друга група непријатељских одреда, које су дејствовале од реке Топлице (састава Копаонички четнички одред, Четнички одред Милана Пећанца, Вукоја Милановића и Арсе Маричића), јачине од преко хиљаду четника под командом Машана Ђуровића, предузела је напад правцем Гојиновац—Коњуша—Трновлаз—Арбанашка. Четнички одред Нике Куштримовића, са око 200 четника ишао је правцем преко села Губетина у правцу планине Видојевице и даље ка селима Обртинци и Статовац. Дејство свих четничко-недићевских одреда подржавао је 17. артиљеријски пук 17. бугарске пешадијске дивизије из Прокупља. Артиљерија се кретала иза Нишке групе одреда, правцем Прокупље—Житни поток, а дејствовала је на захтев четничких артиљеријских официра за везу. Истовремено са тим снагама наступиле су и друге непријатељске снаге из правца Лесковца и Горње Јабланице, против Лесковачког НОП одреда. Групација непријатељских снага из правца Лесковца и Горње Јабланице била је знатно јача. Са њом је нападао и 13. бугарски пук 17. пешадијске дивизије, који је, иначе, био лоциран у Лесковцу.

У духу наредбе четничког војводе Косте Пећанца од 23. фебруара 1942. године, командант Нишке групе одреда 6. марта 1942. године издао је своју заповест, у којој каже да се четници при наступању кроз наведену територију (мислећи на Пасјачу и Видојевцу) имају придржавати дате наредбе Косте Пећанца. Она гласи:

»... Четнички одреди при уласку у села сакупљају све мушкарце од 16 до 80 година старости и партизанске породице, и да све оне који нису наклоњени партизанима наоружају пушкама, вилама, мотикама и терати их у четничке одреде. *Заробљене партизане* без икаквог саслушања одмах стрелјати (подвукао аутор) а партизанске куће спаљивати и уништавати, док заплењеном храном и стоком из партизанских села хранити своје људство.. «¹⁴⁰⁾

¹⁴⁰⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 124.

Из цитираног документа најбоље ее види колико је Кости Пећанцу било стало да угуши Народноослободилачки покрет у Топлици, па макар и уз помоћ бугарских окупационих снага, само да би оправдавао поверење Немаца.

БОРБЕ У СЕЉУ ГУБЕТИНУ

Видовачка чета се после борбе пребацила у села поред реке Топлице, са циљем да поруши пругу Прокупље—Куршумлија и омета саобраћај на истом друму. Почетак непријатељске офанзиве, 7. марта 1942. године, затекао је Видовачку чету у селу Губетину. Услед нередовних и отежаних веза са осталим јединицама Одрета, чета није била обавештена ни о каквој припреми непријатеља за офанзиву. И поред тога што је бугарска окупаторска војска већ била у Прокупљу, неке партизанске јединице и даље су се понашале као да је Топлица потпуно слободна територија, па је у извесним моментима било и небудности. Тако нешто догодило се и са Видовачком четом у селу Губетину.

Четничке јединице Вукоја Миловановића и Јастребачки четнички одред, који су наступали долином реке Топлице, обавештени су да се у селу Губетину налази једна чета партизана, па су усмерили своје дејство директно на село. Слабо војничко руковођење четника омогућило је чети, иако је била изненађена и скоро потпуно блокирана у самом селу, да се после краткотрајне борбе са главнином пробије из блокаде изгубивши око 15 бораца, међу којима и политичког комесара чете Љубинка Коковића Вујадина. Чета је после пробијања одступила у правцу Видовачког крша и у рејону Бели Камен и Јовине Ливаде састала се са Пасјачком четом, те је заједно са њом продужила одступање у правцу села Статовац.

У овој борби четници су заробили неколико партизана, међу којима Јована Коковића и Драгољуба Стоиљковића Белог који је био рањен. Поред њих, у групи заробљених били су и Лутан из Прокупља, Наташа из Крушевца, Брица Перић из Прокупља и сестрић Нике Куштримовића из Доње Коњуше, кога је Ника заклао после пуштања из затвора. Ови заробљени партизани су први из овог краја који су спроведени у логор. Неки од њих су на лицу места стрељани. До тада сви заробљавани партизани на подручју Топлице редовно су били стрељани.

ДАЉЕ УЗМИЦАЊЕ УЗ БОРБЕ

С обзиром на јачину и састав непријатељских снага никакав отпор партизанских јединица није се могао очекивати, тим пре што су се у борбама од 13. фебруара 1942. године до 7. односно 8. марта осипале све месне десетине. Сви борци месних десетина вратили су се својим кућама, а Видовачка и Пасјачка чета остале су само са својим активним саставом, што је релативно мало ако се узме у обзир да је Видовачка чета у борби код села Губетина изгубила 15 бораца. Те две чете, после сукоба Видовачке чете код села Губетина, биле су присиљене да узмичу испред непријатеља. У одступању, Пасјачка чета се, 9. марта 1942. године, у рејону села Статовца нашла са Јабланичким и Лесковачким НОП одредом, који су такође узмицали пред непријатељем, пружајући отпор на узастопним линијама. То је била снага од око 1.000 бораца. Те јединице у рејону села Статовца створиле су фронт према непријатељу. Неколико дана касније с обзиром на ситуацију која је владала на том терену, партијско руководство је формирало заједнички штаб за све снаге које су се у том моменту налазиле у рејону Пасјаче, Видојевице и Радана. Покушај да се пружи извештај отпор фронталним борбама остао је без резултата, јер су непријатељске снаге биле десетоструко надмоћније по броју, а о наоружању да се и не говори. Пружање фронталног отпора могло је довести до уништења партизанских јединица. У тим борбама бугарске јединице су држале путеве и све прелазе, док су љотићевске и четничке снаге крстарице по селима и планинама, те је на тај начин било и немогуће одредити један стабилан фронт јер је непријатељ наилазио са свих страна.

У рејону села Статовца и Житног Потока, поред бројних партизанских снага, способних за борбу, било је и доста рањеника. Дискусија у штабу НОП одреда да ли да се партизанске снаге из свих крајева пребаце на Јастребац и даље ка северу или да се повуку према Јабланици трајала је два — три дана, а јединице су у то време држале положаје и водиле упорне борбе. На крају је одлучено да се Јабланички и Лесковачки одред повуку према Јабланици, а чете Топличког НОП одреда да остану на свом терену и да на њему маневришу. Принцип да се држе строго своје територије и овога пута је победио, што се може узети као бесперспективно гледање на вођење партизанских начина ратовања. У међувремену, Па-

сјачка чета је са делом снага Лесковачког НОП одреда напала један недићевски одред у селу Старо Момчилово, разбила и до ногу потукла, гонећи га све до Мораве. Те јединице су по повратку биле изложене у равници удару непријатељске артиљерије, јер је она чим би осетила груписање партизанских снага одмах отварала ватру из свих артиљеријских оруђа која су била распоређена по батеријама на друму Прокупље—Житни Поток.

СТРАДАЊЕ ПАСЈАЧКЕ ЧЕТЕ

По повлачењу Јабланичког и Лесковачког НОП одреда Пасјачка и Видовачка чета дошле су у још тежу ситуацију. Настало је даље осипање бораца из месних десетина, које су до тада биле у саставу чета. Велики број мештана напустио је јединице под извоговором »идем кући да се пресвучем«, а било је и оних који се уопште нису јављали. Чете су извесно време избегавале борбу. Само избегавање борбе и непрекидно одступање и повлачење утицало је на борбени дух и морал бораца, што је касније имало још теже последице.

Видовачка чета је 10. марта 1942. године водила успешну борбу са четницима у рејону Власова и Богојевца, без губитака. Ново неискусно руководство те чете, одређено после борбе на Губетину, није се снашло те је по доласку ударног вода са пруге, који је ушао у састав чете, одређено ново руководство. За командира чете одређен је Бошко Ивановић Мијат, до тада командир ударног вода; за комесара чете Гавра Чех, а за заменика политичког комесара чете Родољуб Радосављевић Веселин.

До краја марта Пасјачка чета свела је бројно стање на око 40 бораца, док је Видовачка чета имала око 60 бораца. Тих дана донета је још једна погрешна одлука. Одговорни руководиоци ове јединице на Пасјачи и Видојевици, не видећи излаз из настале тешке ситуације (уместо да крена на Јастребац у састав осталих снага свога одреда), одлучили су да се чете разбију у петорке и десетине и на тај начин прикрију од непријатеља. Слична одлука донета је и у Лесковачком и Јабланичком НОП одреду, па се претпостављало да је та одлука уговорена још у селу Статовцу.

За такву одлуку партизанских јединица бугарски окупатор је дознао већ сутрадан. На подручју Пасјаче и Видојевице

одмах је организовао потерна одељења, јачине једног ојачаног вода до чете, састављен од бугарских и недићевских војника. Задатак потерних одељења био је да откривају и хватају издвојене групе партизана, јер су знали да више организованог отпора нема. У то су их уверили и први заробљени партизани. И поред тога што је свака група имала по један пушкомитраљез и одређени рејон кретања, из састава Пасјачке чете само једна група је као целина успела да се сачува. Тако је дошло до коначног разбијања Пасјачке чете Топличког НОП одреда. Њени појединци из две групе успели су некако да се извуку и пребаце на Јастребац, у састав осталих снага Топличког НОП одреда.

На Јастребац је 15. априла 1942. године дошла група од 17 другова са Пасјаче. Неколико дана раније дошла је група од 6 бораца, што је укупно износило 23 борца и руководиоца. У тој групи су били Никола Џуверовић Академац, Рајко Јовановић Ђура, Драгослав Петровић Горски, Александар Ивановић Соко, Славољуб Петровић Ђера, Митар Мартиновић Север, Драгица Ђуровић, Крста Рогановић Кића, Гојко Рогановић Југ и Живојин Анђелковић — Аца Свила.

Почетком јула 1942. године дошло је са Пасјаче још 18 другова, па је укупно дошао 41 борац. Неколико њих није дошло, Војин Бајевић Вук и Богиља Ристић Слободанка, па се може закључити да је из Видојевачке и Пасјачке чете преживело око 50 бораца, не рачунајући оне из месних десетина који су повремено били и у Одреду.¹⁴¹⁾

СТРАДАЛА ЈЕ И ВИДОВАЧКА ЧЕТА

Видовачка чета, која је као и Пасјачка била подељена на групе, на Видојевци и даље ка Ргајској планини, остала је тако само неколико дана. Већ 9. априла 1942. године самоиницијативом бораца, чланова Партије и неких руководилаца, чета се поново окупила и почела је да дејствује као јединица. Како су све партизанске снаге које су дејствовале на том подручју биле растурене на мање групе, то је непријатељ био у могућности да прати, тј. усмери своју пажњу на једну једину чету која се кретала у том рејону и концентрисала

¹⁴¹⁾ Драгослав Петровић Горски, геиерал-потпуковник ЈНА, народни херој Југославије.

је веће снаге против ње. Видовачка чета је при поновном прикупљању имала у свом саставу око 40 бораца. Маневрисала је избегавајући сваки сукоб са непријатељем, а 11. априла 1942. упала је у обруч бугарских и четничко-недићевских снага, из кога је успела да се пробије скоро без губитака.

Само дан касније, 12. априла, чета се издајством Вулићевића¹⁴²⁾ из села Ргаја, поново нашла у окружењу далеко јачих непријатељских снага на Ргајском вису. Ту је било сконцентрирано неколико четничких одреда, један одред недићеваца и нешто Бугара, укупне јачине од преко 2.000 окупаторских и квислиншких војника. Пробијање из обруча није се могло ни замислити, те је настала борба на живот и смрт. У тој борби је на лицу места погинуло 18 партизана, међу којима и политички комесар Топличког НОП одреда Иван Фапчић Ђура и политички комесар видовачке чете Гавра Чех. Пет бораца је заробљено на месту где је борба вођена, док их се десетак пробило из обруча, али и они су ухваћени јер нису имали више ни метка да би могли пружити било какав отпор. Од укупно 13 који су се пробили из обруча, тројица су успели да избегну катастрофу, међу којима и командант чете Бошко Ивановић Мијат. Непријатељ је успео да зароби укупно 15 партизана, од којих су четници на лицу места стрељали 6, а остале су предали Бугарима, а ови Немцима који су их спровели у логор.

Међу заробљеним партизанима био је и секретар Окружног комитета КПЈ за Ниш, Сретен Младеновић Мика, који је био рањен у ногу. Њега су одмах по заробљавању препознали четници из Куршумлије, будући да је и раније био заробљен па им је побегао, те да им се исто не би поновило на процепу воловских кола зликовци су му пребили и другу ногу. Постоји и друга верзија да је Сретен Младеновић Мика, као руководилац, био проказан од неког заробљеног партизана или мештана, те је зато био изложен страховитом мучењу. Њега су четници злостављали до те мере да је под батинама и у најтежим мукама издахнуо, да би га на крају, само формално пуцајући у њега, стрељали. Са њим је заробљена и Милка Протић Лина, која је жртвовала себе да би у том задњем тренутку помогла рањеном секретару Окружног комитета КПЈ за Ниш. Она је, такође, била злостављана и

¹⁴²⁾ Издајници Вулићевић из села Ргаја, због страдања партизанске чете на Ргајском вису, 12. априла 1942. године, стрељани су од партизана јула 1942. године.

мучена, али е обзиром на њену ранију популарност и одважно држање четници су се међусобно позавадили и окренули пушке један на другога, јер су једни били за, а друга против њеног стрељања. На крају она је била спроведена у логор.

Посебно треба истаћи држање партизанке Лине приликом заробљавања од четника, када је она показала сву величину жене борца и револуционара. Поред тога што је жртвовала свој живот да би помогла руководиоцу Партије, она се херојски држала пред непријатељем и свима је у лице рекла ко су они, коме служе и зашто се боре. Када је видела како злостављају Сретена Младеновића Мику, одржала је свој чувени говор, у којем је, између осталог, рекла:

»Ово што сте данас учинили, то је највећи злочин, било да га ви чините свесно или несвесно, а ваша покољења ће вас проклињати, јер ће знати да су синови издајника. Историја ће вас за то осудити.. «¹⁴³⁾

Поред тога, истакла је своја убеђења и идеје народноослободилачке борбе, те да оне као такве морају победити. Због тога су јој се и непријатељи морали дивити.

НЕУСПЕО НАПАД ВОЈВОДЕ ЂУРОВИЋА

У сваком рату, као по правилу, постоји више непријатеља против којих се војска мора борити. Ваши су стални пратилац сваког рата. Борити се против њих није једноставно, нарочито у условима партизанског рата, где оне као преносилац заразних болести представљају латентну опасност за сваку јединицу, тим пре што је одржавање хигијене врло отежано.

Поред свих непријатељских офанзива Штаб Топличког НОП одреда је одлучио да ускршње празнике, од 4—7. априла 1942. године, искористи као предах, како би борци Одрода могли да се очисте и оперу одећу и на тај начин бар привремено отклоне опасност од заразних болести. Приликом доношења такве одлуке имало се у виду да ће непријатељ и сам направити предах због прославе ускршњих празника.

У време када су се чете са Великог Јастрепца сместиле у селу Горња Бресница, ради парења и чишћења, четници Машана Ђуровића, захваљујући шпијунској делатности, поку-

¹⁴³⁾ Према казивању присутних очевидаца забележио Радомир Мрдаковић, пензионер из Београда.

шали су да изврше напад на партизане у том селу. Иако су предузете мере за парење одеће, будност и опрез нису престали. Заседе и патроле редовно су крстариле и до изненађења није дошло. У зору 3. априла 1942. године четници су, из правца села Јошанице и Јошаничких колиба, покушали да опколе село Горњу Бресницу и униште опкољење снаге Топличког НОП одреда. Захваљујући будности до изненађења није дошло. Још у самом наиласку четници су претрпели губитке који су их деморалисали. Наиме, заседа је врло стрпљиво, јасно имајући у виду своју улогу да обезбеђује своју јединицу, потпуно неспособну за борбу, сачекала да снаге непријатеља приђу на што краће одстојање и потом је отворила ватру по мраку у правцу четника, који су се чули на око 50 метара. Ватра је била веома снажна, из пушкомитраљеза и три пушке, и том приликом четници су претрпели губитке од 6 погинулих и 10 рањених, што је било врло поражавајуће за њих те су одмах залегли и у први мах се чак нису ни снашли да отворе ватру.

Успешно дејство ове заседе појачало је будност патроле која се налазила северозападно од села, у правцу Јастрепца, те је и она отворила ватру у правцу четничког стрељачког строја који је требало да блокира село са севера и северозапада. Тако је читав стрељачки строј, у коме је било око 400 четника, заустављен и није се покренуо све док није почело свитати, што је омогућило борцима Топличког НОП одреда да се извуку из села и поседну положаје североисточно од села Бреснице и Велике Плане, на којима је дочекана колона четника Машана Ђуровића. По сванућу четници су директно похрлили у Доњу и Горњу Бресницу, али у њима није било партизана. Покушај да изненада нападне снаге Топличког НОП одреда остао је безуспешан. Партизанске снаге које су поселе нове положаје нису дозволиле непријатељу ни да им се приближи. После неколико часова пушкарања, четници Машана Ђуровића су се повукли у правцу села Велике Плане. Јуриш партизанских снага није уследио јер није било довољно јасно да ли се ради само о том четничком одреду или треба да му притекне у помоћ и друге непријатељске снаге.

Према изјавама сељака после борбе, четници су причали да нису смели извршити јуриш на такве пушкомитраљезе, какви су их дочекали у заседи. Сам Машан Ђуровић је изјавио да би за сваког партизанског пушкомитраљесца дао по пет

војника и 20 четника. Наведени губици су, у ствари, само оно што су четници сами признали. Партизани у тој борби нису имали губитке, сем једног лакше рањеног.

Немачка команда за југоисток у свом извештају за период од 1. марта до 1. априла 1942. године, о тим борбама каже:

»Више акција, саботажа и препада извршено је на простору јужно од Београда и око Ниша, услед тога прекинут је жељезнички саобраћај на прузи Београд—Ниш...«

О активности Бугара каже се да су постали активнији и да су извели низ успешних акција западно од Ниша... Огорчене борбе воде се код Прокупља.

Укупни губици у времену од 16. фебруара до 20. марта 1942. године:

Немаца... 37 мртвих, 67 рањених и 45 несталих;

Бугара... — 19 рањених —

Српске полиције 15 мртвих, 13 рањених —

Губици устаника: 1.983 стрељаних за време борбе и 1.552 стрељаних у циљу одмазде.

Из овог извештаја може се видети да су бугарски окупатори и квислинзи прикривали своје жртве, јер како би се могло десити да Немци којих је најмање учествовало у тим борбама у овом делу Србије, имају највише жртава. Међутим, постоји доказ да су се Бугари у својим извештајима жалили Немцима како трпе губитке, и то баш у Топлици и Јабланици, у периоду о коме се управо у овом извештају говори.¹⁴⁵⁾

ПОГИБИЈА МИЛОША МАМИЋА МИШЕ И СТАНИМИРА ВЕЉКОВИЋА ЗЕЛА

У јеку непријатељске офанзиве, а у циљу помоћи Топличком НОП одреду, често су у Одред долазили чланови ОК КПЈ за Ниш и Покрајинског партијског поверенства за југоисточну Србију, као и чланови Окружног и Покрајинског комитета СКОЈ-а. Почетком априла 1942. године у Топлички НОП одред дошао је у том својству и Милош Мамић Миша,¹⁴⁶⁾ који се ту задржао неколико дана и сачекао Станимира Вељковића

¹⁴⁴⁾ Архив ВИИ, микрофилм, Минхен 3—1, 190—194.

¹⁴⁵⁾ Архив ЦК СКС Србије, док. бр. 1485/78, Извештај ОК КПЈ за Ниш од 20. 2. 1942. године.

¹⁴⁶⁾ Милош Мамић Миша, члан ПК КПЈ за Србију, народни херој Југославије.

Зелета.¹⁴⁷⁾ Пар дана провели су заједно са овим делом Топличког НОП одреда. Када су се Малојастребачка и Рударска чета налазиле у селу Голешници, 12. априла 1942. године другови Милош Мамић Миша и Зелe Вељковић, у пратњи два курира, Милојице Прелића и Милована Марковића Угљеше, кренули су ка делу Одредa на Пасјачи и даље у правцу Јабланице. Како Мамић и Вељковић нису познавали довољно терен, одлучило се да крену преко Црног Врха и села Лепаје, те преко дате везе у селу Лепаји оду до села Југовца, са циљем да тамо предане и у току следеће ноћи пређу преко реке Топлице, јер се још није знало о њеном страдању. По пристизању у село Југовац, партизани су потражили кућу Милоша Савковића, одакле су одведени у крајњу кућу на супротној страни села, код Спасе Ристића, где су, рачунајући да су неопажено дошли, били безбедни и заноћили без обезбеђења. Међутим, како је непосредно пред њихов долазак кроз село Југовац прошла једна четничка јединица, из које је заостали четник из колоне због пљачке убио једну жену и ранио њеног мужа који су покушали да узму од њега одузете предмете, то су сељаци ухватили четника и претукли га, а затим га пустили на слободу.

Не постоје поуздани подаци да ли су Бугари били обавештени те ноћи о доласку партизана, али није искључена и та могућност. Чињеница је да су они исте ноћи упутили један батаљон, у чијем је саставу био и 7. коњички ексадрон, у село Југован и већ у првим јутарњим часовима блокирали су село.¹⁴⁸⁾ Бугари су били тачно обавештени о присуству партизана. Постоје индиције да је то учинио Спаса Ристић коме је група партизана, пошто је приметила бугарске војнике у близини куће дозволила да са децом напусти дом и оде код суседа. Бугари су се са једном четом усмерили тачно у правцу куће у којој су се налазили партизани. Видевши да су опкољени, партизани су одлучили да прихвате борбу, која је започела негде у 10 часова и трајала је до пред крај дана 13. априла 1942. године. У тешкој и неравноправној борби бугарски војници су осим пешадијског наоружања користили и артиљеријска оруђа, којим су директно, из непосредне близине, тукли малену сеоску кућу из које су отпор пружали храбри и

¹⁴⁷⁾ Станимир Вељковић Зелe, члан ПК СКОЈ-а за Србију, народни херој Југославије.

¹⁴⁸⁾ Архив ВИИ, к. 3, рег. бр. 2/3—33, 2/3—34, Комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

Хумке стрељаних у с. Југовицу 15. априла 1942. г. од стране бугарског окупатора

одважни партизански борци, међу којима двојица високих политичких радника, Милош Мамић и Станимир Вељковић.

Иако су бугарски официри ишли чак и са пиштољима у рукама иза стрељачког строја и на сав глас извикивали: »Напред, напред«, нико се није усудио да приђе згради одакле су партизански борци пружали отпор. То није било случајно. Први који се усудио да се са групом сељака приближи кући, које је присилио да иду пред њим, погинуо је.

Најзад, негде око 16 часова по подне једна за другом две гранате погодиле су кућу. Како је то била трошна и од чакме саграђена зграда, била је тешко оштећена. Када је партизанима понестало муниције, нешто се морало учинити. Тако је, према речима преживелог борца Милојице Прелића, на предлог Станимира Вељковића Зелета договорено да се изврши јуриш из куће на разне стране. »Хајдемо један за другим да покушамо ако је могуће да се извучемо. Ја ћу први, наравно. Вама остављам на расположењу па како хоћете. Ја мислим боље је јуначки погинути, него кукавички живети. Испалио је још два метка и јурнуо у правцу потока који је текао близу куће. Група од неколико бугарских војника, која се приближавала кући, покушала је да га зароби, али без успеха. Међутим,

није могао далеко етићи, чим је пришао реци био је погођен митраљеским рафалом бугарских окупатора.« У међувремену, једна од испаљених граната која је погодила улазна врата куће смртно је ранила Милоша Мамића, који није ни стигао да изађе из куће. Преостала двојица партизана, Милојица Прељић и млади Милован Марковић Угљеша, били су заробљени.

Док је борба трајала Бугари су окупљене сељаке целог села држали на једном месту. По завршетку борбе заборавили су на њих и кренули у Прокупље. Међутим, брзо су се вратили. Један број сељака искористио је небудност Бугара и побегао, а мањи део се сакрио. Од остатка окупљених сељака једна већа група, њих 24, поведена је са бугарским војницима и двојцом заробљених партизана за Прокупље. Наредног дана, 15. априла 1942. године, бугарска јединица је са одведеним сељацима поново дошла у село Југовац. Том приликом ослободили су четворицу старијих сељака, док су заробљеног Милована Марковића Угљешу обесили крај чесме усред села.

Вешањем партизанског курира Угљеше бугарски окупатори желели су да застраше становнике села Југовца. Постигли су супротан ефект јер им је неустрашиви Угљеша са вешала узвикивао да ће га осветити његови другови.

Осталу групу од 20 људи, везаних руку једног за другог, стрељали су двама тешким митраљезима. Бугари су се трудили да међу сељацима пронађу месну десетину која је учествовала у борбама на Блацу и Рибарској Бањи. Поред њих, тражили су и одборнике и све остале активисте и симпатизере НОП-а у селу. Спаса Ристић звани Брица, који је обавестио Бугаре где се налазе партизани, био је десетар једне месне партизанске десетине и познавао је све симпатизере и активисте у селу.¹⁴⁹⁾ Осим тога Бугари су спалили велики број кућа у Југовцу као одмазду за погинулог бугарског војника.

ДОЛАЗАК РУДАРСКЕ ЧЕТЕ НА ЈАСТРЕБАЦ

Бекство партизана и других активисти НОП-а из Нишког логора, 12. фебруара 1942. године, знатно је ојачао Озренски НОП одред. Окружни комитет КПЈ за Ниш је, по директиви ПК КПЈ за Србију, од партизана бившег Копачког НОП одреда формирао чету која је била састављена већином од

¹⁴⁹⁾ Због издајства партизана Спаса Ристић из села Југовца, стељан је у селу, на истом месту где је обешен партизански курир Угљеша.

рудара и шумских радиика, прииадника бившег Копаоничког одреда. Чета је бројала око 30 бораца, са командиром Вујовић Владимиром Вујом,¹⁵⁰⁾ и Душаном Томовићем, политичким комесаром.¹⁵¹⁾ По формирању, чета је учествовала у неколико акција заједно са Озренским НОП одредом, тј. под његовом командом. Најважнија је била борба на Ражњу, 23. марта 1942. године. У међувремену је стигла директива од ПК КПЈ за Србију да се ова чета преко Топлице пребаци на Копаоник, са циљем да се поново формира партизански одред који се са тог терена повукао крајем 1941. године. О таквом подухвату вероватно се размишљало још када је Рударска чета формирана као посебна јединица у саставу Озренског НОП одреда, а постојање веома јаког Топличког НОП одреда донекле је могло да гарантује реализацију тога плана.

Чета је прешла реку Јужну Мораву преко моста код села Тешице и већ 8. априла 1942. године стигла на Јастребац. У рејону Гребца истог дана водила је борбу са четницима, а сутрадан се састала са једном четом Топличког НОП одреда код Бајчинских колиба на Јастрепцу. Одатле је чета продужила на Мали Јастребац, где се тада налазио штаб Топличког НОП одреда. Са четом је на Јастребац дошао и члан ПК СКОЈ-а за Србију и члан ОК КПЈ за Ниш, Станмир Вељковић Зелe. Долазак Рударске чете у Топлички НОП одред имао је велики морални ефекат. Борци Топличког НОП одреда дивили су се тим људима. Они су им давали подстрек да издрже све борбе и тешкоће које стоје пред њима. Били су спремни да све учине и дају тим храбрим борцима који су до тада направиле велике подвиге. Припадници Рударске чете, тако лепо и топло примљени, били су дирнути пажњом својих другова из Топличког НОП одреда, а то им је уливало веру у победу и подизало морал за борбу против окупатора и домаћих издајника.

Чета је на Јастрепцу провела око 15 дана, а потом је ојачана са нешто бораца и аутоматског оружја из Топличког НОП одреда, кренула у правцу Копаоника да изврши директиву ПК КПЈ за Србију, тј. да се прабаци на терен Копаоника, омасови људством из тих крајева и створи поново партизански

¹⁵⁰⁾ Владимир Вујовић Вујо, рат завршио као политички комесар бригаде, а после чете био на разним дужностима међу којима и секретар Индустијске коморе ФНРЈ.

¹⁾ Душан Томовић, члан Копаоничког одреда, члан Савета Републике Србије, пензионер, живи у Београду.

одред који би се борио против окупатора и домаћих издајника у том крају. Будући да су непријатељске снаге у то време на Копаонику биле веома јаке, те да су се и четници Драже Михаиловића почели да групишу на Копаонику, то је био преобиман задатак за једну тако малу чету. Већ 24/25. априла 1942. године, одмах по преласку на Копаоник, чета се код села Жуња сукобила са четницима Драгутина Кесеровића и скоро читав дан водила борбу са њима. У међувремену, чета је била опкољена, те се у току ноћи морала да пробија из обруча, а затим је продужила марш у правцу Јастрепца. Док је маршовала ка Јастрепцу, Топлички НОП одред да би избегао непријатељску офанзиву, за коју је био обавештен да се припрема, пошао је путем ове чете, поред осталог и због тога да јој помогне у остварењу њених циљева. Но, како се чета одмах вратила, Топлички НОП одред је наишао на концентрацију непријатељских снага, које су се припремале за уништење Рударске чете.

Рударска чета поново је ушла у састав Топличког НОП одреда 3. маја 1942. и дејствовала је као његова трећа чета до 6. јула 1942. године, када је поново, заједно са осталим снагама Топличког и Расинског НОП одреда, пошла да осваја терен Копаоника и Голије. По повратку са тог марша 28. јула 1942. године, будући да се чета приликом тог великог марша знатно смањила, била је расформирана, а њени борци укључени су у три чете Топличког НОП одреда (Малојастребачка, Великојастребачка и Блачка чета).

ТОПЛИЧКИ НОП ОДРЕД НА КОПАОНИКУ

С намером да пре пролећа рашчисте са партизанским покретом на југу Србије, окупаторско-квислиншке снаге после разбијања НОП одреда у Јабланици и снаге Топличког НОП одреда на Пасјачи и Видојевици, пренеле су сва своја дејства на подручју северно од реке Топлице, против тамошњих партизанских снага Топличког и Расинског НОП одреда, који су у то време заједно дејствовали под јединственом командом,¹⁵²⁾ са ослонцем на Велики и Мали Јастребац. Против тих снага непријатељ је у другој половини априла 1942. године

¹⁵²⁾ Командант Димитрије Писковић Трнавац, политички комесар Десимир Јововић Чича, а партијски руководиоца Драги Стаменковић Срба.

ангажовао велике четничке, недићевске и љотићевске снаге, а поред њих учествовали су и делови бугарске 17. пешадијске дивизије из Прокупља.

Током марта и априла 1942. године на територији Топлице стално су се налазили четнички одреди Машана Ђуровића, Нике Куштримовића, Бранка Мрђеновића, Вукоја Пећанца, а повремено су долазили четнички одред војводе Кимића, Ћићевачки четнички одред и други. Они су непосредно пре офанзиве на Топлицу приступили четником покрету Драже Михаиловића. Тако концентрисане непријатељске снаге планирале су да ликвидирају и последњи партизански одред који је дејствовао у рејону Јастрепца, а у томе их је непрекидно подржавала артиљерија 17. артиљеријског пука бугарске пешадијске дивизије из Прокупља.

Намера непријатеља била је да јаким снагама стално напада на партизански НОП одред, изнури га до те мере да се његови борци морају предати или да буду уништени. Штаб Одрода, у саставу Димитрије Писковић Трнавац, Десимир Јововић Чича и Драги Стаменковић Срба, правилно је оценио ситуацију и донео одлуку да се са Одродом пребаци са планине Јастрепца на Копаоник пре него што непријатељ затвори обруч око партизанског одрода и на тај начин да избегне тежину непријатељског удара. Руководство одрода, поучено искуством Јабланичког НОП одрода, Пасјачке и Видовачке чете, сматрало је да се снаге Одрода не смеју цепати, већ да морају дејствовати као целина и да фронталне борбе са далеко бројчано јачим непријатељем Одрод мора да избегава. Примити борбу са тако јаким снагама могло би да значи уништење одрода. Одрод се у својим дејствима дословно држао начела партизанског ратовања: избегавати борбу са непријатељем кад је он жели, а наметнути му је када се не нада. Штаб Одрода је имао пред собом и чињеницу да би се, можда, овим покретом могло помоћи Рударској чети да се учврсти и обнови дејства, на Копаонику, тј. формира и учврсти нов Копаонички НОП одред. То тим пре што је Рударска чета већ пошла са истим задатком да представља језгро, а била је састављена од партизана који су се у почетку борили на подручју Копаоника.

Док је непријатељ поседоа планинске висове Великог Јастрепца, партизански одред је ноћу 25/26. априла 1942. године извршио покрет из села Микуловца ка Погледу, к. 1482, највишем врху Јастрепца и у зору стигао у рејон Краљеве воде, одакле је после краћег одмора продужио пут ка врху

Ђулици. У току исте ноћи и непријатељ је избио на гребен Јастрепца, тако да су се 26. априла сукобиле партизанска и четничка патрола — претходнице, у подножју саме Ђулице. Тај сукоб је учинио да партизански одред није могао наставити покрет гребеном Јастрепца, већ се колона спустила северним косама Јастрепца ка Срндаљској реци и наставила марш по тешком и испресецаном планинском терену. Истог дана увече колона је стигла у Претрешњанске колибе, где је и заноћила. Сутрадан у рану зору партизански одред је наставио покрет, прешао комуникацију Блаце—Крушевац која води кроз Јанкову клисуру и ухватио се источних огранака Копаоника. Успут је одред наилазио на мање групе месних четника, који су при наиласку партизана бежали. У селу Чучалу, под самим Копаоником, партизански одред се састао са једном групом бораца Расинског НОП одреда, који су нешто касније стигли, док се патрола претходница, која се сукобила са четничком претходницом у подножју Ђулице, уопште није појавила. У међувремену, Рударска чета се вратила на Јастребац кроз Јанкову клисуру и тако се није сусрела са партизанским одредом.

Покрете партизанских и четничких снага карактерисала је нејасна ситуација и за једну и за другу страну, мада је штаб партизанског одреда био обавештен да непријатељ припрема офанзиву, али појединости из непријатељског плана није имао. Партизанске снаге су се у току ноћи извукле из села Микуловца и ухватиле планински масив Јастрепца, али ништа даље нису могле да предузму у циљу извиђања непријатеља, док непријатељ, иако је настојао да било шта дозна о партизанима, није имао могућности за то. По доласку у село Музаћ одред је био нападнут од четничких снага из Блаца, којима је највероватније командовао Ника Куштримовић. После краткотрајне, али веома оштре борбе четници су одбачени у правцу села Џукела. Штаб партизанског одреда, чим је видео да је покрет партизана ка Копаонику откривен, наредио је покрет ка Пожару, к. 1163, и даље ка селу Липовици, обезбеђујући се јаким заштитним деловима. Док је одред маршовао ка Копаонику непрекидно је био праћен од четника, а на погодним местима долазило је и до мањих напада на партизанску колону у покрету. О покрету партизанског одреда алармиране су и све непријатељске снаге у Брусу и Крушевцу, те су четници војводе Ратка Шмигића, недићевске подофицирске

школе из Бруеа и четиичког одреда Милана Дрљевића, који су се заносили илузијама да ће уништити партизански одред, припремали напад.

Штаб партизанског одреда, анализирајући конкретну ситуацију, закључио је да покрет Одредa непрекидно прате непријатељске снаге, те да би дубље залажење у масив Копаоника могло да доведе одред у велику опасност, па је на основу тога, а и чињенице да се са Рударском четом није срео, одлучио да се вештим маневром користећи ноћ, врати на Јастребац. Поред тога, Штаб партизанског одреда је пошао и од претпоставке да се непријатељ бар делимично повукао са Јастрепца, односно да је морао бар део снага упутити за партизанима на Копаоник. На основу такве претпоставке, а у вези донете одлуке, одред је 29. априла 1942. године, преко села Липовице, кренуо у правцу Јанкове клисуре, с намером да се врати на Јастребац.

Међутим, четничке и недићевске снаге из Крушевца и Бруса, већ су биле поселе положаје у селу Батоте и ту су сачекале партизански одред. Одред се упустио у борбу са тим снагама и после петочасовне оштре борбе партизански НОП одред је извршио јуриш и пробио се кроз непријатељски положај, носећи непријатељу осетне губитке. Одред је затим наставио пут ка Јанковој клисури, те је у ноћи 29/30. априла 1942. године прешао Јанкову клисуру. Првог маја ујутру избио је на падине Јастрепца, код села Богиша, одакле се после краћег одмора пребацио у рејон села Јабланице. Партизански одред је ту прославио Први мај. Тај веома тежак и напоран марш, у трајању од шест дана непрекидног покрета, пропраћен сталним борбама, неспавањем и глађу, представљао је за све борце партизанског одреда веома озбиљан напор, тако да су физички слаби борци, нарочито другарице, после повратка са Копаоника постали скоро непокретни. Око 20 њих се разболело и требало је да се опораве просечно по десетак дана у партизанској болници. То је уједно била и нека врста генералне пробе партизана у Топлици у погледу гладовања и напорних и дугих маршева. До тог марша партизани у Топлици нису имали већих тешкоћа, бар што се исхране тиче, а није било ни тако дугих и тешких маршева.

Тога пута претпоставка штаба партизанског одреда била је сасвим тачна, а циљ је покретом на Копаоник и назад на Јастребац, био потпуно постигнут, уз незнатне губитке од 7

погинулих, међу којима је био и комесар чете Милан Јовановић Доктор и неколико рањених. Поред ових губитака, неколико другова је залутало, међу којима и Драги Стаменковић Срба, партијски руководиоца одреда. Међутим, непријатељски удар и тим маневром је доведен у ситуацију да удари у празно. Непријатељски губици у борбама које је партизански одред водио на Копаонику били су знатно већи, а нарочито код села Батоте, где је одред извршио јуриш и просто разбио непријатеља, пробио се кроз његове положаје, и остављајући за собом много погинулих и рањених, у неред у одступио.

Велики марш-маневар партизанских одреда са Јастрепца забележен је и у извештају немачког команданта за Србију, генерала Бадера, 10. маја 1942. године. У њему, између осталог, каже:

»... На простору око Прокупља траје врло динамична партизанска делатност, а нарочито на просторији југоисточно од Бруса. Јачина партизанских група на простору између Блаца и Бруса (25 км северозападно од Прокупља) износи око 200 људи. Акцијом бугарских окупационих трупа партизанске групе овде су потиснуте ка планини Копаонику...«.⁵³⁾

Извештај немачког генерала Бадера вероватно се базира на неком бугарском извештају, а како су Бугари у својим извештајима често акције које воде четници, недићевци или љотићевске снаге приписивали себи, то су и овога пута борбу код села Батоте вероватно приписали својим јединицама.

Одлазак Топличког и Расинског НОП одреда на Копаоник није остао незапажен ни у редакцији плаћеничког листа »Ново време«. У једном напису од 6. маја 1942. године »Ново време«, под насловом »Поубијано око 40 комуниста«, између осталог, пише:

»... око 140 комуниста опкољено је на линији Блаце—Стројинци већ три дана... Покушај комуниста да се извуку из обруча до сада им није успео. До сада је на овом месту 40 бандита погинуло, а 16 их је рањено. Тројица су неповређени заробљени... Код села Батоте дошло је до сукоба са комунистима. Погинуло је 7 комуниста, 5 је тешко рањено, а 4 је неповређених ухваћено.

У борбама које су вођене у подножју Јастрепца, погинуло је на страни владиних одреда 4...«.¹⁵⁴⁾

¹⁵³⁾ Архив ВИИ, микрофилм, Минхен, 3—1—803—804.

¹⁵⁴⁾ »Ново време«, 6. мај 1942. године, стр. 3.

Тих мајских дана 1942. године Недићев делегат Куновчић нашао се у Прокупљу, одакле је 10. маја писао Недићу:

»Што се тиче јавне безбедности у атару среза прокупачког погоршана је, јер сам јуче добио извештај од мојих повереника да су партизани јуче ручали у Малој Плани, а вечерали у Великој Плани. Они се поново групишу, јер гора зелени...«¹⁵⁵⁾

Наравно, Куновчића прате и новинари, па је »Ново време« тих дана донело и проглас Команде Нишке области Српске државне страже у Прокупљу. На збору који је организовао Куновчић, професор Живојин Николић, апелујући на омладину »да се врати своме послу«, између осталог је рекао: »Жалосно је што морам да кажем истину, да се у партизанима налази »Државном бригом однегована интелигенција, питомци државних менза, ђаци скупо плаћених универзитета, од државе плаћени чиновници: учитељи, професори, судије, лекари и њима слични«, а да се од жена »међу комунистима« налазе »хистеричне ћери богатих родитеља, отровна и покварена школска омладина: учитељице, студенткиње, гимназијалке и развратне жентураче болесних нерава и жељних авантура«¹⁵⁶⁾

Без обзира каквим тоном је овај Недићев агитатор изнео те податке, ипак је признао да су у НОП-у у Србији учествовали сви друштвени слојеви и да су тај покрет помагале најшире народне масе.

Активност коју је развио Топлички НОП одред по повратку са Копаоника изазивала је више непријатељства него предуга пролетна офанзива коју је водио.

Шеф испоставе прокупачког среза жалио се 19. маја из Блага Начелству среза прокупачког да је безбедност »веома угрожена«:

»Услед овакве јавне безбедности немогуће је Испостави да нормализује свој рад и извршује наређења претпостављених власти ни у ком погледу... јер се партизани налазе по селима: Велика Плана, Доња и Горња Бресница, Рашевац, Сварче, Здравине, Ајдановац, Горња и Доња Јошаница и Претрешња у јачини од 200—250 људи«...¹⁵⁷⁾

¹⁵⁵⁾ Архив Комисија за испитивање и утврђивање ратних злочина окупатора и његових помагача (у даљем тексту Архив КРЗ), док. 7064.

¹⁾ Исти.

¹⁾ Исти, извештај испоставе среза прокупачког у Блацу, пов. бр. 115, 19. 5. 1942. године.

РАЗДВАЈАЊЕ ТОПЛИЧКОГ И РАСИНСКОГ НОП ОДРЕДА

Пошто је на већ озеленелом Јастрепцу, прослављен Први мај, партизански НОП одред је 2. маја 1942. године кренуо из села Јабланице у правцу Стоваришта. Око 11 часова колона је из правца Прокопа избила ка Стоваришту. Не рачунајући да ће наићи на било кога у том рејону, колона се кретала без већег и даље истуреног обезбеђења. Међутим, претходница која је остала на Јастрепцу, у рејону Тулице, када је одред кренуо на свој велики марш, сакупила је све партизанае који су се из било којих разлога задржали на терену Топлице и од њих је формирана једна партизанска јединица. Поред тога, ова јединица се спојила са Рударском четом, која се већ 29. априла 1942. године вратила у рејон села Рашевца. Како су Рударска чета и сакупљени партизани били немоћни да приме већу борбу с непријатељем, то је сваког дана читава група партизана излазила из села и дан проводила на планини, јер јој је у случају наиласка непријатеља било лакше да му се супротстави. Тако је и 2. маја 1942. године ова јединица изашла на Стовариште, где је сачекала партизански одред. Сретна околност је хтела да није дошло до борбе, што се могло десити јер су партизани, тј. Рударска чета и остали борци партизанског одреда, већ посели положаје а партизански одред, како ни сам није очекивао да ће наићи на партизанске снаге у Топлици, већ се развио за борбу.

По сакупљању свих партизанских снага у подручју Јастрепца из рејона Стоваришта кренуло се ка селу Рашевац, где је у току сутрашњег дана извршено раздвајање Топличког и Расинског НОП одреда који су скоро шест месеци водили заједничке акције на подручју Топлице и Расине. Расински НОП одред, који је требало да пође на свој терен, није у то време био бројно јак. Имао је укупно 62 борца. За команданта Расинског НОП одреда први пут је био одређен Драгослав Петровић Горски, ^ који је до тада обављао дужност командира чете Топличког НОП одреда, а Милен Јовановић Доктор, из Топличког НОП одреда, који је био предвиђен за политичког комесара, погинуо је у борбама на Копаонику.

4.

1⁽⁵⁸⁾ Драгослав Петровић Горски, народни херој Југославије, генерал-пуковник ЈНА у пензији, члан Савета Републике Србије.

Ј'

ПРЕТХОДНИЦА БЕЗ ОДРЕДА

При сусрету са четирицима, у подножју Ђулице, претходница је из четири пушке и пушкомитраљеза отворила ватру и натерала је четнике да промене правац кретања. У том сусрету убијен је један четник а један је рањен, док претходница није имала губитака. Партизански одред није имао намеру да прими борбу на Јастрепцу, па је из тог разлога променио правац кретања, рачунајући да ће се неометано, преко тешког планинског терена, извући у намераваном правцу. Покушај претходнице да дође у састав Одрода није успео, те се она оријентисала на самостална дејства до доласка у састав Одрода.

У прва два дана боравка претходнице на Јастрепцу, ступила је у контакт са активистима из села Велике Плана—Миланом Танасијевићем и Момиром Гајевићем, те се преко њих обавестила о кретању непријатељских снага у Топлици. Колико је остајање претходнице имало лоших страна, толико је било и добрих, јер је она својим активним покретом и акцијама окупила око себе све партизана који су из било којих разлога остали на терену Топлице (курири, болесници, обавештајци итд.). Поред тога, претходница је за извођење акција узела месне десетине из села Бреснице и Здравиха и у ноћи 28/29. априла 1942. године запленила је прикупљену реквизицију за Немце од неколико стотина килограма жита и зоби, нешто вуне, масти итд. и ликвидирала кмета, који је служио окупатору и био четнички шпијун. Група је истовремено прихватила и групу партизана која је са Пасјача дошла на Јастребац. У тој групи су се, између осталих, налазили Никола Џуверовић Академац, Рајко Јовановић — Чика Ђура, Милић Ракић Мирко, Срба Андрејевић Столе, Живан Чиклован Светозар, Шаљапин и још неколико другова. Група је бројала укупно 17 бораца, са два пушкомитраљеза. Истог дана, изјутра, она се састала са Рударском четом, те се у рејону Стоваришта укупно нашло преко 60 партизана са 7 пушкомитраљеза, што значи да је група била способна за оружане акције. Значајно је поменути да је морално-политичка свест тих бораца била велика. Иако су били усамљени нису ни тренутак губили веру у победу, већ су желели да се окупе и наставе борбу.

БУГАРИ ПРЕУЗИМАЈУ ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ПРУГЕ

Окончањем офанзиве у Топлици и Јабланици непријатељ је у штампи и службеним извештајима тврдио да је уништио партизанске јединице у том делу Србије. Али, према конкретним акцијама које су предузимали види се да су веома добро знали да партизанске снаге нису уништене. Тако јединице 17. бугарске пешадијске дивизије нису имале поверења у квислинге да ће успешно обезбедити комуницирање на прузи Дољевац—Куршумлија, па када је извршена поправка моста код села Подине они преузимају обезбеђење железничке пруге до Куршумлије. Свака железничка станица имала је најмање по једну десетину бугарских војника, а важније, као Житорађа, Мала Плана, Барлово и више. Такође, код свих мостова и важнијих објеката изграђивани су бункери, који су, чим би били завршени, поседани. Бугарске јединице успоставиле су и своје гарнизоне у Куршумлији и Блацу.

Десетак дана после повратка са Копаоника, 14/15. маја 1942. године, штаб Топличког и Расинског НОП одреда одлучили су да са једном групом бораца изврше напад на неку од железничких станица или постаја и на тај начин да отпочну са офанзивним дејствима против бугарских јединица у Топлици. Тако је формирана група од 20 бораца, која је добила задатак да изврши напад на железничку постају у селу Бресничих. Том акцијом хтело се не само да се уништи бугарска посада, већ и да се непријатељу покаже да партизанске снаге, нису уништене и да су способне да врше нападе. Групом је командовао командант Расинског НОП одреда Драгослав Петровић Горски. План је предвиђао да се бугарска касарна, будући да је усамљена, заузме на јуриш. На извршење задатака група је кренула из рејона Дамњанових колиба, правцем Здравивиће—Прекопуце, и мимо села Бресничиха избила је код станичне зграде у којој су се налазили бугарски војници. Будући да они нису смели да спавају у касарни до изненађења није дошло, те је група одмах извршила јуриш на бугарске ровове. Преплашени нападом, бугарски војници су уз мањи отпор напустили ровове и разбежали се у Бресничко поље, а двојица су погинула. По упаду у касарну група партизана је запленила 2 пушке, сандук муниције, неколико ћебади, чутурицу и други материјал. Пошто је покупљен плен група је запалила бугарску касарну и удаљила се. На страни партизана није било губитака.

О тој акцији команда Сриске државне страже из Прокупља послала је извештај Министарству унутрашњих послова Србије.¹⁵⁹⁾

НАПАДИ НА СЕЛТО АЗБРЕСНИЦУ

У склопу опште акције против партизана у Топлици четнички одред војводе Мите Трнавског¹⁶⁰⁾ из Житковца, који није стигао да учествује у акцијама »чишћења« Топлице од партизана, током маја месеца пљачкао је по селима у подножју Малог Јастрепца и премлаћивао сељаке у селима Клисурсица, Костеница, Девча и Крајковац. Седиште његовог одреда било је у школи у селу Азбресници. Обавештен да се четнички одред Мите Трнавског налази у селу Азбресници, Штаб Топличког НОП одреда одлучио је да нападне четнике, опколи их и уништи. За постизање пуног успеха Одред је рачунао са фактором изненађења, тим пре што се није налазио у непосредној близини четника. Напад је извршен 6. маја 1942. године, пред свануће. Главне снаге одреда напале су четнике у школи, која је била од тврдог материјала и подешена за одбрану. У школи је био штаб и главнина четника. Један број четника био је размештен по оближњим сеоским кућама, које су рововима повезане са школом. Борба је била оштра. Група бомбаша успела је да подиђе и убаца у школу неколико бомби, а околне куће биле су засуте ватром. Четници су претрпели губитке, а партизани су имали два погинула и једног рањеног борца. У зору Одред се повукао на Велики Јастребац да би избегао евентуални напад.

После неколико дана одмора на Мали Јастребац вратиле су се Малојастребачка и Рударска чета, са задатком да припреме и изврше поновни напад на четнике у Азбресници и на жандармеријску станицу у селу Облацини, те да ликвидирају та два непријатељска упоришта која су ометала дејства партизанских јединица према прузи. И овај напад је планиран са изненађењем, али је дошло и до изненађења нападача. Наиме, те ноћи, не знајући да ће уследити партизански напад, 12. добровољачки одред Љотићеваца зануо је у селу код четни-

¹⁵⁹⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 185, Извештај команде СДС од 25. маја 1942. године.

¹⁶⁰⁾ Димитрије Анастасијевић — Војвода Житковачки, погинуо у току рата.

ка, тако да су партизани уместо једног имали два непријатеља. Борба је била жестока јер су четници били боље утврђени.¹⁶¹⁾

Четнички одред Мите Трнавског, према извештају који је имао Топлички НОП одред, бројао је око 200 људи, па је и са те стране било реално могуће извршити напад. Међутим, доласком љотићевских снага број непријатељских војника се знатно повећао. Поред 200 четника у селу Азбресници се те ноћи затекло још око 200—300 одлично наоружаних љотићевских војника.

По доношењу одлуке за напад штаб Топличког НОП одреда приступио је изради плана, који је требало остварити у ноћи 27/28. маја. Око 16 часова поподне Топлички НОП одред је из рејона Бајчинских колиба извршио покрет и када је пао мрак прешао је Грџац, те се упутио у правцу Црног врха, одакле је требало да пређе у напад. После краћег задржавања у рејону Црни врх, ради одмора, Одред је кренуо и негде после поноћи блокирао је школу у селу Азбресници. Малојастребачка чета, која је требало да нападне из правца манастира Св. Јован и села Крајковац, наишла је у западном делу села Азбреснице на отпор 12. добровољачког одреда, који је ту био размештен. Будући да се нису очекивале непријатељске снаге у том делу села, борба је отпочела пре времена, што је четницима омогућило да изађу из школе и поседну раскрсницу путева и погодне зграде у селу. На тај начин онемогућен је партизански план да нападну школу и зграде око ње. Енергичним нападом Малојастребачке и Рударске чете 12. добровољачки одред био је принуђен да се повуче, јер је и сам био изненађен нападом. Повлачење је извршио под заштитом митраљеске ватре четничког митраљеза са црквеног торња. Ради неутралисања те ватрене тачке једна група партизана имала је задатак да по сваку цену уништи посаду митраљеза. После уништења те ватрене тачке снаге Топличког НОП одреда су имале знатно повољније услове за напад и продужиле су са борбом у селу док нису натерале непријатеља, иако знатно бројнијег, да у паничном бекству одступи ка селима Сечаница и Житковац. У тој борби четници су имали неколико погинулих, а Топлички НОП одред имао је једног погинулог и два рањена борца.

У тој борби није постигнут очекивани успех у погледу уништења четничких снага, али је постигнута морално-поли-

¹⁶¹⁾ Стенографске белешке са састанка Топличана — партизана, 29. маја 1952. године, код аутора.

тичка победа, јер се пред лицем народа северног Добрича манифестовала, по први пут после непријатељске офанзиве, снага партизана. После те велике и значајне борбе, у Топлици је настало затишје јер непријатељске снаге нису више покушавале да нападају, а појединачни испади четничких одреда у северном делу Топлице били су искључени јер је одред војводе Мите Трнавског само неколико дана после пристизања у село Азбресницу био нападнут.

После другог напада на четнике у Азбресници, они су се повукли у Житковац, под заштиту бугарских окупатора.

И ту акцију Топличког НОП одреда непријатељ је регистровао у извештају од 4. јуна 1942. године, с напоменом да је ту учествовао 12. добровољачки одред и неки бреснички четнички одреди.¹⁶²⁾

НАСТАВЉАЈУ СЕ БОРБЕ НА КОМУНИКАЦИЈАМА

Велика активност Топличког НОП одреда нарочито на главној магистралу Београд—Ниш—Скопље, забринула је непријатеље свих боја. Бити на прузи, малим снагама наносити непријатељу велике губитке — то су начела којих се држао штаб Топличког НОП одреда. Одмах по повратку са Копаоника чете Топличког НОП одреда нашле су се у рејонима за дејство.

Рударска и Малојастребачка чета биле су на Малом Јастрепцу усмерене за дејство на прузи од Дољевца до Ђуниса у Добричу и Морави, док је Великојастребачка чета, подељена у два дела, захватила читаво подручје средње Топлице. Чете на Малом Јастрепцу развиле су живу активност. У првој половини јуна извршиле су две врло успешне акције на прузи Београд—Ниш, једну код села Вртишта, где је на оштећену пругу налетео немачки транспортни воз пун ратног материјала, који је већином уништен. На истој прузи, само неколико дана касније, срушен је и други воз код села Велики Дреновац, пун немачких војника — морнара који су ишли на фронт. Том приликом непријатељ је претрпео осетне губитке. Три дана је био блокиран рејон у коме је воз преврнут, а жртве — погинули и рањени одвлачени су камионима. Подаци о томе

¹⁶²⁾ Зборник НОР-а, том. I, књ. 3, док. 192; Извештај команде Српске државне страже од 4. јуна 1942. године.

колико их је било и иеу познати. Само десетак дана касније преврнут је и трећи воз у Новом Селу, код нишког Казненог завода. На окуци преко пута Казненог завода, одвртне су матице на праговима и немачки транспортни воз, који долази из Грчке, наишао је на оштећену пругу и сурвао се у провалију. Воз је био натоварен ратним материјалом и оштећеном ратном опремом. У међувремену, те две чете спалиле су неколико општинских архива и извршиле неколико казни које је наређењем дао штаб Топличког НОП одреда, маја 1942. године општинским управама.

Великојастребачка чета је, такође, имала неколико успешних акција у борбама са мањим групама непријатеља. Ликвидирала је поново успостављене општинске управе и спалила архиве, по наређењу штаба Топличког НОП одреда.

Све те акције забрињавале су непријатеље на подручју Топлице и у нишкој области. Команда 1. бугарског окупационог корпуса, у склопу планиране смене својих јединица, одлучила је да се на неки начин разрачуна са партизанским одредима на Јастрепцу, који активним дејствима озбиљно угрожавају мир и спокојство окупатора у том делу Србије. Тих дана, у другој половини јуна 1942. године, изузетно су биле активне бугарске команде и јединице, али не у акцији против партизана, већ у покретима. Активност Топличког НОП одреда на прузи од Алексинца до Дољевца није бринула само окупатора, већ и његове слуге. Начелник за округ лесковачки о томе каже, јула 1942. године:

»... 24. овог месеца, отишао сам у Ниш да се јавим господину министру Аћимовићу.¹⁶³⁾ Када сам дошао у Окружно начелство, позван сам у Фелдкомандантуру на конференцију. Између осталог, фелдкомандант нам је саопштио: да ће поред Бугара, железничку пругу од Алексинаца до Дољевца, чувати и наши мештани из околних села и вароши поред пруге. На сваких 200 м по два стражара, који ће бити под командом бугарском. Да ће овај део пруге поделити на три дела. За сваки део положиће се кауција од по 100.000 динара, коју суму морају дати мештани околних села и вароши. А у случају кvara пруге — саботаже казна је 300.000 динара, поред других казни«.⁶⁴¹

¹⁶³⁾ Милан Аћимовић, пре рата министар унутрашњих послова у влади Милана Стојадиновића, на челу тзв. комесарске владе одмах после окупације, министар у квислиншкој влади Милана Недића.

¹⁶⁴⁾ Архив КРЗ, док. 4733.

Командант 21. бугарске пешаднјске дивизије био је 14. јуна 1942. године у Прокупљу. За њега је из Ниша упућен један луксузни аутомобил. Заседа Малојастребачке партизанске чете, коју је предводио Драгољуб Радосављевић Топлица,¹⁶⁵⁾ на друму испред Дебелог Брда, зауставила је луксузни аутомобил. Бугарском војнику — шоферу наређено је да окрене возило натраг и да се преко Мерошине и Облачине упути ка Јастрепцу. Шофер је пружао отпор, али је морао да изврши наређење. Стално је говорио како је лош пут и да ће упропастити кола. Када пут више није одговарао овом возилу, Радосављевић је из села узео волове и помоћу запрега аутомобил је одвукао на Јастребац. Аутомобил је запаљен, а шофер, после саслушања, с обзиром на извршене злочине заслужено кажњен.

У извештају од 16. 07. 1942. године, штаб Топличког НОП одреда, између осталог, каже: »... Због одвлачења овог бугарског аутомобила и његовог паљења на Јастрепцу, Бугари су запалили у селу Крајковцу око 20 кућа, а од народа опљачкали 1.500.000 динара, као накнаду за уништени аутомобил. Поред тога разоружали су и неке недићевце у Прокупљу...«.¹⁶⁶⁾

Посебно треба истаћи да је 31. маја спаљена архива финансијског одељења у селу Мала Плана, нападнута бугарско обезбеђење код Прокупља, железничка станица у Лоџики, заробљен један недићевски стражар итд. У периоду те активности Топличког НОП одреда у партизане је дошао један бугарски војник¹⁶⁷⁾ из гарнизона у Куршумлији. Партизани нису били обавештени о припремама Бугара за офанзиву против партизана на Јастрепцу, па се у почетку сматрало да бугарска војска предузима офанзиву због пребеглог војника и спаљене лимузине команданта дивизије. Међутим, бугарске јединице су планирале и припремале офанзиву много раније.

Акција око спаљивања путничког аутомобила команданта 21. бугарске дивизије забележена је и у извештају Српске државне страже. Ту се, између осталог, и каже:

»... Дана, 13. јуна 1942. године, у 6.30 часова преко Мрамора прешао је један луксузни ауто својина бугарске

¹⁶⁵⁾ Драгољуб Радосављевић Топлица 1919—1942, металски радник, народни херој Југославије, погинуо код Ображде.

¹⁶⁶⁾ Архив ВИИ, к—21, док. 132/1—1.

¹⁶⁷⁾ Трифун Николов—Трифун Балкански, посластичар из Софије, касније генерал бугарске армије.

војске... Кад је прешао ка Прокупљу из Мерошине ка Дебелом Брду, зауставили су га четири непозната наоружана лица а шофер присиљен да крене преко села Баличевца—Рожине—Облачине—Биљега и Крајковица, а потом су га воловима отерали према Јастрепцу...¹⁶⁸⁾ Одмах за овим следи и извештај крајс команде из Лесковца у коме се наглашава да је из Крајковца ухапшено 16 лица и спаљено 80 кућа.¹⁶⁹⁾

ТРИ ДИВИЗИЈЕ БУГАРА НАПАДАЈУ ЈАСТРЕБАЦ

Непрекидне борбе на подручју Топлице водио је Топлички НОП одред против бугарских и квислиншких јединица, примењујући тактику маневрисања и доношења удараца непријатељу тамо где се најмање надао. То нарочито важи за период доласка бугарских окупационих снага на подручје Топлице. Од априла па до јуна 1942. године штаб Топличког НОП одреда водио је врло успешне акције. Може се са сигурношћу рећи да је применио за постојеће услове најпогоднију форму дејства. Тек што се непријатељ смирио, рачунајући да је потпуно разбио партизански покрет у Топлици, уследила је офанзива Топличког НОП одреда, која је свакако забрињавала непријатеља. Бројне акције на железничкој прузи Ниш—Београд и Ниш—Скопље, уништавање—спаљивање општинских архива, спречавање реквизиције¹⁷⁰⁾ и друго унели су велику несигурност код непријатеља ма где се налазио. Предузимање напада јединица 1. бугарског корпуса уследило је по наређењу немачког команданта Југоистока, који је преко команданта Србије наредио генералу Асену Николову, 3. јуна:

»На простору бугарског окупационог простора већ пуне две недеље ређају се један за другим непријатељски напади. Наређује се бугарском окупационом корпусу да развије што јачу активност на својој територији. О свим предузетим мерама за одмазду због напада у Белој Паланци и због спаљивања архива и одвођења људи у шуме поднети извештај овој команди«. ¹⁷¹⁾

168) рЈзвештај СДС од 15. јуна 1942. године, Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 200.

169) рЈзвештај Крајскоманде из Лесковца половином јуна 1942. године, Зборник НОР-а, том I, књига 3, док. 201.

170) Реквизиција (IaI. ге^шбШо) узимање ствари за војне или државне потребе без плаћања.

171) Архив КРЗ. док. 6234.

Достављајући ово наређење бугарском корпусу преко немачког официра за везу при овом штабу, командант Србије је, у продужетку наређења команданта Југоистока, додао:

»Бугарски окупациони корпус ће водити сталну евиденцију о свим покретима устаника, како би се исти могли напасти и уништити. Чим се констатује седиште једне непријатељске групе, треба је одмах напасти, јер она одатле организује и предузима све нападе».¹⁷²⁾

Бугарски окупатори користећи се редовном сменом јединица, која је требало да уследи јула 1942. године, још у јуну су разрадили план да са новоприспелим јединицама за смену и онима које се налазе на подручју Топлице и у суседним подручјима изврше блокаду и претресу Јастребац са циљем да ликвидирају партизанске одреде на њему. Поред осталог, то је и да би се подигао морал новоприспелим бугарским трупима. Због тога су се подаци о кретању Топличког и Расинског НОП одреда. Акцију је било могуће реализовати и због тога што су сви партизански одреди, сем Нишавског, на подручју окупационог бугарског корпуса били мање-више паралисани у својим дејствима, те је непријатељ могао да ослободи тако велике снаге и упути их на Јастребац. По плану за извођење акције, требало је да учествују, 17. бугарска окупациона дивизија из Прокупља, 7. бугарска окупациона дивизија, која је после те акције заменила 17. дивизију у Прокупљу, 6. бугарска окупациона дивизија из Ћуприје са своја два пука и делови 9. бугарске окупационе дивизије, која је замењивала 6 дивизију. Поред тога, истовремено је ангажована и 21. бугарска окупациона дивизија против Нишавског НОП одреда, како би партизанским снагама са Јастрепца онемогућила маневрисање.

Проучавајући тактику партизанских одреда, који су вешто маневрисали пред сваку офанзиву и брзо прелазили са једне на другу територију, непријатељ је хтео да јаким снагама изведе тајно и изненадно блокирање просторије на којој су дејствовали Топлички и Расински НОП одред. За то је била најподеснија бугарска окупациона војска, која је у то време имала довољно моторних возила те је могла за кратко време возилима да пребаци веће снаге у ширем простору Јастрепца и на тај начин да изврши блокаду партизанских снага. Поред

¹⁷²⁾ Изјава генерала Асена Ннколова, микротека VII, негатив, 6—804.

тога, дислокација бугарских снага одговарала је њиховом ангажовању. Са северне и јужне стране Јастрепца лоцирана је већина снага бугарског окупационог корпуса. Према сачињеном плану, напад на Јастребац требало је да се врши из правца Прокупља, Куршумлије, Блаца, Крушевца и Мрамора, а делом снага да се затвори долина Западне и Јужне Мораве, како се партизанске снаге са Јастрепца не би пребациле у правцу Озрена, односно према Гледишким планинама. Други моменат који је одлучивао да се задатак »уништења« партизанских одреда повери у првом реду бугарским окупаторима, био је тај што су Немци изразили далеко веће поверење у бугарску војску него у домаће квислинге који, по њиховом мишљењу, нису дали у дотадашњим акцијама задовољавајуће резултате на том подручју. У таквој ситуацији бугарски окупатори су хтели да оправдају поверење које су им дали Немци, те су зато припремали детаљан план. Он гласи:

»Са делом снага затворити долину Јужне Мораве од Тешице до Мрамора и онемогућити пребацивање Јастребачког и Расинског НОП одреда у том правцу ка Озрену, а са гро снага надирати концентрично из правца Крушевца, Блаца и Прокупља ка Великом Јастрепцу, затворити све прелазе — превоје на њему као што су Гребач, Мајорова чесма, итд. и постепено стезањем обруча око ових одреда на простору Јастрепца исте уништити. Одреди Српске државне страже и четнички одреди Косте Пећанца, имаће задатак да држе села и не дозволе упад партизана у њих, а према Копаонику са делом бугарских снага поседну Јанкову Клисуру и источне падине Јаворца од Разбојне до Ђуревца и у случају покушаја партизана да се пробију у том правцу нападно их и не дозволе извлачење на Копаонику«.¹⁷³⁾

По тако припремљеном плану, који је израдио штаб 1. бугарског окупационог корпуса, отпочео је покрет бугарских снага у ноћи 19/20. јуна 1942. године. Дејствима је руководио лично командант 1. бугарског окупационог корпуса, генерал-лајтнант Асен Николов. Према направљеном плану, још исте ноћи требало је стићи на полазне линије одакле би се кренуло у претрес Јастрепца, а самим тим и у напад на партизанске одреде.

О великим припремама непријатеља за напад партизани нису били обавештени, те је исте вечери група од око 30

Оригинал плана није пронађен. Ово је сиже *који су дали бугарски официри на саслушању и генерал Асен Николов, према сећању.*

бораца из Топличког НОП одреда пошла из села Азбреснице ка Морави с намером да изврши напад на четнички одред у селу Чокоту, на десној обали реке Мораве (око 6 км западно од Биша). Морава је у тим летњим данима имала низак водостај, те се могла газити и тако избећи прелаз преко моста код Мрамора, који су обезбеђивале бугарске јединице. Самим тим било је могуће изводити акције и на десној обали реке Јужне Мораве. Спуштајући се ка реци Морави, група партизана је уочила колону камиона, која се кретала друмом од Ниша ка Прокупљу преко Мрамора. Кад је већ сишла близу Мораве, група се кратко време задржала поред обале, чекајући сељаке активисте који је требало да дођу из села Чокота и да буду водичи партизанима за напад на четнике у селу. Када су активисти дошли из села Чокота обавестили су партизана да је њихово село поседнуто јаким бугарским снагама, а да су неке бугарске снаге прешле реку Мораву и упутиле се у правцу села Сечанице и села Дудулајца, успут се распитујући и за село Крајковац. Изјаве активиста из села Чокота потврдиле су сумњу партизана, који су видели дугу колону камиона која је ишла друмом од Мрамора ка Прокупљу, те су се одлучили да се врате у састав своје Малојастребачке чете, јер су проценили да је успешно извођење акције немогуће. По повратку на Јастребац руководство групе обавестило је команданта Топличког НОП одреда шта су дознали од сељака — активиста и шта су видели на друму од Мрамора ка Прокупљу. На Малом Јастрепцу тада су се налазиле Малојастребачка и Рударска чета, око 120 бораца, док су се остале снаге Топличког НОП одреда налазиле на Великом Јастрепцу: Великојастребачка чета у рејону Краљеве Воде, један њен вод, око 30 бораца који је касније прерастао у чету, у рејону Придворичког Лаза. Са Великојастребачком четом налазио се и комесар Топличког НОП одреда друг Десимир Јововић Чича. Поред снага Топличког НОП одреда на северним падинама Јастрепца, које су биле захваћене бугарском офанзивом, налазио се Расински НОП одред.

По добијању извештаја командант Топличког НОП одреда одлучио је да одмах крене са Малојастребачком и Рударском четом ка Великом Јастрепцу, јер је претпостављао да ће бугарске снаге покушати блокаду само Малог Јастрепца, да ће у току ноћи посести превој Грџца и на тај начин му онемогућити извлачење у правцу главног масива Јастрепца. С друге стране, рачунао је да је маневрисање на Малом

Јастрепцу ограничено, те се из тог разлога одлучио да пређе на Велики Јастребац и тако повећа свој маневарски простор. Та замисао била је остварена још у току ноћи. Наиме, успео је да предухитри Бугаре и пре њиховог изласка на Гребач прешао је на Велики Јастребац. На тај начин чете су се 20. јуна 1942. године изјутра нашле у рејону Булатовачких Колиба, северно од села Доња Речица. У циљу прикупљања даљих података о непријатељу, командант Одред је упутио извиђаче у правцу села Доња Речица. Извиђачи су, поред тога, морали да обезбеде и храну за јединице. Међутим, како су бугарске јединице те исте ноћи отпочеле покрет из свих праваца, из Прокупља, Белољина, Куршумлије и Блаца, извиђачи се нису могли пробити, а бугарске јединице су, преко топличких села, палећи куће, стаје и остале грађевине, прикупљајући мушкарце, наступали ка јужним и југозападним огранцима Јастрепца. Тако је блокада Јастрепца отпочела једновремено са свих страна.

РАСПОРЕД БУГАРСКИХ СНАГА И ПОЧЕТАК ДЕЈСТВА

Према плану, бугарске снаге за блокаду Јастрепца, имале су следећи распоред:

Из правца Прокупља, Белољина и Блаца наступале су јединице 17. бугарске пешадијске дивизије, са захватом Јанкове Клисуре и десно до друма који води од Прокупља ка Грещу. Десно од 17. бугарске пешадијске дивизије наступала је 21. бугарска пешадијска дивизија, обухватајући Мали Јастребац са југа, истока и североистока, док је са северне стране Велики Јастребац окруживала 6. пешадијска дивизија са своја два пука. Двадесетпрва бугарска пешадијска дивизија је са делом снага имала задатак да преко села Цигоља и Клисурице поседне превој Гребач и не дозволи евентуално пребацивање партизана са Велоког на Мали Јастребац и обрнуто. Делови 9. бугарске пешадијске дивизије имали су задатак да поседну обалу Западне и Јужне Мораве и не дозволе пребацивање партизанских снага ка Гледићским планинама, односно Буковику. Међутим, као што је познато, све партизанске снаге концентрисале су се на Великом Јастрепцу, те је задатак 21. бугарске пешадијске дивизије, са посудањем Грещца, био потпуно промашен. Када је извршен распоред

бугарских снага и поседнути превоји једновремено је отпочео и покрет ка планини Јастрепцу. Око 8 часова, 20. јуна 1942. године, почела је над Јастрепцом да кружи непријатељска авијација, која је с једне стране извиђала Јастребац, а са друге пратила покрет бугарских трупа. Око 10 часова авијација је успела да открије Малојастребачку и Рударску чету у рејону Краљеве Воде, те је у неколико наврата митраљирала колону чета у покрету, али без резултата, тј. није било погинулих и рањених. Да би избегле непријатељско бомбардовање и митраљирање, те снаге су се пребациле преко гребена Јастрепца у правцу Три Сестрице и упутиле се ка Гавраном Камену, где су се до мрака притајиле. За то време јединице су истуриле извидницу у рејону Погледа (к. 1492), која је осматрала кретање непријатеља и бугарску авијацију на Малом Јастрепцу. Маневар чета био је врло успешан јер је непријатељ изгубио сваки траг тим јединицама. Тако је првог дана блокирања и стезања обруча 21. бугарска пешадијска дивизија на Грпцу ударила у празно. Сличан маневар направила је и једна чета Расинског НОП одреда.

Ноћи 20/21. јуна 1942. године све јединице (сем Малојастребачке и Рударске чете, са којима се налазио командант Топличког НОП одреда), покушале су да изманевришу непријатељску блокаду, тј. да се пробију из окружења. Међутим, ни једној јединици то није успело. Великојастребачка чета, у којој се налазио политички комесар Топличког НОП одреда Десимир Јововић Чича, после покушаја да се у рејону Страцимира пребаци на северну страну Јастрепца, по избијању на гребен наишла је на јаке бугарске снаге, које су већ поселе гребен, те је после краћег пушкарања одступила поново ка Малој Реци. Ту је команда чете, у договору са комесаром Одрода, одлучила да се чета раздели у групе и на тај начин избегне непријатељски удар. Свака група од 3—4 партизана имала је задатак да се склања, не знајући где се налазе остале групе. У свакој групи било је најмање по један члан Партије или Скојевац, а аутоматска оружја била су подељена углавном руководиоцима и члановима Партије. Иако се имало искуства са поделом јединица на мање групе, одлука је, ипак донета. Заказано је зборно место одмах о повлачењу непријатељских снага. Групе су биле јако мале, те у случају пада губитак не би био превелик. Сретна околност је хтела да из ове чете није откривена ни једна група. Већ 22. јуна увече чета се на

заказаном зборном месту прикупила у рејону Тисовац—Мала Река.

Вод са око 30 бораца, који је дествовао у рејону Блаца покушао је да се пробије, али му то није успело. Наишао је на заседу, па се због тога повукао дубље у планину и маневришући у рејону Придворички Лаз — Турска Караула избегао је сваки сукоб са непријатељем.

ДРАШКО ЈЕ ПРЕЖИВЕО

Првог дана непријатељске офанзиве, када су се чете поделиле у групе, Божидар Михајловић Драшко, десетар Сава Ераковић Страхиња и Жарко Мали, били су у једној групи. Решили су да се пробију из обруча. Као познавалац терена, Драшко је ишао напред, Страхиња на зачељу, а Жарко у средини. Све је било поседнуто. Пуцало је целу ноћ. Грмели су топови, праштали митраљези, није се знало куда кренути. Одјекивали су дубоки потоци Јастрепца. Имао се осећај да се из таквог казана тешко може изаћи жив. Сместили су се у једну густу шуму. Ту су преданили. Жарка су сакрили испод неке оборене букве тако да га ни сами нису могли пронаћи. Драшко и Страхиња, како је већ одлучено, били су спремни за дејство. За несрећу, овај део Јастрепца нарочито је претресан. Чули су бугарске војнике како причају о некаквој партизанској радио-станици. Паника је, изгледа, ухватила и њих, па су хтели по сваку цену да је пронађу. Њихова дрека надвикивала је рику топова и штектање митраљеца. Сунце никако да зађе. Као да се закачило о врхове високих букава, а одвратни, смртоносни гласови све су се јасније чули. Густ стрељачки строј ишао је од венца до реке и натраг, као грабуља. Изнад њихових глава неколико витких високих букава тукао је митраљез, а покидане гранчице тачно су падале на њих, као да опомињу да се боље склоне. Бугарски војници су поред њих. Јасно су се чули гласови: »Ђорђе понавам«. Ваљда је зашао дубље у шуму или се уплашио самога себе. Сунце је ипак зашло.

Када је мрак дотакао земљу устали су, спремили се за покрет. Дуго су тражили Малога. Ни сами нису знали где су га сакрили. Уморан и гладан одмах је заспао. После јачег дрмусања пробудио се:

— Је ли свануло? ,

— Свануло је, — стварно су тако осећали, иако их је окруживао густи мрак. Према плану, кренули су да се пробију изнад састава Велике и Мале Реке, са циљем да избију на крушевачки пут и избегну бугарске заседе. Редослед у кретању био је исти. Страхућа на зачељу, а Драшко напред. После неколико сати лутања, гладни и уморни, мислили су да су близу састава Велике и Мале реке. ГТреварили су се. Густу мрак, с грмљавином, није дозвољавао оријентацију. Почела је да пада киша, праћена севањем муња. Настао је прави пакао. Није се знало шта и одакле пуца. Чинило им се да иду по равници. Наишли су на стену која се са супротне стране окомито спуштала. Драшко је одједном пропао. Жарко је застао. Ни сам не зна како се то догодило, само су чули његове јауке. Дуго су обилазили око стене и једва се спустили до њега. Пронашли су га у крви и роптању, био је без свести. Нису знали шта ће са њим. Нису га могли носити, а оставити га било је још теже. Чекао се моменат да издахне. Ни то се није догодило. Страхућа је дуго размишљао да ли да га убије. Зар Драшка, политичког делегата своје десетине? Не, то није могао учинити. Одлучио је да га сакрије, верујући да ће до јутра издахнути. Затрпали су га у папрат и грање и очију пуних суза напустили га. Пошли су да се даље пробијају. Били су на домаку циља. Мала река им је пред носом. Одлучили су да учине још нешто за делегата Драшка. Пошто су пролазили поред Гигине колибе, а Гига из Прекопуца је био њихов стићеник, замолили су га да изађе и обиђе Драшка. Можда из страха, а више из веровања да није у животу, Гига је уместо да изађе и потражи Драшка пошао у село и све редом обавестио да је Драшко погинуо. Ту вест регистровала је и општина у Великој Плани, а и Бугари. Тако је он избрисан из списка живих.

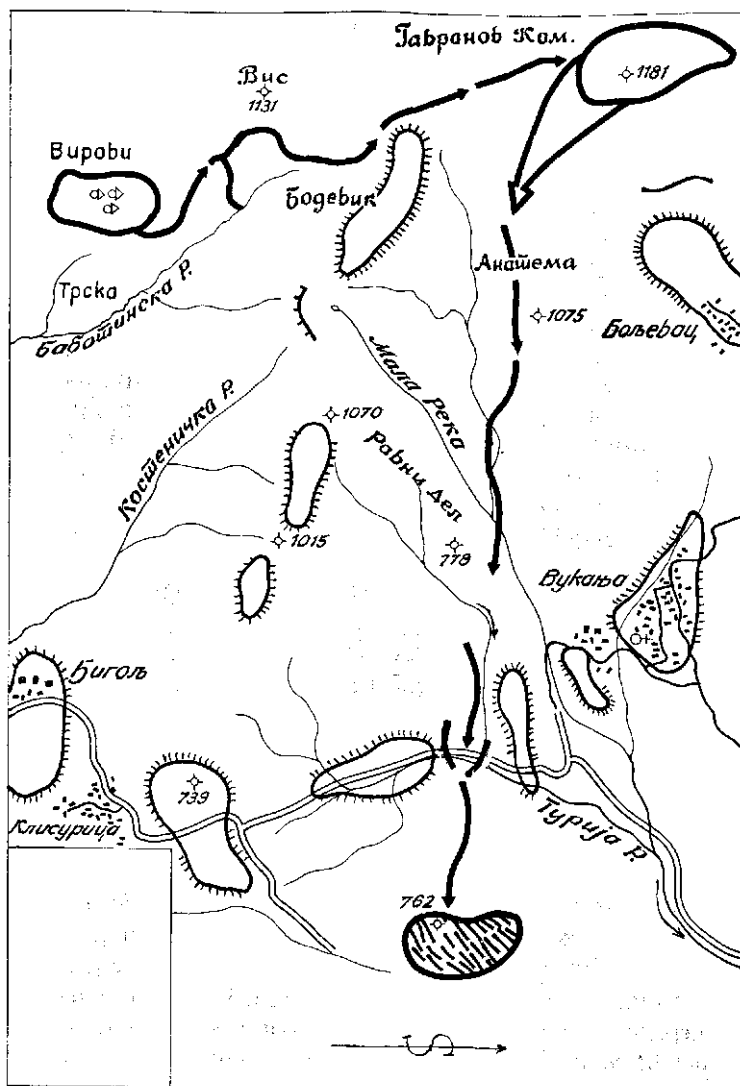
Сутрадан, Драшко је дошао к себи. Освестио се. Вероватно је дуго полугласно звао Страхућу. Нико се није јављао. Бугара и њихове офанзиве уопште се није сећао. Прво чега се сетио био је план куда треба проћи. Још увек није знао шта је са њим било. Покушао је да устане. Није могао. Бауљајући четвороношке пошао је ка коси. Ваљда се загрејао и тако успео да се исправи. Често је падао. Хватала га је несвестица. Уопште није обраћао пажњу на себе. Био је сав крвав. Није знао, које је време, али је на коси изнад себе чуо

штектање митраљеза. Тек тада се сетио бугарске офанзиве. Касније, је дознао да су то били и задњи пуцњеви Бугара у офанзиви на Јастрепцу. Тада су стрељали око 400 сељака изведених из топличких села. Убрзо после тога, у непосредној близини приметио је Бугаре. Повлачили су се. Јурили су као без главе и нису га приметили. Ту је сачекао мрак да би кренуо даље. Дуго се мучио да устане, а затим је по мраку пошао бесциљно у правцу потока. Када је изашао на чист простор угледао је Бресничке колибе.

ВЕЛИКИ РИЗИК СМЕЛОГ КОМАНДАНТА

Снаге 6. бугарске пешадијске дивизије имале су задатак да поседну северне падине Великог Јастрепца и да не дозволе извлачење партизанских снага ка северу, рачунајући да ће бугарске снаге 17. и 21. пешадијске дивизије, које су наступале са јужне стране Јастрепца, набацити партизанске снаге на њих. То се делимично и обистинило са Великојастребачком четом. Међутим, Великојастребачка чета која је наишла на одбрамбене положаје 6. бугарске пешадијске дивизије, благовремено одступајући испред делова 17. бугарске пешадијске дивизије имала је могућност да се вештим маневром поврати назад, на време склони и избегне потпуно блокирање и уништење. Стрељачки stroj 17. и 21. бугарске пешадијске дивизије, који је наступао из правца Клисурице, Микуловца, Велике Плане, Бреснице, Јошанице и Блаца, 21. јуна 1942. године, почео је да се приближава гребену Великог Јастрепца, а самим тим и јединицама Топличког НОП одреда, који се налазио у рејону врхова Погледа, Ђулице и Гаврановог Камена на Јастрепцу. Малојастребачка и Рударска чета, које су биле у рејону Гавранов Камен, током дана су се повукле у рејон безимене косе између Срдњалске реке и Бабиног Гроба, где није било никаквог пута. Бугари су пролазећи мимо њих, отишли ка гребену Јастрепца, док су чете остале за њиховим леђима.

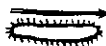
У току дана, командант Топличког одреда, Димитрије Писковић Трнавац, разматрао је ситуацију са командирима чета, Владимиром Вујовићем Вујом и Василијем Ђуровићем Жаркијем, и донео одлуку за пробој из окружења у случају да се главнином снага пробије у позадину непријатеља и на

Скица број 4. Марш-маневар М. Јосифребацко рударске чете.

Легенда: Наше снаге

Нејријателске снаге

Извлачење из окружења малојастребачке и рударске чете
21122. јуна 1942. г.

тај начин изађе из обруча, за који је претпостављао да постоји. Јединицама је увече саопштена заповест команданта за пробој и свака десетина и појединац, добили су одређени задатак. Основно у тој заповести било је да се јуришем пробије обруч непријатеља, по сваку цену, без задржавања, не осврћући се на губитке и не упуштајући се у дуже борбе са мањим групама непријатеља. За правац пробоја изабрано је, према процени команданта, најосетљивије место у непријатељском обручу, на правцу где је претпостављао да је непријатељ имао најмање снаге. Са мраком, пришло се остварењу командантове одлуке. Извршен је распоред јединица и кренуло се у »пробој« правцем Бабин Гроб. Јединице, у распореду за пробој, наступале су југозападно од села Бољевца, преко превоја Антема, јужно од села Вукање, преко Равног Дола. У рејону Кале пребациле су се са Великог на Мали Јастребац и избиле у рејон Љутички Крст. Иако је све било припремљено, јединице нису наишле на непријатеља, па се све свело на покрет у борбеном распореду, до избијања у рејон Љутички Крст, на Малом Јастрепцу. У том рејону партизанске снаге су се притајиле, а у све правце упућена је по једна извиђачка патрола, маскирана, у сељачким оделима.

То је био велики и смео маневар за јединицу од преко стотину бораца, јер да су се бугарске снаге још увек налазиле на друму који је спајао моравски са топличким подручјем дошло би до сукоба, а самим тим и до откривања партизанских снага на Јастрепцу. Доношењем такве одлуке командант Одред је морао имати у виду пробој непријатељског обруча и на коси Бабин Гроб. У том случају вероватно би изменио правац и не би кренуо ка Малом Јастрепцу, јер би претпоставио да је друм још поседнут. Међутим, пошто није наишао на непријатеља у рејону Бабиног Гроба, продужио је правцем Мали Јастребац, рачунајући опет на пробој који је требало извршити на друму Вукања—Клисурица. Како ни ту није било непријатеља, маневар ових снага потпуно је успео. Основна замисао да се избегне борба са вишеструко јачим непријатељем потпуно је остварена, а то се, свакако, имало у виду када је донета одлука да се иде наведеним правцем преко беспућа и непроходног терена.

Припремајући такву офанзиву непријатељ је претпоставио да ће сигурно наићи на партизанске снаге и потпуно их уништити.

То су били најтежи дани Топличког НОП одреда, с обзиром на групацију непријатељских снага и на њихов изненадни налет. Никаква резерва хране није била припремљена, а већи маневри са Јастрепца у било ком правцу били су онемогућени, тако да су се снаге одреда морале вештим маневром на Јастрепцу пробијати и заваравати траг непријатељу. За разлику од ранијих офанзива, непријатељ је овога пута ишао у стрељачком строју, не држећи се само путева већ и потока, те је на тај начин онемогућио партизанима приступ и до воде, што му ни раније ни касније није пошло за руком, будући да на Јастрепцу постоји много извора и потока.

Карактеристично за ову непријатељску офанзиву је и то да су се петерна одељења у појединим тренуцима налазила по десетак метара удаљена од групе партизана, али хладнокрвност и стрпљење није издало никога, те до сукоба у таквим случајевима није дошло. Борци су чули и галаму бугарских војника и разговоре које су они водили са сељацима окупљеним у топличким селима, при поласку у офанзиву, гонећи их испред себе, па ако партизани отворе ватру да они буду прве жртве.

Маневар који је изведен већином снага Топличког НОП одреда био је дело команданта одреда, Димитрија Писковића Трнавца, који је на основу своје војничке процене дошао до закључка да је непријатељ могао да за два претходна дана претресе Мали Јастребац, увери се да у њему нема партизанских снага и да у циљу скраћивања фронта повуче своје снаге и блокира само Велики Јастребац западно од Грепца.

Без сумње, Великојастребачка чета са око 80 бораца учинила је грешку што се поделила у групе, али у датом моменту њено руководство је сматрало да је то најправилнија одлука. Треба истаћи да је вод у рејону Блаца сасвим правилно урадио што се није разбио у групе, јер је на тај начин био у стању да пружи какав-такав отпор сваком непријатељу и да се повуче на време.

Непријатељ је свакако, направио велику грешку приликом извођедња ове акције када је напустио превој Грепца и дозволио да друм Цигољ—Вукања на целој дужини, сем превоја, остане неконтролисан. На тај начин омогућен је прелаз партизанских снага са Великог на Мали Јастребац. Та грешка је омогућила Малојастребачкој и Рударској чети да се успешно извуку из обруча и 22. јуна изјутра да буду на Малом Јастрепцу.

О тој акцији командант Бугарских јединица, генерал Николов, је написао:

»Друга акција била је јуна месеца 1942. године на сектору Великог Јастрепца. У овој акцији од наших јединица учествовали су делови 6. дивизије, 17. и 21. дивизије под командом генерала Маринова, пуковника Рафаилова и пуковника Балтакова. Овом акцијом ја сам лично командовао по директивама Немаца».¹⁷⁴⁾

Како је генерал Николов командовао у овој акцији и како су поступале бугарске дивизије према цивилном становништву јасно илуструје извештај команданта Нишке области Српске државне страже, Марковића, од 30. јуна:

»Бугари су завршили своју акцију чишћења у Топлици. Известан број села на падинама Великог и Малог Јастрепца од стране бугарских трупа делимично је спаљено. Према изјави начелника штаба бугарског окупационог корпуса у Топлици су попаљене само куће партизана и њихових јатака, за које се апсолутно доказало да су јатаци партизана.

У току саме акције начелник штаба бугарског корпуса каже да је убијено око 240 људи, међу којима он сматра да је било и партизана, а за једног је сигуран да је био један од партизанских вођа, али се његов идентитет није могао утврдити. Сам начелник штаба бугарског корпуса каже да партизани овом акцијом на Јастрепцу нису уништени и да је међу погинулима највећи број сељака за које они сматрају да су јатаковали партизанима...«.¹⁷⁵⁾

Обавештајно одељење Штаба српске добровољачке команде у поверљивом извештају број 1649, известило је 3. јуна о акцији Бугара председника српске квислиншке владе, Милана Недића, следећим речима:

»У срезу прокупачком, косаничком и јабланичком, налази се у дејству бугарска војска. Акцијом бугарске војске причињена је велика штета тамошњем становништву. Тако је у срезу прокупачком спаљено село Велика Плана, Горња Јошаница, Доња Јошаница и још нека села. Наводно је стрељано 267 људи око 200 интернирано, а мноштво је побегло у шуму..,¹⁷⁶⁾

¹⁷⁴⁾ Архив КРЗ, док. 6234.

¹⁷⁵⁾ Архив ВИИ, к. 20, Б. 29/5. Извештај команде СДС Нишке области Пов. бр 2048, од 30. VI 1942.

¹⁷⁶⁾ Архив ВИИ, к. 20, Б. Ф.5.

СТРЕЉАЊЕ НЕДУЖНИХ СЕЉАКА

Велика непријатељска офанзива у којој је било ангажовано око 30.000 бугарских војника завршила се потпуним неуспехом. Пуковник Јанџијев, заменик команданта 17. бугарске пешадијске дивизије, који је био начелник оперативног штаба у овој офанзиви, тога дана, на врху Јастрепца, у присуству већег броја официра бугарске војске, констатовао је да до јачих борби са партизанима није дошло. Бесан због тог неуспеха наредио је да се пострељају сви прикупљени сељаци које је бугарска војска повела приликом наступања кроз топличка села, како би пред Немцима приказали да су поубијали што више партизана. Током те офанзиве на Јастребац у масовном и појединачном стрељању убијено је преко 400 људи, жена и деце.

Приликом стрељања недужних сељака, догодио се један неуобичајен случај.

Из групе постројених сељака, изашао је један човек пред бугарског официра и рекао: »Господине мој брат се нашао у строју за стрељање, па пошто сам ја старији од њега и прошао сам свет, молим вас да ја њега заменим у оној групи коју сте одвојили за стрељање«. Од свог млађег брата био је старији само петнаест месеци. Бугарски официр је дозволио ту замену јер је знао да ни један од похватаних сељака није ништа крив.

Топлички НОП одред је у тој офанзиви изгубио укупно три борца: једног курира коме команда Одрета није могла да остави везу на Јастрепцу и два болесна партизана, који су радили у техници одрета у рејону Јасикара, код Прекопучких Колиба. Један од погинулих у тој офанзиви био је Јовановић Рајко — Чика Ђура, адвокат из Београда, ранији члан ЦК КГО. Највећи злочин Бугара у Топлици до тада свакако је онај који су извршили у Јасикару, над чобаницама старим по 60 и више година. Бугари су, претресајући рејон Јасикара и тражећи партизанску радио-станицу, две чобанице, Даницу Ђинђић и Стану Петковић из Прекопуца и Војина Гркајца из Калиграда живе испекли, а затим их бацили у колибе које су биле у пламену. Поред тога, Бугари су пролазећи кроз топличка села спалили све домове партизанских породица, уколико су за њих знали, а палили су и друге зграде и домове без обзира да ли је неко у партизанима или не. Том приликом спаљено је неколико стотина кућа и зграда у Топлици. Попа-

љене еу и све колибе на Јастрепцу, без обзира да ли је било чобана или не.

Не располаже се значајним документима како је бугарска страна процењивала офанзиву у којој су ангажоване велике снаге, али свакако да и њихова оцена много не одступа од оцене коју је дао окружни начелник за Округ лесковачки. У њој се, између осталог, каже:

»... У акцији против партизанског одреда на подручју срезова, а нарочито у угроженим општинама испод Јастрепца, учествовало је преко 30.000 бугарских војника. Ова акција трајала је од 15—23. о.м. Војска нигде није дошла до борбе нити је на Јастрепцу наишла на партизанске одреде. Приликом ове акције упаљено је у селу Крајковцу преко 30 кућа, а у селу Биљегу, ЈТепаји, Облачини, Девчи и другим попаљене су само партизанске куће... Резултат ове велике потере остао је без икаквог стварног успеха. У ствари, ова потеря донела нам је нешто много горе. Војска која је вршила ову потеру требала је делом да остане на Јастрепцу, а делом да поседне села у подножју Јастрепца и на тај начин да онемогући везу партизанских одреда са селима и да их принуди глађу на предају или пак на борбу. Партизански одред броји највише до 150 људи. Међутим, војска се брзо вратила са Јастрепца и из села, тако да је цело подручје испод Јастрепца остало без војне посаде или које друге оружане јединице, па је све ово на становништво оставило врло рђав утисак и стекло уверење да се партизанској акцији не може стати на пут. Чим се бугарска војска вратила са терена сељаци из општине петровачке саопштили су ми да су се партизански одреди спустили са Јастрепца и поново загосподарили општинама као и рани-

Оваквом извештају окружног начелника свакако није потребан коментар, јер он представља отворено признање да снаге окупатора нису биле у стању да униште партизанске јединице на Јастрепцу.

После те неуспеле бугарске офанзиве, Штаб Топличког НОП одреда донео је одлуку да се поново почне са нападима на непријатељске објекте и успостављена упоришта. Тако је већ ноћу 26/27. јуна извршена акција у селу Суповац, срез моравски, где је заплењена прикупљена реквизиција за непријатеља.

¹⁷⁷⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3. док. 205.

ДОЛАЗАК БОРАЦА ИЗ ПАСЈАЧКЕ ЧЕТЕ НА ЈАСТРЕБАЦ

Топлички НОП одред извео је и неколико акција паљења општинских архива, спречавањем и одузимањем реквизиције од народа и рушењем железничке пруге Ниш—Београд. Поред тога, у низу села одржане су политичке конференције на којима је објашњавана политичка ситуација и указано је да је терор непријатеља, посебно бугарског окупатора, одраз његове слабости и неспособности да се супротстави растућем партизанском покрету. У току припрема и извођења бугарске офанзиве, квислинзи су пожурили да успоставе своје гарнизоне. Тако је у селу Претрешњи у школи смештен део четничког одреда Нике Куштримића. У селу Велика Плана лоциран је четнички одред Вукоја Пећанца, са око 200 четника, а у селу Цигољ један добровољачки одред, који је заменио четнике Косте Миљковића — војводе Цигољског, које су Бугари разоружали. У таквој ситуацији, 2. јула 1942. године, на Јастребац је дошла група од 18 партизана — бораца, који су представљали остатак Пасјачке и Видовачке чете наоружани са 4 пушкомитраљеза, од 13 колико их је било у обе чете. Тако се у саставу одреда тих дана затекло нешто преко 200 бораца. ^ Топлички НОП одред је био добро наоружан будући да није изгубио ништа од наоружања у јединицама које су дејствовале на подручју Јастрепа. Сакупљене партизанске снаге на подручју Топлице тога пута су имале пред собом неколико важних задатака које је требало решити, а који су штабу Топличког НОП одреда делимично и били наложени од стране Главног штаба за Србију. Тих дана, будући да је ситуација у Расинском НОП одреду била критична, тј. непријатељ је покушавао, користећи се бугарском офанзивом, да им нанесе губитке, и он се нашао, заједно са Топличким НОП одредом, у рејону Краљеве Воде на Јастрецу.

НАПАД НА ЧЕТНИКЕ У ВЕЛИКОЈ ПЛАНИ

Сакупљени партизански одреди са Јастрепа и део снага са Пасјаче у рејону Краљеве Воде провели су два дана, док су штабови одреда разрадили план за напад на четнички одред

¹⁷⁸⁾ Архив СКС, док. бр. 1643, Извештај команданта Топличког НОП одреда Главном штабу Србије.

Вукоја Пећанца, који се за време бугарске офанзиве дислоцирао у селу Велика Плана у задружном дому и амбуланти. Напад је требало извести из два разлога: прво, да се четници Вукоја Пећанца избаце из села Велике Плане и на тај начин створи слободан простор за маневрисање партизанских снага на Јастрепцу и друго да се покаже снага партизанских јединица пред лицем народа, те да непријатељ није у стању да их уништи било каквим снагама, будући да је код дела народа владало мишљење да су партизани потпуно уништени после бугарске офанзиве.

Дводневним извиђањем установљено је да су четници утврђени у згради задружног дома и да свуда око зграде имају ископане ровове. Расински и Топлички НОП одред, под командом Димитрија Писковића Трнавца 5. јула увече извршили су блокаду села Велика Плана и *основним* снагама јуришали на четнички одред Вукоја Пећанца у задружном дому и амбуланти. Изведени напад није обећавао војнички успех, нити је пак могао бити остварен, али морално-политички ефекат ове акције код народа и партизанских јединица био је веома велики. Борбе су трајале до јутра и тек у зору партизанске јединице биле су принуђене да се повуку. Четници су имали неколико погинулих и рањених, а партизани нису имали губитака. Једино је командант Димитрије Писковић Трнавац, грешком једног борца (који добро не чује), био рањен у десну руку. Иако се претпостављало да напад неће у целини успети, он је непријатеља натерао на размишљање и показао му да наше снаге не само да нису уништене, већ да су толико јаке да могу вршити и нападе.

Упоредо са припремама за напад на четнике, вршена је и унутрашња реорганизација. Наиме, од групе са Пасјаче и једног броја бораца из Јастребачке чете формирана је чета од 30 бораца, која ће после борбе у Великој Плани кренути на Пасјачу и Видојевицу и тамо развијати своја дејства. У састав те чете са Јастрепца су ушли: Сава Ераковић Страхиња, Љубинко Несторовић Озрен, Гојко Рогановић Југ, Митар Мартиновић Север, Радисав Величковић Муња, Добривоје Страхињић Биба, Урош Манчић, Живојин Анђелковић — Аца свила, Миодраг Манчић — Јова Шоп, Трифун Трифуновић Балкански, Шумски и Бенковски (последња тројица су Бугари). За командира чете одређен је Ратко Павловић Ђићко, а дужност политичког комесара до повратка са Копао-

ника Србе Андрејевића Столета, обављао је Благоје Пауновић Новица, партијски руководилац Топличког НОП одреда, који је пошао са овом четом и остао са њом нешто више од месец дана, када је чета ушла у састав Јабланичко—Пасјачког одреда. После тога он се вратио на Јастребац и ту обављао своју ранију дужност.

Такође, извршен је избор и организацијски је оформљена једна јединица, која је одмах после борбе у Великој Плани кренула на Копаоник, ради обнављања партизанског одреда »Тодор Милићевић«. Та јединица била је састављена од бораца Рударске чете, једног броја бораца из осталих чета Јастребачког и Расинског НОП одреда, која је требало да чини окосницу будућег обновљеног одреда »Тодор Милићевић«.

После ове акције следеће ноћи, према већ раније направљеном плану, све јединице су пошле на нове задатке. Новоформирани Копаонички одред, са око 90 бораца сврстаних у две чете, са 9 пушкомитраљеза, кренуо је на Копаоник. Исте ноћи кренула је и чета на терен Пасјаче и Видојевице. Остале снаге, једна чета Расинског НОП одреда, Малојастребачка и Великојастребачка чета, пошле су, такође, свака на свој рејон, већ према одређеним задацима. На тај начин, тј. таквом расподелом снага, читаво подручје планина Копаоник, Јастребац, Видојевица и Пасјача било је покривено партизанским јединицама, оспособљеним за дејство против окупатора и домаћих издајника.

МАРШ НА КОПАОНИК И ГОЛИЈУ

Тродневне припреме у рејону Краљеве Воде, на Јастрепцу, свестрано разматрање штабова одреда и партијских руководстава о будућим акцијама, завршено је у духу писма Главног штаба за Србију, од 16. 6. 1942. године, у коме се захтева од Топличког партизанског одреда да обнови дејства својих јединица на Пасјачи и Видојевици и поново оформи партизански одред на Копаонику.

Копаонички одред формиран је од две чете: Рударске чете, ојачане борцима из Топличког НОП одреда, који су били обавезни да остану у саставу Копаоничког НОП одреда до његовог омасовљења и потпуног осамостаљења, а затим да се врате на Јастребац и као посебна чета дејствују у рејону

Јанкове Клисуре и северно од Блаца, са задатком да служе као веза између Топличког и Расинског НОП одреда са Копаоничким НОП одредом; Расинске чете, која је привремено додата овом одреду (само на 15 дана), док се не прокрчи пут и не рашчисти терен од шпијуна и четника на Копаонику.

Руководство новоформираног Копаоничког НОП одреда је било у следећем саставу:

Командант одреда Драгослав Петровић Горски, иначе командант Расинског НОП одреда, који је само привремено одређен на ту дужност. По његовом повратку у Расину за команданта је био предвиђен Владимир Вујовић Вуја;

Политички комесар одреда Душко Томовић, ранији политички комесар Копаоничког НОП одреда;

Партијски руководилац одреда Срба Андрејевић Столе,¹⁷⁹⁾ ранији заменик политичког комесара Великојастребачке чете.

Руководство Расинске чете остало је исто, а руководство Прве Рударско—Јастребачке чете било је у саставу:

Командир чете Владимир Вујовић Вуја, који је истовремено био и заменик команданта Копаоничког НОП одреда. Његов заменик Слободан Вуксановић Геца, који је предвиђен да се по повратку јастребачких бораца задржи у рејону Јанкове Клисуре, као командир те чете. Практично, Геца је био командир чете, јер се Вуја непрекидно налазио у штабу одреда на положају заменика команданта. Политички комесар чете био је Радојко Илић Баја, а заменик политичког комесара Србољуб Вуксановић Главаш.

Новоформирани Копаонички НОП одред требало је да се пребаци на Копаоник, у рејон где је 1941. године дејствовао Копаонички партизански одред »Годор Милићевић«, са циљем да се на том терену учврсти и ојача новим борцима из редова рударских радника Ибарског базена и Трепче. Према замисли, Одред је требало да дејствује на простору Копаоник—Голија, угрожавајући саобраћајну артерију Ибарском долином, а нарочито пругу Краљево—Приштина.

Из рејона Краљеве Воде на Јастрепцу Одред је кренуо 6. јула увече, правцем Поглед (к. 1482) — Страцимир—Црна Чука—Пребреза—Јанкова Клисура—Пожар. Покрет је извр-

¹⁷⁹⁾ Срба Андрејевић Столе, у НОР-у био на војним и политичким дужностима. После рата, поред осталог, члан ЦК СК Србије, члана Савета Републике Србије.

шен увече да би се маскирало одлажење веће групе бораца са Јастрепца. Одред је успут очистио неке четничке групе у рејону села Попова и шумаре-лугаре који су пљачкали сељаке у рејону Блаца. По избијању на Мали Копаоник Одред је преданио, а те вечери продужио је марш. За следећа два дана избио је у село Бабићи под планином Треском. По избијању у тај рејон Одред је посео положаје Обла Глава (к. 1040) и неке висове на планини Трески. До тих положаја Одред није имао сукобе. Ту је нападнут од прикупљених четника војводе Томашевића и Машана Ђуровића, који су пристизали из села Лукова и Блажева. Одред је примио борбу и одмах је извршио противнапад на положај четника, који су држали врх Треске. Том приликом убијено је десет, а заробљено 4 четника. У борби је погинуо и заменик командира прве чете Слободан Вуксановић Геца.

По разбијању те групе четника Одред је наставио марш у правцу села Блажева. У ноћном маршу није се задржавао, већ је продужио ка главном венцу Копаоника, до Мишљевине и Белог Брда. У рејону Сувог Рудишта, код планинског дома, ухватио је везу са ранијим борцима Копаоничког партизанског одреда — Ратком Дражевићем, Браном Ђурчићем и још неколико другова. Са десетином ранијих бораца Копаоничког одреда група партизана из састава новоформираног одреда извршила је напад на четничку стражу у селу Лисини. Заробљено је око 15 четника и недићеваца. Дражевић и Ђурчић пружили су штабу Копаоничког НОП одреда драгоцене податке о јачини и распореду непријатељских снага на Копаонику и Ибарској долини.

Тешкоће са којима се Одред сусретао на том путу и у свакодневном животу нису биле мале. Сточари са Копаоника, иако су помогли Одреду колико су могли нису имали довољно хране, а самим тим нису могли ни да послуже као база за одржавање тако великог броја бораца. Пошто су их Дражевић и Ђурчић информисали одржан је партијски састанак свих чланова Партије са терена и из Одреда, на коме је размотрена општа ситуација на Копаонику и у долини Ибра и постављени су задаци за будући рад и дејство Копаоничког НОП одреда. На састанку донета је одлука да се изврши напад на љотићевце који су се утврдили у селу Рудници. Копаонички НОП одред је у току ноћи извршио покрет и прешао Ибар, те је сутрадан заданио у рејону села Беоци. У току дана развило се обострано

извиђање. Неиријатељ је осетио присуство партизанских јединица и ангажовао је расположиве снаге на прикупљању података о њиховом кретању и јачини, а истовремено је вршио концентрацију својих снага. Штаб Копаоничког НОП одреда је, такође, организовао извиђање непријатеља. Партизани пресвучени у сељачка одела покушали су да се пробију што ближе непријатељу да би прикупили податке. Током извиђања дошло је до сукоба партизанских извиђача и једне патроле Српске државне страже. Партизанима је пошло за руком да заробе три војника, а два су им побегла. Одбегли недићевци одмах су обавестили Немце у селу Дрвеник о присуству партизана. Непријатељ је организовао потеру против Копаоничког НОП одреда.

Због тога је Копаонички НОП одред био приморан да истог момента изврши покрет и извуче се на положаје изнад села Дрвеник, у правцу села Граца, не одступајући од намераваног напада на село Рудницу. Како расположиви подаци о снази, јачини и распореду љотићеваца у селу Рудница штаба Копаоничког НОП одреда нису били довољни, то се није пришло извођењу напада у току исте ноћи, већ је Одред остао у селу Остатије, са циљем да и даље прати кретање и прикупља податке о непријатељу. У селу Одред се распоредио на погодне положаје за одбрану из правца Беоца и Руднице. Истог дана, око 9 часова изјутра, наишле су јединице Српске државне страже, са Немцима, укупне јачине око 300 војника. После краће борбе, бојећи се нестанка муниције, Одред се повукао ка Црном Врху, у правцу Новог Пазара, а истог дана поподне, идући венцем ка Црном Врху, у село Шереметовица, не знајући да се ту налази четнички логор са око 100 четника. Одред је наишао право на логор. Непосредно пред четничким положајима штаб Копаоничког НОП одреда сазнао је од чобана да се ту налазе четници. Без већих припрема, брзим распоредом Рударске чете са југа и Расинске са севера, четници су силовитим налетом збачени са тих положаја, а Копаонички НОП одред, по протеривању четника, посео их је. Четници су побегли кроз шуму у правцу Новог Пазара. У тој борби погинула су два четника, а седам их је заробљено. Заплењена је знатна количина хране, дувана и других намирница у којима је Одред оскудевао. Партизани нису имали губитака. Намеравани напад на село Рудницу требало је не само да обезбеди разбијање недићевско-љотићевског одреда, већ и да омогући омасовљење Копаоничког НОП одреда рударима косовских рудника. После краћег задржавања у

рејону Шереметовице, Копаонички НОП одред наставио је покрет ка Голији и Јанковом Камену, у циљу разоружавања четника и повезивања са друговима који су се налазили на терену, било да су убачени у четничке одреде или су се скривали после прве офанзиве, а на терену су остали приликом одступања Краљевачко—Копаоничког НОП одреда за Босну.

Будући да је терен Голије прилично ненасељен, а села доста сиромашна, да су се четници и даље концентрисали у рејон Новог Пазара, Сјенице, Јавора и Ивањице, да се у то време ту налазио и Дража Михаиловић, те да су љотићевци и Немци надирали од Рашке и Ушћа, Копаонички НОП одред није могао да успостави предвиђену везу са партијском организацијом у Косовској Митровици, нити да организује обавештајну службу. Због тога је био изложен сталним нападима непријатеља.

Неколико дана Копаонички НОП одред је на Голији водио мање акције, разоружавајући четнике и недићевце и на тај начин успео је да се одржи у том рејону. Пошто се тако није могло дуже издржати, штаб Одред донео је одлуку да напусти Голију. Око 20. јула 1942. године, Одред је прешао Ибар и поново дошао на Копаоник. Добра обавештајна служба Машана Ђуровића о покрету Копаоничког НОП одреда допринела је да Одред буде сачекан са око 300 недићеваца и четника Машана Ђуровића при преласку реке Ибар. Организованим јуришем, без икаквог задржавања, Копаонички НОП одред извршио је пробој четничких и недићевских положаја и кроз шуму, користећи међупростор, успео је да се извуче без губитака, обилазећи у току ноћи село Јарам упутио се ка селу Брзећу. У близину села Брзећа Копаонички НОП одред је стигао у зору, где је заданио, а увече је продужио марш и ушао у село Брзеће, где је прикупио нешто хране, разоружао неколико четника и у току ноћи извукао се из села. У следеће две ноћи Копаонички НОП одред је продужио марш ка Јастрепцу, не наилазећи на непријатеља. По избијању у рејон Блаца, наишао је на једну бугарску заседу, коју је разбио и продужио марш ка Претрешњанским Колибама.

Следећег дана Одред се повезао са групом партизана из Великојастребачке чете, која се налазила изнад села Претрешње. Исте вечери организован је напад на четнике у селу Претрешња, где је убијено 3 четника. Том приликом погинуо је десетар једне десетине Копаоничког НОП одреда, Алексан-

дар Павловић Здравко из села Претежане. После тог напада тај мали четнички одред није се више враћао у село Претрешња.

У тој замашној акцији у трајању од 25 дана било је преко 50 убијених и заробљених непријатељских војника. Заплењено је око 50 пушака, 1 пушкомитраљез и доста муниције, док су партизанске јединице у тим борбама имале незнатне губитке — 3 погинула и 4 рањена партизана. Поред тога, Одред је напустило неколико партизана који су били са терена Копаоника. Посебан значај тог великог марш-маневра Копаоничког НОП одреда је у томе што је његово дејство имало врло велики морално-политички ефекат на становништво у крајевима куда је Одред пролазио. Поново је створено уверење у народу тих крајева да партизани нису уништени и да таква четничка и остала непријатељска пропаганда нема никаквог основа. За све време покрета Копаоничког НОП одреда, недићевци и четници су редовно обавештавали своју централу о покрету Копаоничког НОП одреда и сукобима са њима. Тако је команда Српске државне страже из Ниша известила да су партизани убили два четника у рејону места Сенокос, срез прокупачки, а у другом извештају начелник округа крушевачког, између осталог, каже:

»... једна група партизана појавила се у селу Брзећу, виђена је 22. о.м. у селу Шашићу, срез копаонички, на путу за с. Зарево и Батоте, а ноћу су били у засеку Бошковића, атар с. Батоте, општине лужничке, иду у правцу Лепе Горе. У Брзећу су ухватили два четника и једног обвезника СДС...«⁽¹⁸⁰⁾

Та чињеница показује да је непријатељ на подручју Копаоника имао добро организовану службу, да су само јаче партизанске снаге биле у стању да се одрже и да силином својих удара разбију тако организовану непријатељску делатност.

ИЗМЕНАЂЕЊЕ НА ЈАСТРЕПЦУ

Док је Копаонички НОП одред водио акције и привлачио на себе непријатељске снаге то исто је чинила и Пасјачка чета Топличког НОП одреда, која је пошла на Пасјачу и Видојевицу са конкретним задатком. Малојастребачка чета је у

¹⁸⁰⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 103.

Борци Топличког Н<>11 чр.,!,. \ п тч Г'>42 :од. на Јастрепцу; у горњем реду слева надесно: Драгољуб Динић Мића, Радивоје Вељковић Малиша, Живојин Ђорђевић Соко, Милован Агатоновић Шеба; у другом реду слева надесно: Александар Ивановић Соко, Кирил Михајловски Грујица, Жива Чиклован Светозар и Анђелко Моравчић Алекса

међувремену имала неколико врло успешних акција на прузи Београд—Ниш, а вод у рејону Блаца направио је неколико подвига. Међутим, Великојастребачка чета јачине од око 50 бораца, за све време, од одласка ових јединица на своје терене, налазила се у рејону Краљеве Воде на Јастрепцу не изводећи скоро никакве акције. У периоду од 23 дана одржано је неколико политичких конференција у селима, што је практично, чињено уз прикупљање хране. Поред тога, ова чета је извела неколико акција око спашавања летине. Ова чета није мењала чак ни место логоровања, те је непријатељу било омогућено да лако установи како се чета обезбеђује и када је најпогодније извршити напад на њу. Ноћу 29/30. јула 1942. године један специјализовани недићевско-љотићевски одред

извршио је у рану зору препад на логор чете у рејону Три Сестрице. Непријатељска јединица имала је довољно времена и у току ноћи дошла је у рејон Равне Горе, сачекала да се патроле повуку и евентуално остану само страже у непосредној близини логора. Кад су непријатељске јединице пришле на стену изнад логора, удаљену 15—20 метара, борци у чети су спавали, сем патроле која се вратила са обезбеђења. Вероватно преплашени и без довољно искуства, ови недићевско-љотићевски одреди пре времена су отворили ватру, тако да се чета могла извући без већих губитака, али и без икаквог отпора. Том приликом погинула је Живка Мичић Вера и Момчило Аранђеловић Јаблан, нестао Страхина Поповић. Рањених није било. Према неким подацима, који базирају на сећањима сељака, то је био одред четника Драже Михаиловића. То је, ипак, мало вероватно, јер у то време његови четници још увек нису дошли на Јастребац. Непријатељ је успео да заплени свега две пушке од бораца-курира, које није имао ко да понесе, па су их оставили при одласку на задатак.

Случај је хтео да сам се ^ баш у то време враћао са терена Топлице, где сам био партијски радник. Тако сам постао очевидац тог догађаја. Сећам се да вечерњи поветарац ни на Јастрепцу није могао да растера спарину изазвану летњом јаром. Ходао сам тромо. Топла летња ноћ, уз високи ваздушни притисак, просто није дозвољавала човеку да мисли. И поред велике жеље да што пре стигнем до другова, а ту су били и моја сестра и брат, није ми се дало. Одлучио сам да преспavam код кречара на Бодевуку. Наши стари знанци упалили су кречане и, удаљени од ватре, износили су своја мишљења о људима и појавама у тим суровим и тешким ратним данима. Осетио сам да су се искрено обрадовали нашем сусрету. По обичају, питали су прво за све наше партизане, јер су их познавали, затим се развио разговор о политичкој ситуацији. Причао сам о ситуацији у нашој земљи и на источном фронту. Ћаскали смо дуго док један од њих није предложио да ме оставе не бих ли се мало одморио. Понудили су ме да вечерам, што сам одбио. Ноћ је поодмакла, па је већ постало пријатно спавати поред усижаних кречана.

У сну сам чуо штектање митраљеза и пушчану паљбу. Мислио сам да сањам, међутим, то је била стварност. Пробу-

Драгољуб Динић Мића, аутор монографије.

дио сам се, а у том моменту пришао је и један од кречара да ме буди. Сви заједно слушамо и процењујемо шта би то могло бити и где отприлике. Сложили смо се да је пуцњава у правцу Краљеве воде — »Три Сестрице«. Слутио сам најгоре — управо оно што се и догодило, јер чета скоро месец дана није мењала место логора. Након два сата после престанка пуцњавае пошао сам у том правцу. Страховао сам. Не знам на шта ћу да наиђем. Од самих кречана кретао сам се опрезно, иако сам горео од жеље да што пре стигнем на место где је била чета.

Не знам у које време сам стигао из правца Равне Горе код Краљеве воде. Нигде живе душе. Тад сам се тек уплашио. Опет се завлачим дубоко у шуму и опрезно крећем према »Три Сестрице«. Од букве до букве, пришао сам близу места где је чета логоровала. Ослушкујем. Ништа се не чује. Кроз летњу јару угледах пламен и дим. Зверам околу, видим неколико испалених чаура. Пушка ми је пуна и откочена. Идем све ближе. Попех се на стену, испод које се димила ватра. На стени »брдо« чаура. Види се да је са тог места дејствовао митраљез. Ухвати ме нека дрхтавица, јер сам као војник знао шта се са тог одстојања митраљезом може учинити. Страх ме је да сиђем иако нигде никога нема. Ипак сам сишао. Нема никаквих трагова. Ватре (било их је неколико) су већ догоревале. Лутао сам у круг и мало подаље наиђем на неко започето плетиво, које је могло бити само Живкино или моје сестре Олге. Погледао сам га и оставио. У бојазни да не наиђем на погинуле нисам смео да кренем кроз шипраг којим је била окружена ливада и где се налазио логор чете. После петнаестак минута мучног лутања по »логору« из правца Краљеве воде видео сам да се приближава Миодраг Лазић Милош, курир Одред. Када сам га угледао обрадовао сам се као да је читав Одред наишао. Он, као ни ја, ништа није знао о чети јер је целу ноћ путовао из Добрича. Њега су кречари обавестили о пуцњави у зору и о мом ноћењу код њих. Сада ми је већ лакше. Укратко сам му испричао шта сам чуо и одмах смо пошли кроз шипраг ка Краљевој води. На 150—200 м од места логора наишли смо на Живкино тело. Била је мртва, с једном руком испруженом низ тело, а другом пребаченом у висини паса, као да је хтела да подигне доњи веш и панталоне које су јој биле раскопчане и ниско спуштене. Дојке су јој, такође, биле извађене. Било нам је тешко.

Обукли смо је и склонили у хладовину, јер је сунце пекло како то само може у јулу.

Ништа нисмо говорили један другоме. Пошли смо даље, са још већим страхом да ће бити оваквих призора. Лутали смо можда још један сат. Више нисмо никога нашли. Одлучили смо да изађемо до Погледа и ако никога нема да се вратимо и сахранимо Живку. Негде на пола пута од Краљеве воде ка Погледу приметисмо како се веома опрезно, од букве до букве, привлаче два наоружана човека. Милош ме је позвао да бежимо. Нисам се сложио, рекао сам да ћемо лако побећи, али да је боље да сакривени иза букава извидимо ко су. Тако смо и учинили. Убрзо сам у једном од двојице препознао свог брата Новака. Продрао сам се колико сам имао гласа: »Новаче, јеси ли ти?«. Одмах ме је познао. Трчали смо један према другом у загрљај. Мојој радости није било краја. Чим смо се о свему обавестили, договорили смо се да Бошко Јосовић Бунда, који је био са Новаком, поведе Милоша у чету, где је био и комесар Одред Десимир Јововић Чича, да би предао пошту, а Новак и ја смо се вратили да сахранимо Живку. Одјурio сам до Мађерских колиба и донео будак и лопату. Другог алата није било. Изабрали смо место и ископали раку. Затим смо Живкино тело завили у Новаково ћебе и били смо спремни да је спустимо. У том тренутку стигао је комесар чете Живан Чиклован Тоза, кога су Миодраг Лазић Милош и Бошко Јосовић Бунда обавестили да је Живка Мићић Вера погинула и да смо нас двојица остали да је сахранимо. Тако смо Хранислав Динић Новак, Тоза и ја, уз минималну почаст, обавили тај за нас веома тежак и тужан задатак.

У чети је већ констатовано да поред Живке нема ни Момчила Аранђеловића Јаблана, Страхине Поповића, Светислава Савковића, Јоце и Стојадина Живковића Млађе. После Живкине сахране дуго смо их тражили, али их нисмо нашли. Јаблан је, такође, био недалеко од Живке, међутим, изгледа да је био само рањен и завукао се дубоко у шипраг, па га због тога нисмо пронашли. Да је био у непосредној близини установљено је касније, када је његово тело почело да трули. Чобани су то осетили и одмах су нас обавестили. Светислав Савковић Јоца и Живковић Стојадин Млађа одступили су у правцу Добре воде, сишли у Баботинац и већ сутрадан дошли у чету.

ЧЕТА НА ПАСЈАЧИ

Реорганизована, у борби на Великој Плани успешно је учествовала Пасјачка чета Топличког НОП одреда, а 6. јула увече прешла је преко реке Топлице и појавила се као војничка формација на терену Пасјаче после три месеца. Њен први и непосредни задатак био је да успостави везу са партизанима који су успели да после толиких офанзива и терора остану у животу на овом терену. Крстарећи по теренима Пасјаче и Видојевице чета се брзо омасовила и успут је ликвидирала све непријатељске шпијуне и агенте који су, услед ослабљених партизанских дејстава на том подручју, огрезли у издаји. Поред тога, чета је прикупила сво скривено оружје и повезала се са активистима на терену. После 13 дана чета поново се вратила на Јастребац.

Реорганизовано је командовање чете, одређени су јој нови задаци и чета је под командом Ратка Павловића Ћићка и политичког комесара Србе Андрејевића Столета, који је ишао на Копаоник као партијски руководилац Одреда, поново враћена на Пасјачу са новим задацима.

Према извештају команданта Топличког НОП одреда, послатом Главном штабу за Србију, види се да је чета добила задатак да ликвидира бугарску посаду у селу Добротићу и што пре успостави везу са Јабланичким НОП одредом. Први задатак Чета није успела да изврши, али је зато већ у августу успоставила везу са Јабланичким НОП одредом, а почетком септембра 1942. године, одлуком Руководства Србије, од Јабланичког НОП одреда и Пасјачке чете Топличког НОП одреда формиран је Јабланичко—Пасјачки НОП одред. Имао је две чете — Јабланичку са 60 и Пасјачку са 40 бораца. После формирања Јабланичко—Пасјачког НОП одреда, Пасјачка чета губи сваку организацијску везу са Топличким НОП одредом. За извођење акција Топлички и Јабланичко—Пасјачки НОП одред састају се у новембру 1942. године, ради дејства према Косаници и Горњој Јабланици, а 16. фебруара 1943. године, заједно са Лесковачким НОП одредом, улазе у састав Првог јужноморавског одреда.

Топлички НОП одред, због успешних дејстава и стечених борбених искустава, постао је кадровска база. Реорганизација одреда, учињена у јулу 1942. године, већ је дала одређене резултате. Тих дана из Одреда са Јастрепца на Црну Траву

одлазе: Савка Јаворина Саша, Владимир Вујовић Вуја, Славољуб Петровић Ђера и Бранко Павловић Уча.

По повратку са Копаоника људство из Топличког НОП одреда и остатак, Рударске чете вратило се у свој састав. Одред се на Јастрепцу организује у три чете. Чета на Малом Јастрепцу имала је 50 бораца, чета на Великом Јастрепцу такође 50 бораца и трећа, која се више није звала Рударска, већ Блачка имала је око 35 бораца.

Штаб одреда на Јастрепцу у то време сачињавају:

— командант — Димитрије Писковић Трнавац;

— политички комесар — Милић Ракић Мирко;

— заменик политичког комесара — Благоје Пауновић

Новица и

— члан штаба одреда — Никодије Стојановић Татко.

Команде чете:

Малојастребачка чета: командир Станимир Јовановић Јова, политички комесар Кирил Михајловски Грујица и заменик политичког комесара Радомир Тодоровић Тоша.

Великојастребачка чета: командир Василије Ђуровић Жарки, политички комесар Жива Чиклован Тоза и заменик политичког комесара Хранислав Динић Новак.

Блачка чета: командир Славољуб Вуксановић Јајко, политички комесар Радојко Илић Баја и заменик политичког комесара Србољуб Вуксановић Главаш.

Новица је кратко време провео са Пасјачком четом, а формирањем Јабланичко—Пасјачког одреда, поново се враћа на Јастребац. Након Таткове погибије место члана у Штабу није попуњавано. Такав командни састав Одреда остао је до фебруара 1943. године, када је Одред ушао у састав Првог јужноморавског одреда, као његов трећи батаљон (без једне чете). Тада је командант Топличког одреда постао командант Првог јужноморавског НОП одреда, а и други руководиоци из Одреда заузели су руководеће положаје у новоформираном Одреду.

ОФАНЗИВА У СВИМ ПРАВЦИМА

По повлачењу, бугарске јединице после извршених злочина у селима Велика Плана, Бресница, Јошаница, Здравине и Рашевац позабавиле су се заменом својих јединица. У циљу спасавања летине све јединице Топличког НОП одреда

прешле еу у противофанзиву и извршиле низ акција које су одмах увериле непријатеља да партизанске снаге нису претрпеле озбиљне губитке. Поред напада на четнички гарнизон у селу Велика Плана изведено је и низ других акција, међу којима су значајније акције на прузи између села Грејача и Мезграје, где је ноћу 13/14. јула 1942. године порушена пруга и преврнут један немачки транспортни воз.¹⁸²⁾ Само неколико дана касније, 17/18. јула, дигнут је у ваздух воз између железничке станице села Грејач и Тешице, где је уништено много ратног материјала.¹⁸³⁾ Такође, одузета је сва сакупљена реквизиција од стране непријатеља по селима Топлице и Мораве, а посебно су вођене успешне акције у селима Добрича, где је уз помоћ позадинских радника и активиста на терену извучена огромна количина животних намирница на Јастребац, а које су биле припремљене за окупатора. Ноћу 26/27. јула једна чета Топличког НОП одреда упала је у село Суповац, срез моравски и запленила сву сакупљену реквизицију за непријатеља, између осталог и око 50 кг вуне.¹⁸⁴⁾

Активност Топличког НОП одреда од бугарске до Аћимовићеве офанзиве¹⁸⁵⁾ најбоље је изражена у извештају обавештајне службе штаба 1. бугарског корпуса од 26. августа 1942. године, где се, између осталог, каже:

»... Овај одред је организовао конференције на којима је говорено да се не помажу Немци и Бугари и да треба крити стоку и храну и да се нико не прима никаквих дужности у окупаторској власти. Ове конференције су одржане у 11 села и то: Дашница, Здравивиће, Д. Расовача, Арбанасце, Клисурица, Булатовац, Д. Трнава, Врћеновица, Ресинац, Девча, Дешилово. Саботажа на прузи једна код села Грејача, ликвидација њихових агената и шпијуна у пет села: Сечаница, Сухотно, Коњарник, Хум и Џигољ. Спаљена општинска архива у једном селу (Д. Црнатову), а напади на српску државну стражу у четири села и то: Претрешња, Придворица, Попова и Д. Речица...«¹⁸⁶⁾

Низ непријатељских извештаја говори о политичким конференцијама које су одржане у селима моравског и топличког

¹⁸²⁾ Архив ВИИ, кут. 2, док. 2/1, Извештај Српске државне страже.

¹⁸³⁾ Архив ВИИ, кут. 1, док. 53/3—I, Извештај Српске државне страже.

¹⁸⁴⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 206.

¹⁸⁵⁾ Названа по Милану Аћимовићу, тадашњем министру унутрашњих послова у квислиншкој влади Милана Недића.

¹⁸⁶⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 88. ,-ГМ • > М

краја. Помињу се коиференције одржане 14/15. јула у селу Мали Дреновац, срез моравски; 20/21. јула у селу Чукуревцу, срез моравски; 22/23. јула у селу Гредетину, срез расински; 25. јула у селу Дешилову; 26. јула у селу Петровцу; 30. јула у селу Рељинцу; 1. августа у селу Југбогдановцу; 5/6. августа у селу Дашници, Д. Јошаница; 7/8. августа у селу Сварчу.¹ 'Те конференције и обилазак села биле су усмерене на очување летине и одржање на висини морала народа топличког и моравског краја. Значајне су и акције на спречавању нормалног обављања вршидбе, скидањем трансмисионих каишева са вршалица, склањањем алата и прибора и др. Тим акцијама захваћено је скоро читаво подручје Топлице и Мораве, до железничке пруге Ниш—Београд. Акције партизанске чете на Пасјачи знатно су утицале на даљу активност непријатеља. Он више није био сигуран када пође у акцију против партизана на Јастрепцу, јер му је за леђима стајала увек једна чета која је дејствовала на подручју Пасјаче и Видојевице или обрнуто, ако би усмерио своја дејства према Пасјачи и Видојевици увек је морао рачунати на партизанске снаге са подручја Јастрепца. То је допринело да непријатељ није био у стању да малим снагама предузме офанзиве против Топличког НОП одреда, који се у то време нешто и омасовио. Таквом својом активношћу Топлички НОП одред допринео је да потпуно спреман, чак и у материјалном погледу, дочека Аћимовићеву офанзиву, која је уследила 10. августа 1942. године. Јунска бугарска офанзива није створила потребне услове да се из Моравског и Топличког краја може сакупљати реквизиција, па је због тога, као и због активности партизанских одреда на Јастрепцу и чете Топличког НОП одреда на Пасјачи, непријатељ предузео нову офанзиву. Она је имала за циљ да блокадом Јастрепца изнури партизанске одреде, делимично их уништи и том акцијом обезбеди сакупљање реквизиције за непријатеља на подручју Мораве и Топлице.

ПРИПРЕМА НЕПРИЈАТЕЉА ЗА ОФАНЗИВУ

Једна за другом ређале су се непријатељске офанзиве против партизана на подручју Јастрепца, Јабланице, Буковика и Озрена. Како су се те офанзиве мање-више неповољно завршавале по непријатеља на подручју Јастрепца, то је

¹) Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 100—118.

непријатељ био принуђен да тражи нове форме и методе како би уништио Топлички и Расински НОП одред, који су дејствовали на подручју Топлице, Мораве и Расине са ослонцем на Јастребац. Није прошло ни месец дана од како је завршена неуспела, а по злочинима чувена бугарска офанзива, организована против Нишавског и партизанских одреда на Јастрепцу, а министар унутрашњих дела у недићевој влади, Милан Аћимовић, припремао је нову офанзиву против истих НОП одреда.

Пошто су Немци схватили да ни Бугари нису успели да униште партизанске одреде у том крају Србије и да је народноослободилачки покрет после бугарске офанзиве још масовнији, а не могавши истовремено да одвоје ни једног јединог војника за борбу против нарастајућег устаничког и ослободилачког покрета у том делу Србије, јер су им војници били неопходни на совјетско-немачком фронту против Црвене армије, поверили су извођење те акције генералу Милану Недићу и његовом министру унутрашњих послова Милану Аћимовићу. Недићева влада пожурила је да покаже Немцима, а ако може и да докаже — а она је то заиста страшно и желела — како је она у стању да ликвидира партизански покрет у том крају Србије. Зато је пред немачког команданта изашла са веома јасним и детаљно разрађеним плановима за ту акцију, коју су Немци одобрили. Недићева влада стално се надметала са Бугарима (штабом 1. бугарског краљевског окупационог корпуса) у својим додворењима немачкој окупационој управи и у настојањима да самостално води акције против партизана, па су и тог пута уверавали Немце да ће они ту офанзиву спровести боље и успешније од Бугара,¹⁹⁴¹ а поготову што је Недић неколико пута обећавао Немцима да ће све учинити да устанак у Србији сасвим угуши.

Поред низа мера предузетих на тој линији, 13. јула 1942. године Аћимовић је издао наређење (О. бр. 7) свим командама Српске државне страже (СДС) и својим одредима, као и четницима који ће учествовати у акцијама на »уништењу« партизана у јужном и југоисточном делу Србије, који их позива да уложе све снаге за дефинитивно ликвидирање партизана, обећавајући им високе дневнице и награде. Ево, шта се поред осталог, каже у изводу Аћимовићевог наређења:

»... Сви г.г официри, подофицири, каплари и редови, добровољци и четници нека уложе све своје физичке и умне

¹⁹⁴¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 20, док. 40.

способности, да се партизани дефинитивно ликвидирају«, а онима »који узму активног учешћа у раду и у току истог се сукобе са комунистичким одредима и својим радом-дејством допринесу њиховом уништењу, односно хватању, доделиће се за све то време већа дневница и то: за редове и капларе по 200 дин; за подофицире по 300 динара; за ниже официре по 400 динара и за више официре по 500 динара. Сем тога, оном одреду који убије или ухвати вођу партизанске банде припада награда од 50.000 динара, оном пак одреду који уништи цео партизански одред са вођом, припада награда од 100.000 динара. Исто тако, наређујем, да ми се доставља и извештај и о свим оним припадницима наших одреда, који у борби са комунистима не показују довољно залагање било командантског, било личног, како би се према истима могле предузети одговарајуће мере у вези већ издатог наређења Председника српске владе генерала Недића».¹⁸⁹

Овај докуменат показује колико су брига задавали партизански покрет, а посебно партизански одреди на југу Србије Недићевој квислиншкој влади и шта је све »жртвовала« Недићева влада да би ослободила главну магистралу Београд—Солун и Београд—Софија, које су биле угрожене дејством партизанских одред са Јастрепца, Пасјаче и Озрена.

Тих дана квислиншки министар Милан Аћимовић одржавао је конференцију у Нишу, у згради Команде нишке области Српске државне страже и у згради Фелдкомандантуре 809—Ниш, којој су присуствовали сви команданти Српске државне страже са територије Нишке области, команданти већих четничких јединица, представници Специјалне полиције из Београда и њеног одељења из Ниша, као и председници већих општина са тог подручја, посебно оних у чијим је општинама партизански покрет био развијенији, како су то недићевци говорили, а које су биле »угрожене од партизана«. На састанку су анализирани војне и политичке слабости и пропусти у извођењу дотадашњих операција и акција против партизана, а затим је разрађен план и донета одлука о покретању нове Аћимовићеве офанзиве.

У основној замисли за офанзиву, поред осталог, била је истакнута обавеза одреда и чета Српске државне страже да

¹⁸⁹) Архив КРЗ, нерегистровано, Наређење Милана Аћимовића, министра унутрашњих послова у квислиншкој влади Милана Недића, од 13. јула 1942. године.

скоро свакодневно обилазе свој терен и кад год је лепо време да организују и држе упорне заседе на zgodним местима, да ноћу постављају заседе које не треба да се повлаче ноћу да не би дошло до забуне и међусобне пуцњаве. Патроле Српске државне страже морале су ноћу да буду ван села, а села да чувају мештани, обавезно са оружјем. Поред сваке заседе ноћу је увек требало да буде и једно припремно одељење под оружјем, а да командири заседа организују добру и ажурну обавештајну службу како их партизани не би изненадили. Посебну пажњу требало је посветити редовном одржавању веза међу четама.

Једна од значајних предвиђених мера за ту офанзиву, у циљу што успешније борбе против партизанских одреда, била је и обавеза командира и команданата јединице Српске државне страже да одмах приступе организовању сеоских наоружаних милиција, које је требало да воде рачуна да у село не уђу партизани или њихови симпатизери. Милиција је требало да се наоружа најкасније до краја јула 1942. године.

Како снаге којима је Недићева влада располагала нису биле довољне да се офанзива једновремено изводи у свим правцима, то је одлуком министра Аћимовића предвиђено да се прво све снаге усмере против партизана на Буковику и Озрену, с тим да се поседањем обале реке Јужне Мораве спречи сваки покушај извлачења партизанских снага у правцу Јастрепца. По »ликвидацији« партизанских снага на Озрену и Буковику треба пренети дејства на подручја Јастрепца и Пасјаче, поседањем топличке, расинске и моравске стране.

ПРППРЕМЕ ПАРТИЗАНА ЗА НЕПРИЈАТЕЉСКУ ОФАНЗИВУ

Захваљујући активности Окружног комитета КПЈ за Ниш, добро организованог обавештајног служби и посебно личним напорима члана Покрајинског повереништва КПЈ за Србију Драгог Стаменковића, припреме непријатеља за предстојећу офанзиву на време су откривене, те су аналогно њиховим припремама вршене и припреме у Топличком и у Расинском НОП одреду.

Драги Стаменковић, сећајући се тога периода, на састанку учесника НОР-а 1951. године, је рекао:

»... Ја сам онда већ био у Нишу у Покрајинском повереништву партије и становао код капетана Тошића, нашега пријатеља, који је радио у недићевој команди и који је ручавао са Аћимовићем. У то време, Аћимовић је организовао једно саветовање са свим четничким и добровољачким командантима и претседницима општина. Они су утврдили да офанзива треба да траје дуже времена, тако да је та офанзива трајала више од месец дана; други закључак, да држе заседе на свим путевима, изворима и местима где има воде; треће, захватити што већу територију, како би нас ухватили у једном ширем обручу путем заседа..., четврто, присилно организовати мобилизацију сељака, и пето, терор, хапшења, уцењивање партизанских вођа итд... У том циљу они су извршили концентрацију око 5—6 хиљада људи. Међутим, пошто сам ја био онда у Покрајинском повереништву, јавим о томе нашем штабу, тако да је био на време обавештен кад ће почети офанзива, да ће трајати дуго и да се спреме. Ми смо рекли, да се припреме резерве хране за време док траје офанзива«.¹⁹⁰⁾

Обавештење Покрајинског повереништва у штаб Топличког НОП одреда донео је стални курир за везу са Покрајинским повереништвом, Аранђел Младеновић Корчагин.

На истом састанку тадашњи члан ОК Ниш, Радош Јовановић Сеља, који се тада налазио у руководству Одрета, рекао је о плану партизана:

»Захваљујући писму које смо добили од Драгог Стаменковића, у коме је дао исцрпно обавештење о Аћимовићевој офанзиви, о методама, циљевима и другим појединостима, назначујући да ће офанзива на Јастрепцу трајати најмање месец дана, а у ствари она временски није била ограничена, изневши њихову тактику изнуравања, блокадом, мобилисањем народа и претресањем терена, убацивањем провокатора да убијају руководиоце, уцењивањем и давањем награда за убијање руководилаца, а нарочито што нам је послао обавештење да ће офанзива почети око 10. августа, у Одреду је разрађена наша тактика. Та тактика требала је да буде потпуно нова за разлику од раније, коју смо примењивали и коју је непријатељ већ познавао.

Одмах је у селу Лепаја организовано печење веће количине пексимита (двопек), набављен шећер, затим неколико хиљада килограма пшенице и кукурузног брашна. У планини

¹⁹⁰⁾ Архив ВИИ, к. 1980, Стенографске белешке.

су изграђени потиуно конспиративни магацини и то на таквим местима да се до њих може доћи и у случају када непријатељ поседне Јастрепца.

Расподела снага за дочек офанзиве, извршена је тако да се избегне удар непријатеља и да се поведу акције на другом терену, како би се на тај начин растеретила блокада Јастрепца¹⁾.

Штабови Топличког и Расинског НОП одреда били су редовно обавештавани о почетку непријатељске офанзиве, о плану њеног извођења, снагама које ће узети учешћа, мерама које ће непријатељ предузимати у смислу застрашивања народа, те наградама које се обећавају не само војницима, већ и другима који су спремни да издају партизане. Обавештени о свему томе, штабови одреда били су у могућности да и сами врше припреме и израде планове како да избегну удар непријатеља, сачувају живу силу и одрже већ задобијену територију на подручју дејствовања а која је од животне важности за даљи развој НОП-а. Посебну важност у том периоду имала је територија Топлице, која је представљала једну политичку целину, јер до тада непријатељ није успео да створи било какву своју организацију, као што је четничка организација Драже Михаиловића и др. па је био принуђен да на подручју Топлице држи велике окупационе снаге (цела дивизија без једног пука).

Годишње доба у које непријатељ планира извођење офанзиве било је врло повољно за стварање потребних резерви хране. Стога је штаб Одред, заједно с партијским руководством, одлучио да из села Топлице и Добрича изнесе што више животних намирница на планину и да офанзиву таквог обима и карактера дочека главним снагама на подручју Јастрепца, а да само делом снага врши маневре ван Јастрепца. На читавом подручју Јастрепца све јединице _ партизанске чете _ одмах су приступиле припреми магацина за смештај животних намирница. Тако је на Малом Јастрепцу склоњено преко 5.000 кг пшенице и брашна, више од 100 кг масти и преко 1.000 кг других намирница. Слично је учињено и на Великом Јастрепцу, у теже проходном делу планине, где је смештена знатно већа количина намирница, будући да се задржавање јединица у тим рејонима најдуже предвиђало. Чета у рејону Блаца такође је припремила извесну количину

¹⁾ Архив ВИИ, к. 1981. док. 3—24/2, Стенографске белешке.

намирница, колико јој је било потребно да може издржати док непријатељ крстари планином и у селима под планином. Све припреме око извлачења и смештаја намирница, као и припреме земуница за склањање болесних и рањених бораца, биле су завршене до 1. августа 1942. године. Поред тих припрема извршена је и набавка обуће, лекова и свега што је било неопходно за око 45 дана, колико је Јастребац требало да буде у блокади. Главни терет у тим припремама носили су чланови Партије и кандидати, заједно са руководством, будући да се предвиђало да ће непријатељ примењивати тактику изнуривања, што практично значи слабљење воље код мање свесних бораца, те да се неко може и поколебати.

Напореда са веома опсежним материјалним припремама извршене су и одређене припреме војног карактера. Топлички НОП одред је реорганизован тако што су формиране четири мање чете: Блачка чета, са задатком узнемиравања непријатеља и развлачења његових снага на том делу Јастрепаца; Великојастребачка чета била је на терену масива Јастрепаца, као главна ударна снага у случају оружаног сукоба са непријатељем и Малојастребачка чета на Малом Јастрепцу, са којом је био и командант Одрета Димитрије Писковић Трнавац. Из Малојастребачке чете (а и из других чета) издвојено је тридесетак рањених и болесних бораца који су имали са својим обезбеђењем да остану у две земунице. Они су представљали посебну – четврту чету.

У оквиру војних припрема свакако спада и распоред снага и попуна руководства. Тачно се знало шта ће ко и у ком моменту радити, будући да су се имали исцрпни подаци о томе што ће све непријатељ предузимати, те како би му се могло најбоље парирати. Чета је састављена од физички слабијих бораца из свих чета на Јастрепцу, која је остајала на подручју Малог Јастрепаца, имала је задатак да првих дана, кад непријатељ буде вршио претрес у планини, буде сакривена у земуницама, а потом да маневрише на Малом Јастрепцу. За своје издржавање требало је да користи припремљене намирнице у земуницама. Са тако извршеним припремама одред је очекивао почетак најављене непријатељске офанзиве.

Свакако овде поменути зашто се Штаб одреда одлучио да дочека тако велику и обимно припремљену непријатељску офанзиву на Јастрепцу. У прилог те одлуке штаба Топличког НОП одреда било је више елемената. Посебно треба истаћи да се у штабовима рачунало са моралном и политичком подршком народа са тог подручја, и да би непријатељ, тј.

четничка организација Драже Михаиловића, могла да искористи одсуство партизанских јединица са подручја Јастрепца и стационара своје одреде, који би се у времену од 45 дана, колико је предвиђено да траје офанзива, могли и учврстити. Командант Топличког НОП одреда образлажући своју одлуку за такав распоред и дејство јединица, рекао и ово: »Ако ми са свим снагама напустимо Јастребац, четници Драже Михаиловића се могу за 45 дана организовати и учврстити на овом подручју, те ће нам за њихово протеривање бити потребно 345 дана и питање је да ли ћемо ми икад више повратити ову територију, а поготову морал народа«.

Међутим, 1. августа штаб Топличког НОП одреда добио је обавештење да се офанзива на Јастрепцу одлаже и да ће почети 8. августа јер су се снаге Љотићевих и Недићевих одреда задржале на терену Озрена дуже него је било планирано. У ишчекивању непријатељске офанзиве Топлички НОП одред вршио је акције у којима су снаге биле на окупу, како би се почетак офанзиве дочекао у саставу који је предвиђен планом.

Штаб Топличког НОП одреда, 4. августа 1942. године на месту Бачевиште на Малом Јастрепцу, донео је одлуку да у две земунице остане 25 болесних и рањених партизана и њихово обезбеђење, а да са Малојастребачком четом (око 30 бораца), у источну Србију крене командант Одред, Димитрије Писковић Транавец, командир чете Станимир Јовановић Јова и политички комесар чете Кирил Михаиловски Грујица. Са Малојастребачком четом кретао се и Радош Јовановић Сеља, члан ОК КПЈ за нишки округ и секретар Партијског поверенства КПЈ за Топлицу. По тој одлуци Великојастребачка чета, око 60 бораца остала је на Великом Јастрепцу.

V ПОЧЕТАК НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ

И поред тога што су обавештења о одлагању непријатељске офанзиве долазила из сасвим поузданих извора, опрезност је у Одреду била на висини. Појачане су патроле, страже и други органи обезбеђења, што је борце довело до сазнања да се очекује нешто посебно. Како су борци били већ навикли на непријатељске офанзиве, само се очекивало када ће почети. Прво одлагање било је за 8. август 1942. године, а затим је дошло обавештење да се офанзива одлаже још за два дана, тако ће дефинитивно почети 10. августа 1942. године. Ноћ уочи 10. августа протекла је у апсолутној приправности. Све

припреме су завршене, јединице као да су у одбрамбеном рејону и само се очекивао непријатељски јуриш. Патроле су тога јутра упућиване даље него обично. Поред тога још увече у села која су на друму, у циљу извиђања, пошли су извиђачи који је требало да на време обавесте о пристизању непријатеља у подножје Јастрепца.

Недићеве снаге, »Јужни одред за акцију«, под командом мајора Велимира Поповића и потпуковника Радомира Меденице, углавном са снагама Окружног одреда Српске државне страже округа лесковачког, почеле су да наступају већ 10. августа 1942. године. Према Малојастребачкој партизанској чети наступале су две колоне: једна од села Азбреснице и Сечанице, а друга од села Крајковца и Чубуре, према »Марковића колибама« на Малом Јастрепцу. Истовремено, је део митраљеских снага посео село Клисаницу и превој Грџац, на путу који води од Прокупља на север и дели Велики и Мали Јастребац. Њихов задатак је био да спрече пребацивање Малојастребачке чете у правцу Великог Јастрепца и да је у току даљих борби окруже и униште. У акцији према и на Малом Јастрепцу учествовало је 275 стражара и официра Окружног одреда Српске државне страже округа лесковачког, који су пред собом терали масе сељака из добричких села као параван од партизанске паљбе.

Чета је на Малом Јастрепцу, 10. августа изјутра, била на окупу. Са првим пуцањем непријатеља, који је наступао из правца Добрича, командант одреда Димитрије Писковић Трнавац наредио је да се одмах крене. Покрет је извршен до места са кога је требало да се чете раздвоје и пођу свака у свом правцу. Прозивком команданта Топличког НОП одреда издвојена је чета која је предвиђена за маршруту преко реке Мораве. Борцима који остају саопштено је да ће бити у први мах подељени у две групе ради склањања по земунцима, а када за то престане потреба руководство те чете сачињаваће: Миодраг Вељковић Вељко, Никодије Стојановић Татко и Даринка Несторовић Љупче. Руководство чете и руководство једне групе било је у земунци. Руководство за другу земунцу сачињавали су: Владимир Јерковић — Воја Флота, Тикомир Стојановић Уча и Марица Илић Мица. По издвајању, чета за маршруту кренула је у правцу Мораве, а чета која остаје на Малом Јастрепцу, подељена на групе, упутила се у правцу својих земуница. Пре покрета командант Топличког НОП одреда, Трнавац, одржао је краћи говор, у ком је, између осталог, рекао:

»Другови, ви знате да је непријатељ и домаћи издајници припремио веома брижљиво и опсежно летњу офанзиву против НОП-а и наших снага на југу и југоистоку Србије, са циљем да нас уништи. Вама је свима већ поодавно познато да смо ми о тој њиховој намери већ благовремено обавештени и да смо против тога предузели све мере, како би ту офанзиву изиграли и непријатеља онемогућили у његовој намери. Са данашњим даном та непријатељска офанзива отпочела је овде на нашем терену против нас. Држећи се правила партизанског начела ратовања која је усвојила наша Партија, да никад не ступимо у одлучну битку, онда када нам то непријатељ намеће и када је против нас сакупио далеко надмоћније снаге, ми ћемо као и до сада вршити маневрисање на разне начине, како овде на самом терену В. и М. Јастрепца тако и са делом снага ван Јастрепца, како би ову непријатељску офанзиву довели до потпуног неуспеха. Ми смо до сада према добро разрађеном плану предузели све потребне мере, а овом поделом чинимо последње у вези са нашим снагама овде на М. Јастрепцу. Наше досадашње чете одвајају се у две основне групе. Ова група имаће задатак да једним дужим покретом и маршом обмане непријатеља о нашем остајању на Јастрепцу. Ова друга група — чета подељена на две мање групе остаће на М. Јастрепцу непосредно крај склоништа, а чим то буде могуће дејствоваће и она као и остале наше јединице. Као и до сада другови, тако и овога пута ми ћемо издржати и ову непријатељску офанзиву и из ње изаћи још јачи и чвршћи. Рат је такав, у њему мора бити пораза и победа, али је важна задња победа, а она ће бити наша«.¹⁹²⁾

После тог кратког говора чета је заједно са командантом, кренула у правцу Мораве.

ВЕЛИКИ МАРШ МАЛОЈАСТРЕБАЧКЕ ЧЕТЕ

Први дан Аћимовићеве офанзиве (10. август), Малојастребачка чета Топличког НОП одреда је притајено провела на северним падинама Малог Јастрепца и већ увече, са првим мраком, пошла је у правцу села Породина, спутивши се до

¹⁹²⁾ Децембра 1960. године, приликом рада на рукопису Топличког НОП одреда, Трнавац ми је издиктирао говор, који је, по сећању, одржао 10. августа 1942.

села Радевца. Следећи даи преданила је на Гредетинској коси. У том рејону задржала се још неколико дана и 17. августа 1942. године у рејону села Доњи Љубеш нашла се са групом бораца Озренског НОП одреда, у којој су били секретар Среског комитета КПЈ за алексиначки и моравски срез, Момчило Поповић Озрен, Радомир Вуиновић Нахид, политички комесар Озренског НОП одреда и Живорад Костић Моравац, који су, услед непријатељске офанзиве која је у јулу била на Озрену, прешли Мораву и задржали се у том рејону.

После састајања са друговима из Озренског НОП одреда чета је још два дана остала на том терену, а 19. августа увече пребацила се преко Јужне Мораве и 20. августа изјутра избила на падину Буковика. Истог дана, увече, чета је у селу Црни Кал наишла на још једну групу партизана из Озренског НОП одреда, међу којима је био и Миодраг Новаковић Џуца. Тог дана увече чета је почела са акцијама на том терену. Наиме, 20/21. августа запалила је општинску архиву у селу Рујишту код Ражња и поделила сељацима 5.000 кг пшенице која је била сакупљена за реквизицију. Сутрадан, по извршеној акцији, док се чета налазила на Буковику у селу Црни Кал, стигао је један четнички одред, а у Ражањ веће недићеве снаге. Према подацима, непријатељ је те снаге повукао са блокаде Јастрепца, јер је већ био обавештен да се Топлички НОП одред пребацио делом снага на Буковик. То је било потврђено и изведеним акцијама око паљења општинских архива и одузимања реквизиције. Пре покрета, који је требало да се изврши у правцу Озрена, командант Топличког НОП одреда Димитрије Писковић Трнавац, обавестио је борце о ситуацији. Између осталог, рекао је:

»Другови, ми смо већ постигли свој циљ, ево непријатеља за нама. Што значи мање га је на Јастрепцу. Наша чета одиграће велику улогу јер ћемо својим офанзивним дејствима развладати непријатељске снаге и тиме успети да сачувамо своје снаге за нове борбе које нас очекују...«¹⁹³⁾

Малојастребачка чета је заједно са десетином Озренског НОП одреда, која јој се прикључила, кренула ка Озрену, где је остала два дана под прилично тешким условима, јер није било хране за борце. Увече 23. августа сишла је у село Пруговац под Озреном, где је одржала конференцију, а затим

¹⁹³⁾ Сећање Димитрија Писковића Трнавца, дата аутору децембра 1960. године.

је продужила пут у правцу села Суботинац, 6 км северно од Алексинца.

Код села Суботинца топличке и озренске партизане нашао је Миодраг Миловановић Дракче, члан Среског комитета КПЈ за алексиначки срез, који је команданта Одрета Трнавца, и друге партизане, обавестио о погибији партизана у земуници на Јастрепцу. Поред осталих, 13. августа 1942. године, погинули су Никодије Стојановић Татко, Миодраг Вељковић Вељко и Даринка Несторовић Љупче. Миловановић је рекао да је непријатељ повукао највећи део снага са Јастрепца и усмерио их преко Јужне Мораве, према Озрену и Буковику, јер је добио информацију о присуству већег броја партизана.

Непријатељ је до таквог закључка дошао вероватно због тога што је открио једну земуницу са неколико бораца и имао је податке да постоји још једна земуница, те је закључио да су ту остали само неспособни за дуже маршеве.

Малојастребачка чета, са којом се кретао и командант Топличког НОП одреда, није била у могућности да одржава везу са деловима Одрета на Јастрепцу. Сталним маневрисањем и извођењем акција чета није могла одржавати никакве везе са Јастрепцом, јер је везу требало чекати на једном месту, а она за то није имала могућности. Тако велико маневрисање чете збунило је и непријатеља, који није био у могућности да прати њене покрете. Наиме, ни обавештајна служба непријатеља није била у стању да прати њене покрете, те је непријатељ био принуђен да задржава своје јединице у центрима Ражња, Алексинца, Житковца, Сокобање итд. и да чека погодан моменат да нападне партизане. Вештим маневром чета је нагнала непријатеља да већ у првом покушају при груписању снага на Буковику удари у празно, јер док је он груписао снаге на Буковику, чета се, 23/24. августа, пребацила ка Озрену и избегла сукоб са далеко јачим непријатељским снагама.

На састанку штаба Озренског НОП одреда и команданта Топличког НОП одреда донета је одлука да се поново изврши покрет: један вод из Малојастребачке чете да се врати на Јастребац, Озренски одред на Озрен, а један вод, од 26 бораца, да се упуту у правцу Буковика и даље, ради вођења офанзивних акција на том терену. Већ 25. августа увече све јединице пошле су на извршење добијених задатака. Вод Малојастребачке чете који је пошао ка Јастрепцу 28. августа, стигао је у рејон Јастрепца и ухватио везу са Великојастребачком

четом, која се налазила на северним падинама Ђулице. Вод од 26 бораца, који је пошао ка Буковику, према плану команданта Одрета имао је задатак да се пробије до планине Јухор, изведе тамо неколико акција, па уколико постоје повољни услови, да развије јача дејства на том терену и формира неку већу партизанску јединицу. Уколико би то било немогуће, поново да се врати на свој терен. План се није могао остварити јер је Морава толико надошла да је прелаз преко ње био немогућ. Та партизанска јединица покушала је да дође до трафонских кључева,¹⁹⁴⁾ да би бар порушила пругу на простору Сталаћ—Параћин, међутим, ни тај покушај није успео јер су радници све кључеве увече после рада морали предавати Бугарима на чување. Док се вод налазио у рејону пруге Сталаћ—Параћин, сукобио се са једним мањим четничким одредом, при чему је погинуо један четник. Када ове акције (пребацавање на Јухор и рушење пруге) нису успеле, вод се повукао у село Брусиловац код Параћина, где је запалио општинску архиву (по први пут), заробио једног недићевца, запленио једну суму новца и разделио сељацима око два вагона жита, које је било сакупљено као реквизиција. Застрашени од непријатеља сељаци су захтевали од партизана да погасе фењере и лампе како се не би видело ко све носи жито и колико.

После те акције ова партизанска јединица повукла се ка Буковику и заданила у једној малој шумици. Но, како су њен покрет пратили Весићеви четници, то је она истог дана била блокирана и нападнута у тој шуми. Снажним и енергичним јуришем партизани су пробали четнички обруч, убили два четника и извукли се у правцу планине. Жртава нису имали, сем што је Џуца¹⁹⁵⁾ био лакше рањен у руку. После те борбе јединица је наставила кретање по дану и предвече се још једном сукобила са недићевцима на самом Буковику. Ту је убила два недићевска војника, без сопствених губитака. Истог дана увече јединица је продужила марш, са циљем да се врати на Јастребац. Са Буовика је сишла на реку Мораву, код железничког моста у рејону железничке станице Ђунис, прешла преко моста реку Мораву, између Ђуниса и Витковца прешла главну пругу Београд—Ниш и продужила ка Јастрепцу. По преласку пруге јединица је преко Горњег Адровца,

Кључеви за монтирање и демонтрање пруге.

¹⁹⁴⁾ Миодраг Новаковић Џуца (1919—1955), народни херој Југославије.

изнад села Сухотна, покрај Врћеновице, прешла на Мали Јастребац. Не знајући ситуацију на Јастрепцу, командант одреда Трнавац је одлучио да са јединицом сиђе у јужни Добрич и по могућности успостави везу са »пуковником«¹⁹⁶, партијским радником на терену, информише се о ситуацији и уколико буде повољна да се врати на Јастребац, а уколико то није могуће да продужи са јединицом ка Пасјачи и Јабланици. Тај план се показао врло реалан. Партизанска јединица је у Доњем Добричу успоставила везу преко партизана Милоша Шоше. Два дана јединица се одмарала у добричким кукурузима, а потом, спојивши се са преживелом групом неоткривених бораца из друге земунице, вратила се на Јастребац у састав Одрода.

Великојастребачка партизанска чета кретала се по централном делу Јастрепца, највише у рејону Ђулица и прилично успешно је извршавала свој основни борбени задатак: привлачењем одређених снага непријатеља на себе концентрисала је његову пажњу ка том делу Јастрепца и вештим маневром избегавала је борбу са далеко јачим и бројнијим непријатељем. Чета је редовно одашиљала патроле у циљу извиђања непријатеља, али је непријатељу увек стављала до знања да је стално присутна у том рејону. Чета је слала и поједине групе партизана у дубоку позадину непријатеља на извршење појединих борбених задатака. Једна од тих група, коју су предводили Светислав Савковић Јоца и Алекса Моравчић, у рејону Прокупља, је ликвидирала поједине непријатељске војнике.

Према Великојастребачкој чети Топличког и Првој чети Расинског НОП одреда - које су 5/6. августа извршиле успешан напад на посаду Српске државне страже и Расински четнички одред у Рибарској Бањи, а 7. августа напад на непријатељско упориште у Великом Шиљеговцу¹⁹⁷ — непријатељ је наступао од Прокупља ка Блацу, с јужне стране од Крушевца и села Великог Шиљеговца, са северне стране, са циљем да уништи Великојастребачку чету на истоименој планини. Чета је успешно маневрисала и избегавала жестоком и бројним непријатељским потерама, и сем двоје погинулих на врху Три сестрице (23. јула 1942) није имала губитака у људству.¹⁹⁸)

¹⁹⁶ Божидар Дамњановић Пуковник, партијски радник на терену Добрича, металски радник, у Топлици дошао из Београда, погинуо 1943. у Добричу.

¹⁹⁷ Архив ВИИ, кут. 26, рег. бр. 127/4—1, 128/4—1 и кут. 195, Р. 4—15/3 и 3—16/2.

¹⁹⁸ Зборник НОР-а, том I, књ. 21, док. 33; том. 1, књ. 4, док. 16 и 105—107.

- Великојастребачка чета истовремено се морала борити против несташнице хране, тј. глађу. Резерве у житу и другим намирницама биле су на измаку, а често се није могло ни доћи до њих услед покрета непријатељских јединица. Но, и поред таквих тешкоћа, чета је крајем августа почела са извођењем све већих акција на терену. Тако је једна група бораца ове чете крајем августа разоружала сеоску милицију у селу Радевац, срез моравски, запленивши 7 пушака и већу количину муниције.

Чета партизана у рејону Блаца била је знатно покретљивија, јер је блокада западног дела Јастрепца била знатно мања, а чета оперативнија тј. подеснија за маневрисање. Највећи део непријатељске офанзиве чета је провела у извођењу акција по групама. Све акције изводила је у позадини непријатеља, тј. у селима, док се на самом Јастрепцу није сукобила са непријатељем, који је управо то прижељкивао.

ПОГИБИЈА У ЗЕМУНИЦИ

Тек што је офанзива почела, а чета одабраних бораца за дуге маршеве одвојила се од Малог Јастрепца, 13. августа, у земуници где је била склоњена група партизана са Никодијем Стојановићем Татком на челу, одјекнули су први пуцњи, пуцњи који су значили смрт за целу групу од 14 бораца. Да ли их је непријатељ открио или је у питању била издаја, мучило нас је када смо чули за њихову погибију.

Убрзо по одвајању, чета тзв. физички слабијих бораца, дошла је у рејоне својих склоништа и ту остала читав дан не улазећи у земунице. Другог дана офанзиве непријатељ је почео детаљно да претреса Мали Јастребац, од подножја ка врху. Ноћу 11/12. августа руководства група састала су се на заказаном месту и донесена је одлука да борци 12. августа буду у земуницама. Тако је и урађено. Током дана један новајлија партизан, ненавикнут на тешкоће, почео је да се жали како му је тешко и да не може издржати у земуници. И поред свег убеђивања он је остао при своме. Руководство је сачекало мрак и лаковерно га је пустило да иде из земунице, рачунајући на његов спољни изглед, слабу физичку кондицију, да ће га можда непријатељ мимоићи и уколико га ухвати да неће помислити да је партизан. Чињенице говоре друкчије.

Тај борац је по изласку из земунице, на првој раскрсници, сусрео непријатељску патролу и без икаквог притиска рекао све што је знао о партизанима у земуници. Рекао је да постоји још једна земуница негде у близини оне у којој је он био. Недићевски одреди су, чекајући да сване, пошли са њим у правцу земунице.⁹⁾

Земуница је била подешена за осматрање. Борци у земуници, осмотривши да непријатељ иде ка њој, на предлог партијског руководиоца другарице Даре Несторовић Љупче, донели су одлуку да се изврши самоубиство свих, сем три омладинца, који су изгледали веома млади, па ће им непријатељ поштедети живот. Одлука је била коначна. Чим се непријатељ приближио земуници почели су да одјекују пуцњи пиштоља. Један, други, трећи. Њих осморо извршило је самоубиство. Два борца, Душко и Луне,²⁰⁰⁾ који нису могли да прихвате такву смрт покушали су да искоче из земунице и побегну. Међутим, нису успели. Луне је био покошен рафалом митраљеца само неколико метара даље од земунице, док је Душко покошен на самом излазу. Својим телима затворили су излаз из земунице. Тако је завршила једна од склоњених група физички слабијих бораца, међу којима је било и пет комуниста.²⁰¹⁾ О овој погибији партизана јављали су и недићевци²⁰²⁾ и Бугари.²⁰³⁾

После издаје партизана, који је одао прву групу, требало је пронаћи и другу земуницу, која се према његовој изјави налазила негде у близини, а у којој је било склоњено 13 партизана. Квислинзи су узалудно трагали читавих девет дана. Ни полицијски пси нису били у стању да је открију. Било је момената када су земуници прилазили на 5 метара, али је нису пронашли. Та група је претпоставила страдање Таткове групе већ следеће ноћи, када на одређено место и у одређено време Татко није дошао на састанак. Узалудно је руководство те групе чекало и другу ноћ. Никога није било. Тада је све постало јасно. Даље долазити на састанке било је илузорно. Група је наставила са животом дању у земуници а ноћу у шуми наредних десетак дана. Када је непријатељ престао са претре-

⁷⁾ У Зборнику НОР-а, том I, књ. 20. док. 59, пише да је то био Драгомир Ђорђевић Илија, земљорадник из села Држановца.

²⁰⁰⁾ Николић Милојко Душко и Тошић Милан Луне.

²⁰¹⁾ Никодије Стојановић Татко, Даринка Несторовић Љупче, Милојко Николић Душко, Милун Тошић Луне и Боривоје Курбанов Лала.

²⁰²⁾ Архив СУП — Ниш.

^{2.В)} Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 88.

*Издајници на делу — изгинули партизани Топличког НОП одреда
13. августа 1942. г. на Малом Јастрепцу, изложени у Прокупљу*

сом терена око земунице и уопште Јастрепца, већ је држао само важне превоје, раскрснице и гребене на планини, руководство групе је одлучило да пошаље патролу у село ради извиђања ситуације. Патрола, у саставу два партизана, пошла је око 20. августа да прикупи податке о непријатељу у селу Кулини, срез моравски, али се и сама предала недићевској стражи коју је повела право ка групи, која је чекајући на везу седела крај ватре. Плашећи се мрака и бојећи да не буду нападнути са неке друге стране, војници недићевог одреда су отворили ватру на групу са доста великог одстојања. Међутим, нико из групе није био погођен и сви су, без икаквог договора, кренули у истом правцу. Наиме, цела група је појурила ка Доњем Добричу, рачунајући на сигурну базу. Тако су сви из групе остали живи, сем двојице из патроле који су се предали. Патрола је добро познавала пут до земунице, па је недићевце повела у том правцу, предала им два пушкомитраљеза, нешто

муниције и неколико пушака. То је било наоружање које је додељено групи да по изласку из земунице дејствује као јединица у случају да остане сама.

Не наишавши ни на једну партизанску јединицу, сем групе партизана која је погинула у земуници код Крајковца, Милан Аћимовић је 17. августа 1942. године издао наређење О бр. 78, да одреди Српске државне страже округа Лесковачког, који су суделовали у акцији, као посаде у појединим селима (Азбресница, Крајковац, Доња Девча, Џогољ, Облачина, Пејковац, Прокупље, Доња Речица, Прекопуце, Доња Јошаница и Јасенице), укупно 253 стражара и официра, да прочисте терен од партизана.⁰⁴⁾ Тиме је Недићева акција на Јастрепцу била завршена.

План штаба Топличког НОП одреда показао се врло реалним и његовим остварењем непријатељ је био потпуно изигран. Партизанске снаге углавном су сачуване и биле су морално потпуно способне да наставе борбу. Тактика партизана на Јастрепцу не само да је обогаћивала тактику партизанског ратовања, већ је задавала непријатељу велике муке да јој се супротстави.

Једини успех (ако се то и може назвати успехом), који је непријатељ у овој офанзиви постигао јесте то што је сакупио реквизицију са топличког и моравског подручја, а што му до ове офанзиве није полазило за руком. Народ тог подручја остао је, тако рећи, без хране. Штаб Топличког НОП одреда у извештају од 11. октобра 1942. године, у вези сакупљања реквизиције од стране непријатеља, поред осталог каже:

»... Покупљено је око 70% пшенице, није остављено ни зрно за идућу сетву. Забрањује се сејање, запечаћене су воденице, забрањује се брање винограда и копање кромпира.. ,«²⁰⁵⁾

ПАРТПЗАНИ НАСТАВЉАЈУ СА АКЦИЈАМА I

Док је непријатељ још крстарио Јастрепцем, држао превоје, путеве и раскрснице и док је пљачкао топличка и моравска села реквизицијом за окупатора, делови Топличког НОП

²⁰⁴⁾ Архив СУП Ниш, док. нерегистровани, команда СДС Округа Лесковачког, пов. бр. 1820, од 24. августа 1942. године, доставља извештај команди СДС Нишке области.

ж) Архив ЦК СК Србије, док. бр. 1648.

одреда упадали су у поједина села и вршили разне акције, које су не само уверавале непријатеља да нас није уништио, већ су му наносиле и губитке, који су на њега поражавајуће деловали. Нарочито су биле значајне акције на прикупљању података о непријатељу, његовој јачини и кретању. Поред тога, партијски активисти на терену прихватили су све борце Одред који нису на неки начин могли да дођу у контакт са јединицом. Тако је прихваћена и група која је била склоњена у земуници, патрола Милоша Шоше која је извиђала непријатеља и није успела да дође у састав своје чете итд. Активношћу партијске организације на терену избегло се осипање до кога је могло доћи да партијска организација на терену није била активна.

Непријатељска офанзива још се није била ни честито завршила, а партизанске јединице су на појединим секторима преузимале иницијативу и појачавале своја дејства. Топлички НОП одред није имао толико снаге да би могао напасти јаче непријатељске гарнизоне, као што су Велика Плана, Блаце, Прокупље итд. али је расположивим снагама могао знатно пореметити функционисање система власти на подручју Топлице и Мораве, заједно са формираном сеоском милицијом, и успешно ометати саобраћај на главној магистрали Београд—Ниш—Скопље.

»Негде августа 1942. године дошло је наређење да Пасјачка чета пређе у Јабланицу, што је она и учинила, тако да је већ почетком септембра 1942. године, заједно са друговима из Јабланице, формирала један одред са следећим руководством: командант одреда Милош Манојловић, а политички комесар Бошко Крстић, начелник штаба Ратко Павловић Ћићко (овде се по први пут јавља функција начелника Штаба у одреду). Одред је имао две чете Пасјачку и Јабланичку.«²⁰⁶⁾

Прве акције Топличког НОП биле су на паљењу општинских архива и разоружавању сеоске милиције. Већ 2. септембра 1942. године једна група партизана спалила је општинску архиву у селу Горња Стражава (2 км северно од Прокупља). У тој акцији, поред спаљивања општинске архиве

206) у тој реорганизацији писано је више пута и свако је видео из свог угла. Бројно стање Пасјачке чете креће се од 20 бораца у Монографији Николе Илића »Јабланички НОП одред« до 40 и више бораца код Војина Бајевића. Међутим, тачно је да је Пасјачка чета са Јастрепца пошла са 30 бораца и више се није осипала, већ је нарастала. Према поменутој монографији спајање је извршено 17. августа 1942. године.

прекинута је телефонека веза са Прокупљем, заплењена извесна количина хартије и другог материјала потребног за рад технике у Одреду и заробљен је један четник који је безбрижно шетао селом. Сутрадан, друга десетина бораца напала је четничку заседу у рејону Грепца, коју је разбила, а истог дана чета са Малог Јастрепца водила је борбу код села Клисурице, где су погинула два четника. Партизани нису имали губитака. Само два дана касније, 6. септембра, у рејону Грепца партизани су поново напали четнике и потерали их до села Цигоља, а једна диверзантска група уништила је железнички сигнал код железничке станице Брестовац. Ноћу 3/4. септембра 1942. године, при повратку из доњег Добрича, Малојастребачка чета, која је путовала преко Мораве, и група бораца из неоткривене земунице, враћајући се на Јастребац, сукобиле су се са четницима северно од села Клисурице. У тој борби четници су претрпели извесне губитке у мртвим и рањеним, док партизанска чета није имала губитака. Једна друга група партизана, која је такође била у Добричу, истог дана спалила је велике количине сена у селу Рожини, које је било прикупљено за бугарске трупе. Том приликом заплењено је и нешто новца. Блачка чета је 6. септембра око 20 часова послала писмо Српској државној стражи и четницима у селу Придворици да јој 7. септембра до 11 часова предају сво своје оружје и муницију на месту званом Суваја (4 км северозападно од Блага). Те акције група и десетина збуниле су непријатеља тако да није могао да се снађе. У вези свакодневних акција партизана срески начелник за срез добрички послао је извештај у коме јадикује на неуспех њихове офанзиве. Између осталог, он каже:

»Партизани су поново постали врло активни и офанзива, која је организована против њих, није донела скоро никакве резултате. Претседници, деловође остали чиновници у општинама морају да напуштају општине, у којима допиру партизани, и са печатима су дошли у град, тако да власт такорећи и не функционише...«

Из тога се види колико су окупатори и његове слуге брзо сагледали неуспех својих офанзивних дејстава у борби против партизана. Другим речима, незванично, кроз овај извештај среског начелника одато је признање партизанима у Топлици и донет је закључак да се они не могу уништити. Нема сумње да је такво гледање среског начелника, а и осталих окупаторских слугу имало утицаја и на њихов морал. После ове

офанзиве слуге окупатора у Топлици никада нису самостално покушали да униште партизане тј. да предузму било какву акцију против партизанских снага. Учешће квислиншких формација било је само толико колико их је окупатор принудио на извођење акција у саставу његових јединица или ако је у питању била реквизиција.

По прикупљању бораца читавог Топличког НОП одреда на Великом Јастрепцу, иако непријатељска офанзива још није сасвим била завршена, одржана је општа конференција и указано је на улогу коју је Одред имао пре Аћимовићеве офанзиве, а поготову за време трајања исте, где је својим акцијама збунио непријатеља који није знао где се налазе главне снаге Одреда. Био је присиљен да повлачи своје снаге из блокаде Јастрепца и упућује их за четом која је ишла преко Мораве, што је умногоме олакшало ситуацију партизанских јединица које су остале на Јастрепцу. Посебно је истакнута улога Великојастребачке чете, која је својим маневром по Јастрепцу везала за себе главне снаге непријатеља, а ипак није дозволила да дође до било каквог сукоба са вишеструко јачим непријатељем. На конференцији је, такође, указано да пред Одредом стоје крупни задаци и да непријатељ није у стању, бар до пролећа да концентрише тако велике снаге против партизанских јединица, те да од будућих акција партизана зависи много. Указано је и да је активност других одреда појачана, а нарочито на подручју Јабланице и Црне Траве.

Губици Одреда у људству за време непријатељске офанзиве су: 10 погинулих, 3 заробљена, од којих су двојица стрељана и 8 који су се поколебали и својевољно напустили јединице. Обимност офанзиве и њеног трајања говори да губици нису велики. На конференцији је истакнуто да се тај губитак не би смео осетити у погледу борбености и морала у четама, а поготову у Одреду као целини, те је констатовано да су јединице способне за даље вођење борбе. Поред губитака у људству, од 21 борца, Одред је, услед издајства неких колебљиваца, изгубио и два пушкомитраљеза и неколико пушака. Четири партизанске чете, три које су заједно дејствовале и она на Пасјачи, могле су да развију дејства на подручју Топлице и Мораве до те мере да створе повољне услове да у току зиме несметано опстану на том подручју.

На састанку штаба Одреда је одлучено какве мере треба даље предузимати у борби против непријатеља. Донета је одлука да се разоружају све четничке сеоске јединице које су

формиране по еелима док је непријатељска офанзива трајала, да се спале општинске архиве и потпуно ликвидира окупаторска власт. При томе не губити из вида акције на прузи, што је био главни задатак Топличког НОП одреда, а тиме се извршавала и директива Покрајинског комитета КПЈ Србије за дејства на комуникацијама.

На том састанку и званично је потврђено да Милић Ракић остаје комесар Топличког НОП одреда, коју је дужност и до тада вршио, јер је Десимир Јововић Чича нешто раније отишао на нову дужност. Остали из штаба Одреда остају на истим дужностима. Наиме, Димитрије Писковић Трнавац и даље командант одреда, а партијски руководилац Благоје Пауновић Новица, који је ту дужност преузео јуна 1942. године, када је Душко Томовић смењен због учињених грешака.

После тих састанака поново је извршен распоред бораца по четама. Две чете биле су приближно једнаке по броју бораца. Пред новоформираним четама дат је састав руководства и то:

— за командира Блачке чете одређен је Славољуб Вуксановић Јајко, комесар чете Живан Чиклован Светозар; помоћник политичког комесара чете Србољуб Вуксановић Главаш.

— за командира Великојастребачке чете и даље Василије Ђуровић Жарки, комесар чете Владимир Вујовић Вуја, до поласка за Црну Траву, за помоћника политичког комесара Хранислав Динић Новак.

— за командира Малојастребачке чете Станимир Јовановић Јова, комесар чете Кирил Михајловски Грујица, за помоћника политичког комесара чете Радомир Тодоровић Тоша.²⁰⁷⁾

Пасјачка чета није присуствовала састанку јер је раније ушла у састав Јабланичко—Пасјачког одреда.

После формирања, свака чета је пошла на свој терен, Блачка у рејон Блаца, Великојастребачка у рејон Ђулица, а Малојастребачка на Мали Јастребац, са конкретним задацима.

Чета код Блаца поставила је заседу 7. септембра 1942. године на друму Белољин—Блаце и заробила два припадника Српске државне страже који су носили пошту за Блаце.^{211X1} Једна група партизана из Малојастребачке чете, 11. септем-

²⁰⁷⁾ Радомир Тодоровић Тоша из Великог Шиљеговца, после рата радио у СУП-у Србије.

²⁰⁸⁾ Архив ВИИ, к. 2, док 3/1, извештај Српске државне страже.

бра, спустила се у село Држановац, одузела прикупљену реквизицију у житу и другим намирницама и поделила је сиромашним сељацима. Великојастребачка чета је ноћу 12/13. септембра покушала да разоружа четничку милицију у селу Здравинју, док је Блачка чета то исто учинила у селу Јошаници и Сварчи. Ноћу 15/16. септембра Блачка чета поново је покушала да разоружа четничку милицију у селу Сварча, која је пружала отпор.) Група бораца из састава Малојастребачке чете, која је оперисала у Доњем Добричу, 16. септембра у селу Ђакус ухватила је два припадника Српске државне страже, који су пошли по реквизицију. Када је рашчишћено са тим ситним акцијама по селима и на терену уопште, спречено одузимање реквизиције, разјурене или разоружане сеоске милиције, чете су се поново прикупиле и већ у другој половини септембра почеле су да дејствују као формацијске целине, јер су им предстојале озбиљније акције.

Малојастребачка чета је одмах по прикупању отпочела акцију против четничких посада у селима Девча, Цигољ, Клисурица, Чубура итд. Тако је 17. септембра напала четничку посаду у селу Девчи, ухватила два четника, а остали су се разбежали. Сутрадан, 18. септембра, чета је извршила напад на четнике у рејону села Чубура. По разбијању те групе четника, чета се упутила ка селу Цигољу, где је у рејону Грепца разбила четничку заседу, попалила колибе и водила борбу против одреда Српске државне страже у селу Цигољу 210) -рако је Малојастребачка чета у року од неколико дана растерала све непријатељске посаде које су јој сметале приликом извођења даљих акција. Једна десетина ове чете, спалила је општинску архиву у селу Балаинцу 24. септембра 1942. године, а већ 27. септембра водила је борбу са Лесковачким четничким одредом у рејону села Крајковца. Ноћу 28/29. септембра чета се поделила у три групе за извршење акције на десној обали реке Јужне Мораве, те је у току ноћи спалила општинске архиве у селима: Трупале, Вртиште и Ново Село. Та села су удаљена само по неколико километара од Ниша, па су због тога акције имале посебан значај и са моралног становишта. Том приликом чета је ликвидирала и неке шпијуне у селу Ново Село, покидала све телефонске везе тих општина са Нишом и запленила нешто новаца и материјала који је био неопходан Одреду. Већ 13. октобра Малојастребачка чета изводи своју прву акцију на пружи после Аћимови-

²⁰⁹⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 21, док. 32.

²¹⁰⁾ Архив ВИИ, к. 2, док. 4/1, Извештај Српске државне страже.

ћеве офанзиве. Те ноћи, разрушила је пругу између села Суповца и Дреновца и спалила општинску архиву у селу Орљане. Само седам дана касније ударна група те чете порушила је пругу код села Дољевца и том приликом преврнут је један непријатељски транспортни воз, а погинула су четири недићевца, од којих један официр, док их је пет рањено. Због те диверзије саобраћај је био прекинут скоро 20 часова на главној магистралу Ниш—Скопље.

Када је рашчистила ситуацију на терену где је дејствовала и успоставила контролу на њему, Малојастребачка чета је припремила напад на бугарску посаду која је обезбеђивала мост на реци Јужној Морави код села Мрамора. Ти делови бугарске војске припадали су 21. бугарској пешадијској дивизији из Ниша. Ноћу 7/8. октобра 1942. године чета је извршила напад на посаду, која је била наоружана митраљезима, пушкомитраљезима и пушкама. Борба је била веома жестока, али се бугарска посада успела одржати јер је била забарикадирана у бункерима. Партизанима је успело да убију једног бугарског војника и тројицу ране.

Снаге на Великом Јастрепцу водиле су сличне акције, разоружавале сеоску милицију и нападале на четничке и недићевске посаде у потпланинским селима. Великојастребачка чета је 24. септембра 1942. године водила борбу са четницима на коси између села Баботинца и Микуловца, који су се, после оштрог напада Великојастребачке чете, повукли у правцу Прокупља, напуштајући заувек село Баботинац. Такође, ова чета је покушала да ноћу 24/25. септембра разоружа четничку милицију у селу Мероваци. До разоружања милиције није дошло због тога што је иста имала стражу и осетивши блокаду села одступила је у правцу бугарског гарнизона у Великој Плани, где је предала оружје окупатору. Ноћу 20/21. октобра чета је спалила општинску архиву у селу Доња Речица и покушала да разоружа сеоску четничку милицију, која се, осетивши намеру партизана, благовремено извукла из села.

Чета у рејону Блаца била је врло активна у извођењу ситних акција, како је већ напред поменуто. Ноћу 28. септембра у селу Међухани спалила је општинску архиву и с обзиром на непослушност општинских органа овог села, заједно са архивом запалила је и општинску зграду. Следеће ноћи, 29/30. септембра, ударна група ове чете, са Обрадом Лазовићем

Живком на челу, упала је у Блаце где је био бугарски гарнизон и убила четовођу Ђурковића, познатог зликовца. Два дана касније чета је разбила једну групу Српске државне страже и Немаца, која је наишла у село Врбовац да прикупи радну снагу за борски рудник. После тих акција пришла је ликвидацији четничке посаде у селу Претрешњи, где је био смештен четнички одред Вукоја Пећанца. Том приликом погинула су два четника, а четири их је рањено. Блачка чета је имала једног рањеног борца. После те борбе, бојећи се поновног напада, четнички одред Вукоја Пећанца повукао се из села Претрешње. Дознавши за скривено оружје у Блацу, чета је 20. октобра ноћу организовала групу која је упала у Блаце и запленила скривено оружје: 1 пушкомитраљез и 4 пушке са доста муниције.²¹¹⁾ Ударна група ове чете је 6/7. новембра поново упала у Блаце и извршила агентат на среског начелника, који је од задобијених рана, после неколико сати, умро.

У Аћимовићевој офанзиви ни четнички покрет Драже Михаиловића није седео скрштених руку. И четници су покушавали да на неки начин, користећи јак притисак окупатора и његових квислинга, створе било какво упориште у Топлици. Тако су за време офанзиве Топлицом крстарили четнички агенти, међу којима браћа Сотировићи, капетан Бачанин из Новог Пазара и др. Капетан Бачанин нашао је подршку код својих рођака у селу Велика Плана, док су се Сотировићи ослањали више на своја ранија познанства. Својом противофанзивом Топлички НОП одред, рашчишћавајући са четничким и недићевским посадама и сеоским милицијама, истовремено је рашчистио и са свим шпијунима, односно агентима Драже Михаиловића на терену.

Бројне акције које су извеле јединице Топличког НОП одреда, нарочито тежња да се разоружају четничке милиције, посаде четника и недићевских стража у селима, упозорило је Бугаре на опасност која прети не само четничким снагама већ и њиховим гарнизонима. Протеривањем четничких и недићевских посада Бугари су видели опасност у томе што ће партизани разоружавањем сеоских милиција доћи на лак начин до извесног наоружања које се код њих налази, па су они у међувремену разоружали све сеоске милиције које до тада нису успеле да разоружају јединице Топличког НОП одреда. Ово је било посредно признање Бугара да ни Аћимовићева офанзива није успела да ликвидира Топлички НОП одред и да он

²¹¹⁾ Архив ВИИ, к. 2, док. 4/1, Извештај Српске државне страже.

поново осваја подручје Топлице и Мораве. У том периоду Топлички НОП одред почео је да се омасовљава новим борцима, који су све више почели да пристижу из топличких и моравских села.

Ради разумевања или сагледавања колико је непријатељ уложио снаге да уништи или бар разбије Топлички НОП одред, навешћемо његов систем блокаде Јастрепца помоћу кога мислио је да тај задатак изврши.

Док се у Блацу налазио бугарски окупациони гарнизон, у тој офанзиви успостављен је четнички гарнизон у селу Претрешњи, а пре тога је постојао и у селу Драгуши. У међупростору, у селима Врбовац и Придворица, биле су смештене јединице Пољске државне страже,²¹²⁾ а у селима Јошаница, Сварча, Здравине наоружане сеоске милиције. У Великој Плани био је већ постојећи бугарски окупациони гарнизон, а око њега, у селу Меровцу и Мршељу, наоружана сеоска милиција. У селу Баботинци била је четничка посада, а међупростор Доње и Горње Речице (по одласку недићевца из Д. Речице) затварале су наоружане сеоске милиције. У селу Цигољу била је недићевско-четничка посада, а међупростор села Микуловац и Костеница опет су затварале наоружане сеоске милиције. У Чубури и Девчу биле су четничке посаде, а у околним селима Клисурица, Петровац и Крајковац наоружане сеоске милиције. Сличне посаде створене су и на моравској страни око Малог и Великог Јастрепца. Овде није напоменуто да су и у селима где су постојале четничко-недићевске или бугарске посадне јединице биле наоружане сеоске милиције. Тај распоред и организација непријатељске блокаде Јастрепца требало је да употпуне дејства јединица које су крстариле Јастрепцом и држале путеве и превоје на планини ради уништења Топличког и Расинског НОП одреда. Но, читав тај систем по повлачењу јединица четника и недићеваца са Јастрепца, под снажним ударцем Топличког и Расинског НОП одреда, распао се као кула од карата. Само за месец дана офанзивних дејстава тих одреда све непријатељске посаде су разбијене, сем гарнизона у Блацу, Великој Плани и Прокупљу на топличкој страни и села Мрамора и Житковца према

²¹²⁾ Пољска државна стража (жандармерија), део квислиншке оружане формације Српске државне страже, обављала је службу на целој територији Србије, изузев подручја Градске полиције.

Морави. Поред тога, остале су и даље посаде на прузи Београд—Ниш и Ниш—Куршумлија.

Мада је у току Аћимовићеве офанзиве непрекидно одржан контакт са народом Топличког и Моравског подручја преко партијских радника и осталих активиста на терену, ипак су акције Топличког НОП одреда изведене у периоду септембар-октобар 1942. године знатно утицале на морал становништва ових крајева, те се са правом може рећи да је под утицајем НОП-а била читава Топлица и већи део Мораве. Можда баш због тога што су квислиншке и окупаторске снаге у периоду офанзиве успеле да путем реквизиције опљачкају народ до голе коже, народ Мораве и Топлице био је још више повезан са партизанским покретом и настојао је да му пружи што већу подршку. Због те подршке многи су у то време говорили да је у Топлици поново створена полуслободна територија. То се не би могло рећи с обзиром на чињеницу да је слободна или полуслободна територија само она када постоји таква снага која је способна да ту територију брани. Партизани нису имали толико снага да бране ту територију, али је тачно да су увек могли да дођу у свако село Топлице и Мораве и да имају подршку народа. Но, наиласком непријатеља, који је редовно био бројчано јачи од партизана (јер слабир снагама није се усуђивао да пође у потеру за Топличким НОП одредом), партизани су били принуђени да напусте села. Али и таква територија каква је била створена била је довољна да Топлички НОП одред може водити акције и задавати непријатељу из дана у дан све веће ударце, јер је имао пуну моралну и материјалну подршку народа.

Опште узев, Аћимовићева офанзива је по броју непријатељских војника, после претходно изведене Бугарске офанзиве, била најјача, а по времену трајања најдужа од свих непријатељских офанзива на том подручју. У офанзиви су учествовале квислиншке јединице Српске државне страже из целе Србије: Ваљева, Београда, Чачка, Ниша, Лесковца и других места. Један од облика те офанзиве била је и непосредна борба с партизанским јединицама, која је трајала кратко, али је непријатељ дуго остао на терену трагајући за партизанским групама и њиховим сарадницима, јер циљ офанзиве није био само уништење партизанских одреда већ и партизанских база, сарадника, и свих организација народноослободилачког покрета и политичких радника на терену.

Обавештавајући Врховни штаб НОП и ДВЈ и ЦК КПЈ о Аћимовићевој офанзиви, ПК КПЈ за Србију је, 6. августа 1942. године, писао... »Као што ћеш видети из приложених летака Аћимовића, сада су поново у току велике потере на наше одреде на југу и истоку Србије. Неки одреди су у врло критичној ситуацији, што нам свима врло тешко пада такво стање баш у моменту када смо мислили да подигнемо народ у борбу. Свим средствима труде се да нас униште...«²¹³⁾ А 14. августа исте године ПК КПЈ за Србију обавештава и чланове Главног штаба Србије о овој непријатељској офанзиви: »... Код нас на југу доста је тешко стање. Ти одреди су издржали најмање пет добро организованих експедиција. Сада Аћимовић лично руководи чишћењем. Помажу му свесрдно Дражини бандити...«¹⁴⁾

Из Аћимовићеве офанзиве партизански штабови стекли су нова, драгоцену искуства у тактици ратовања, пре свега у доследној примени принципа партизанског начина ратовања о извођењу маневра као основног вида борбених дејстава. Ту политику нарочито је успешно применио штаб Топличког партизанског одреда. Чврста повезаност народа с партизанским одредима и партијско-политичким руководством значајан је ако не и одлучујући елемент за одржавање партизанских одреда и НОП-а уопште, упркос жестоком физичком и психичком терору који је непријатељ спроводио за време и нарочито после Аћимовићеве офанзиве. Партизански одреди на југу Србије наставили су борбену и политичку активност, криза устанка је релативно брзо преброђена, већ у јесењим данима те исте 1942. године.

ЈОШ ЈЕДНА НЕУСПЕЛА АКЦИЈА БУГАРА

Мада је непријатељу било јасно да не може уништити народноослободилачки покрет у Топлици, а поготову његов одред, бугарски се окупатор одлучио да пре почетка зиме изађе још једном у акцију против овог одреда, тј. против партизанских снага које су се налазиле на Малом Јастрепцу. То је требало да буде брзо изведена акција која би изненадила партизанске снаге, опколила их на Малом Јастрепцу и уништила на малом простору. У тој акцији учешће су узеле

²¹³⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 20, док. 48.

²¹⁴⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 20.

бугарске јединице, делови 7. и 21. бугарске пешадијске дивизије из Прокупља и Ниша. План напада бугарске команде био је да деловима тих дивизија блокира Мали Јастребац и одсече Мали од Великог Јастрепа, те наступањем од подножја ка врху да претресе планину и присили партизанске снаге на борбу. Део снага наступао је са линије Вукања—Тешица и леве обале реке Мораве према Нишу, да би на тај начин спречио евентуално извлачење партизанских снага у правцу Озрена. Исто тако, делови 7. бугарске пешадијске дивизије посели су друм Ниш-Прокупље, са задатком да спрече евентуално извлачење партизанских снага ка Пасјачи. Блокада Малог Јастрепа и затварање превоја Гребца извршено је у току ноћи, те се Малојастребачка чета нашла у обручу. Како су Бугари оклевали, вероватно сачекивали да пристигну још неке снаге, Малојастребачка чета је тога дана маневрисала на Малом Јастрепу, а увече се извукла и упутила у правцу Пасјаче. По избијању на друм Ниш—Прокупље чета је наишла на бугарску посаду, коју је у једном налету разбила и одмах продужила у правцу Пасјаче.

Из тог плана се види да су и Бугарске окупационе јединице мењале своју тактику у односу на дејства против партизана. То је била једна од смишљених акција. План је био добро замишљен, али услед спорог рада команди бугарске јединице удариле су у празно. Том приликом Бугари су пошто нису наишли на партизанске снаге, спалили партизанске куће у селима Лепаји и Баличевцу и злостављали њихове породице, а многе од тих одвели у логор. Такође су стрељали једног симпатизера НОП-а у селу Биљег.

Тачан датум извођења акције није забележен ни у једном документу, али према подацима Српске државне страже да се једна партизанска јединица ноћу 11/12. октобра краће време задржала у селу Д. Расовача а затим отишла у непознатом правцу, може се закључити да је акција била 12. октобра 1942. године.

ПОНОВО ЗАЈЕДНИЧКЕ АКЦИЈЕ

У октобру и новембру 1942. године окупиле су се све партизанске снаге на територији Топлице и Јабланице ради реорганизације политичког и војног карактера. Одред јаким снагама прелази у Јабланицу, разбија остатке непријатељских

снага којих је било у селима око Радана и разоружава сељаке које је неиријатељ наоружао ради борбе против партизана. Затим пошао је према Товрљану и Косаници, где су четници извесно време имали знатан утицај. У Товрљану је дошло до борбе између партизана, четника и недићеваца. Једновремено, други део партизанских снага дошао је у сукоб са непријатељским снагама у селу Крушевици. Ту је било обостраних губитака.

По преласку на терен Пасјаче Малојастребачка чета састала се са Пасјачком четом Јабланичко—Пасјачког одреда и са њом, после извршене акције, пошла у правцу Јабланице, где је у саставу Јабланичко-Пасјачког одреда продужила са извођењем акција на разоружавању четничких милиција по тамошњим селима и паљењу општинских архива.

Ради извођења обимнијих дејстава и продирања ка Косаници на састанку заједничког штаба Јабланичко—Пасјачког и Топличког НОП одреда одлучено је да се са Јастрепца позову и остале две чете, а на подручју Јастрепца да се оставе само мање групе да би се обмануо непријатељ. Те групе би изводиле мање акције. После неколико дана, почетком новембра 1942. године, остале снаге Топличког НОП одреда дошле су на Пасјачу, тако да се ту нашла на окупу два партизанска одреда. Групе које су остале на Јастрепцу имале су задатак да дејствују у рејонима где су дејствовале чете и на тај начин да обмањују непријатеља о кретању главних снага Одреда. Слично су учиниле и Јабланичка и Пасјачка чета, тј. и оне су на свом терену оставиле по једну групу.

Главнина партизанских снага на подручју Топлице и Јабланице, по прикупљању и сређивању, кренула је у правцу Косанице, те је ноћу 21/22. октобра упала у село Г. Коњуша, спалила општинску архиву и одржала конференцију. После те акције Одред је продужио ка Косаници, обишао село Д. Точане, Арбанашку, Статовац итд. Крстарећи по тим селима партизанске снаге су се 15. новембра сукобиле са једним одредом Пољске државне страже у селу Товрљане и Трнови Лаз. У тој борби недићевци су претрпели осетне губитке и протерани су у правцу Куршумлије. Према сопственом признању непријатељ је у тој борби имао 10 погинулих, међу којима и једног официра.²¹⁵⁾ После те акције партизанске јединице су продужиле у правцу Пасјаче.

²¹⁵⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 140.

*

Како су акције биле обимнијег карактера, непријатељ је концентрисао већи део снага и пошао у акцију за партизанским јединицама. Осетивши да се непријатељ припрема и да се групише на том терену, оперативно руководство партизанских јединица је одлучило да се свим снагама пребаци на подручје Јастрепца и на тај начин избегне сукоб с непријатељем. Већ 19. новембра 1942. године партизанске јединице водиле су борбе против бугарских окупационих јединица, у рејону села Крајковца. Та борба није била од већег значаја, јер су се бугарске снаге врло брзо повукле. По одбијању тог бугарског напада партизанске јединице су продужиле марш у правцу села Сечанице. Успешним маневрисањем партизанских снага непријатељу није пошло за руком да се сукоби на жељени начин са партизанским јединицама, те је одустао од даљих потера. На састанку штабова одреда је одлучено, будући да непријатељ не иде даље у акције, да се јединице Јабланичко-Пасјачког одреда врате на свој терен, а Топлички НОП одред да остане на подручју Јастрепца.

Тим меневром снагама Јабланичко—Пасјачког и Топличког НОП одреда, постигло се много у погледу даљег ширења НОП-а на подручјима где је непријатељу пошло за руком да последњих десет месеци загосподари према Косаници. Тако су се партизанске снаге по први пут појавиле на подручју Косанице после фебруара 1942. године. Посебно је велики морално-политички ефекат постигнут у народу Топлице, Пусте Реке и Јабланице, јер су велике партизанске снаге, пролазећи кроз та села, манифестовале и борбену снагу која се успешно може супротставити непријатељу.

На свом терену Топлички НОП одред наставио је са акцијама у Топлици и Морави. Нарочиту активност испољио је у политичком раду са народом, одржавајући конференције широм читаве Топлице и Мораве и на тај начин обезбеђујући базу, тј. упоришта, како би и у току зиме успео да се и без слободне територије одржи на том подручју. У другој половини новембра, до 22. децембра 1942. године, само према непријатељским документима, Топлички НОП одред је обишао 18 села на подручју Топлице и Мораве и у њима одржао политичке конференције и зборове.²¹⁶⁾

²¹⁶⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 135—155.

ПРИПРЕМА ЗИМОВНИКА

Иако се Одред налазио у офанзиви изводећи акције широм Топлице и Мораве, морало се мислити да је зима на прагу, а да је на Јастрепцу већ и почела. Логоровати под буквама више се није могло. Непрекидно бити у акцијама такође је било тешко. Новембарске ноћи и у подножју планина су доста хладне, а на планини поготову. Штаб Топличког НОП одреда, на бази ранијих искустава, а и снага непријатеља које су се налазиле на подручју Топлице и Мораве, после свестране анализе је одлучио да у време док су партизанске снаге у офанзиви припреми »зимовник« на Јастрепцу. На то је нарочито утицала јачина бугарских снага, које су биле лако покретљиве, те би зимовање у селима Топлице било доста ризично јер су сва села повезана са Прокупљем и другим бугарским гарнизонима релативно добрим путевима. На подручју Мораве је непријатељ крстарио јаким снагама, те се ни тамо није могло са сигурношћу ићи, тим пре ако би зима била дуга и јака. У бројним офанзивама непријатељ је спалио сточарске колибе, које иако нису биле припремане за зиму, могле би се преуредити и користити. Због тога је штаб Топличког НОП одреда одлучио да на простору Малог Јастрепца направи колибе које би послужиле само за смештај партизанских снага које дејствују на пругу, док је у рејону Великог Јастрепца, северно од Ђулице, била предвиђена изградња солидних колиба у којима би се могло трајније одмарати. И у рејону Стублине, изнад Блаца, предвиђена је изградња колиба које могу служити за трајнији одмор.

То је, по оцени штаба Топличког НОП одреда, било најбоље решење да се сачува стечено преимућство створено у морално-политичком погледу на терену, борбена способност јединица и бораца, не толико од непријатеља колико од временских непогода и зиме која је била на прагу. Идеју о изради колиба дао је командант одреда. »Презимити зиму, сачувати *борбену* способност јединице и политички морал на висини су услови за прелазак у офанзиву чим то временске прилике дозволе«, рекао је командант на састанку Штаба одреда образлажући своју замисао. Искусни рударски и шумски радници, којих је било у Одреду, гарантовали су да се на тај начин једино може обезбедити солидан и удобан одмор бораца, јер су они не једну зиму тако презимили. План је прихваћен, колибе су изграђене *и све јединице* Топличког

НОП одреда могле су бити смештене. У колибама је, поред јединица топличког НОП одреда, била смештена и одредска техника, која је непрекидно радила, штампала радио-вести, летке, прогласе и друге пропагандне материјале, који су успешно растурану на терену. Поред тога, болесници и рањеници били су сигурно збринути, нису били препуштени сами себи и страху да не буду откривени. Психички мир који су рањеници и болесници имали знатно је утицао на њихово оздрављење. За главнину партизанских снага колибе су служиле само да у њима проведу најнужније време, када није било акција, што је добрим делом условљавала и слаба одећа и обућа бораца.

Та одлука Штаба одреда била је сасвим правилна, јер остајање у рејону Јастрепца, тј. држање под контролом читавог подручја Топлице и Мораве, имало је велики значај и у односу на окупатора и у односу на четнички покрет Драже Михаиловића, који је у то време на све могуће начине покушавао да се пробије и у та подручја. Свако удаљавање партизанских снага са подручја Топлице и Мораве четнички покрет настојао је да искористи у своје сврхе, да ту створи своју организацију, што му до тада није полазило за руком. Тачно је да су у току 1942. године формиране тзв. топличке, моравске и друге четничке бригаде, али у њима није било Моравца, а још мање Топличана, сем по који изрод и нешто Косаничана, који су из редова четника Косте Пећанца прешли у Дражине јединице. Те бригаде су се водиле само на папиру и никада нису доживеле да се омасове, односно попуне Топличанима или Моравцима.

БОРБА КОЈА СЕ ПАМТИ

Одлука да се зима 1942/43. године презими на Јастрепцу била је од великог значаја за даљи развој Народноослободилачке борбе у Топлици, Расини и Морави. Презимити на Јастрепцу и очувати стечено преимућство није се могло седећи пасивно. Стога су штабови Топличког и Расинског НОП одреда и имали замисао да се стално буде у акцијама и очува борбени морал бораца на висини, као неопходан услов за даљи развој борбе у том крају. Активни политички рад на терену наговештавао је већи прилив нових бораца у одредима, чим то временске прилике дозволе. Скоро у свим селима у то

време почеле су да раде политичке организације и органи народне власти, нарочито на подручју Топлице. Бројни политички радници својом активношћу много су допринели да се зима презими без већих тешкоћа, збрињавајући борце одреда храном, обућом, одећом и другим материјалним потребама.

Како је између Топличког и Расинског НОП одреда постојао непосредни контакт, то су се штабови одреда договорили да једном јачом јединицом одабраних бораца изврше продор у правцу Копаоника, како би у том делу манифестовали војничку снагу НОР-а и испитали ситуацију код непријатеља — четника Драже Михаиловића. Језгро те јединице била је Блачка чета Топличког НОП одреда, са командиром Василијем Ђуровићем Жарким и комесаром Живом Чиклованом Светозаром на челу. Као појачање чета је добила један вод ударника из Расинског НОП одреда. Тако формирана јединица требало је да продире до Бруса и Блажева, са циљем да одржи што више политичких конференција, ликвидира мање групе непријатељских војника и шпијуна, с тим да се не упушта у веће акције које би могле јединицу да доведу у опасност. Уколико би непријатељ покушао са концентрацијом јачих снага ради уништења партизанске јединице наређено је да се одмах повуку у правцу Јастрепца.

Чета је 19. јануара 1943. године изјутра кренула на задатак. Већ истог дана увече стигла је у село Равни. По плану, у том селу је требало одржати конференцију, нахранити људство и после краћег одмора продужити марш преко Јанкове Клисуре.

После одржане конференције људство је размештено по селу ради оброка, а команда чете, заједно са Радошем Јовановићем Сељом, чланом ОК КПЈ за Ниш, остала је у кући четничког команданта села. Он је одмах по доласку партизана у село послао извештај четничком команданту Драгутину Кесеровићу и добио одговор да по сваку цену задржи партизане у селу до 22 часа, до када ће он са својим четницима стићи и напасти партизане. Одуговлачење око припреме и издавања вечере, као и неки други поступци команданта села и осталих сељака наговештавали су да нешто није у реду. Зато је команда чете одлучила да се одмах, без обзира да ли је са вечером завршено, крене. Чета је извршила покрет на око 20 минута пре 22 часа. Будући да је кренула у правцу одакле су и четници наилазили, сусрели су се испред села Разбојне. Наиме, чета се сусрела са четничком колоном, јер су, према

плану, четници већ били подељени у три колоне ради напада на село Равни. Једна четничка колона ишла је левом обалом реке Расине, вероватно да би са северозапада обухватила село. Десна колона пошла је преко гробља, да би са истока опколила село, а трећа је, главна и најјача, ишла друмом Брус—Крушевац. Са њом се чета и сукобила.

Сусрет је био неизбежан. Карактеристично је да партизанска чета, као ни четници, није очекивала тај сусрет, па се ни она није обезбеђивала на већем одстојању. Поред тога, и због мрака обезбеђење је било близу главнине. Слично су учинили и четници, очекујући да ће на партизане наићи тек у селу Равни. Борба се развила прса у прса, још на чистини. Било је и хватања за гушу и скакања четника у набујалу хладну Расину. Кесеровић се на тај начин и спасао. Борба је трајала скоро читав сат, а четничка колона је била потпуно разбијена. Четници су том приликом имали преко 20 погинулих и 7 утопљених у Расини. Међу погинулима је био и командант четничке бригаде Дукађинац. Партизани су имали два погинула заменика комесара чете Србољуба Вуксановића Главаша и Мату Радељка Кузмана, рударског радника из околине Книна.

Та четничка групација била је јачине од око 350 четника и можда је добро што су пошли у три колоне. Партизанској чети било је лакше да се сукоби са мањим снагама. Остале две колоне ишле су лево и десно, па је њихово учешће у борби било мало. Пораз четника имао је знатног утицаја на народ у Јанковој Клисури. Углед партизана знатно је порастао у очима поштених људи, а појединце који су били наклоњени четницима захватила је паника, јер је једна чета успела да разбије Кесеровићев корпус. Од партизана у тој борби нарочито се истакао својом храброшћу и одлучношћу Обрад Лазовић Живко, који је похваљен од штаба Одред и команде чете. Треба напоменути да је то била прва борба Топличког одреда против четника Драже Михаиловића, те је зато била од знатног утицаја и на борце Топличког НОП одреда.

АКТПВНИ У АКЦИЈАМА И ЧВРСТИ СА ВЕЗАМА

Без сумње, Топлички НОП одред претрпео је доста губитака у офанзивама које је предузимао непријатељ, али је имао и видног успеха у својим офанзивним акцијама. Нарочито је био тешко погођен губитком Косаничке и Видовачке чете

(Куршумлија, Сварча, Ргај), које су, тако рећи биле потпуно уништене. Ти велики губици Одрета били су углавном, до априла 1942. године. У априлу исте године, својим великим марш-маневром преко Копаоника, Одред је избегао сваку сличну катастрофу и одмах после сваке непријатељске офанзиве и сам је прелазео у офанзиву, наносећи непријатељу велике губитке, нарочито својим акцијама на рушењу пруга и ометању редовног саобраћаја на главној прузи Београд—Ниш—Скопље. Ометање рада окупационих власти и спречавање непријатеља да прикупи реквизицију на подручју Топлице и Мораве било је од великог значаја не само због тога што непријатељ није дошао до потребних материјалних средстава већ и зато што је на тај начин обезбеђивана исхрана становништва. За те акције Одред је имао довољно јаку снагу, око 180 бораца — партизана, међу којима велики број рудара побеглих из нишког логора.

После завршене Аћимовићеве офанзиве против Топличког и Расинског НОП одрета, у којој је Одред изгубио 21 борца и руководиоца, остао је на 135 бораца, међу којима 25 чланова Партије, не рачунајући број бораца који су у јулу отишли у састав Пасјачке чете, која је септембра 1942. године ушла у састав Јабланичко-Пасјачког НОП одрета. Поред тога, у то време упућено је 10 бораца-руководилаца из одрета за партијско-политичке руководиоце на терену.²¹⁷⁾

Нарочито је било тешко издржати период април-август 1942. године, када је непријатељ могао да концентрише јаке снаге против Топличког и Расинског НОП одрета (у јуну око 30.000 Бугара, у августу преко 10.000 квислинга), поред низа других упада које је организовао против ова два одрета.

Својим активним дејством Топлички НОП одред је изненадио сву реакцију у Србији, посебно бугарски окупациони корпус који је био принуђен да против њега употреби готово три дивизије. О својим активним дејствима, Главни штаб за Србију у писму Јастребачком НОП одреду, јула 1942. године, каже:

»Успешне акције вашег одрета гоне окупатора и издајнике нашег народа да ангажују читаве дивизије у потеру за вама. Ово је доказ велике муке непријатеља нашег народа, који има

²¹⁷⁾ Извештај команданта Јастребачког НОП одрета од 7. 10. 1942, оргинал у Архиви ЦК СКС, допуњен према казивањима учесника НОР-а, на састанку 7. децембра 1960. године. Стенографске белешке са састанка код аутора.

у борби против себе ваш одред који удара окупатора на најосетљивија његова места, као што је главна саобраћајна артерија за југ. Из резултата последње казнене експедиције показало се да ваш одред може и уме да се вешто извуче и поремети планове окупатора за постигнуће циља да уништи ваш одред. И у акцијама и у одступању ви сте се показали на висини свога положаја, па смо уверени да ћете и даље продужити са још већим акцијама које ће окупатору нанети велике губитке, несигурност и неспокојство његовим редовима.

Успешне акције вашег одреда популарисаћемо...²¹⁸⁾

Топлички НОП одред је скоро редовно одржавао везу са Главним штабом за Србију, Покрајинским комитетом КПЈ за Србију и посебно са Окружним комитетом КПЈ за Ниш. У низу директива и наређења Одред је био усмераван не само да врши акције на свом терену, већ и да обнавља и јача и друге партизанске одреде. Ово се нарочито односи на период од априла до августа 1942. године. Тако, је наређењем Главног штаба за Србију, од 15. јуна 1942. године, наређено Топличком НОП одреду да оформи и оспособи за дејство остале јединице Топличког НОП одреда (мислећи на јединице јужно од реке Топлице, Пасјачу и Видојевицу), Расински НОП одред (који је већ од 1. маја на свом терену и дејствује под посебном командом) и Копаонички НОП одред »Тодор Милићевић«. Добре и непрекидне везе са вишим руководством, омогућиле су штабу Топличког НОП одреда да буде директно или индиректно преко ОК КПЈ за Ниш, редовно информисан о ситуацији. Партијским каналима Штаб одреда је био обавештен и о припреми министра недићеве владе Аћимовића за офанзиву против овог одреда, те о њеном почетку и начину извођења као и о низу других акција, које су припремане у центрима као што су Ниш, Београд, итд. Треба напоменути, да су активна дејства Топличког НОП одреда такође омогућавала успешан партијски рад на терену, што је својим повратним дејством значило велику подршку партизанским јединицама не само у материјалном обезбеђењу, већ и у моралној подршци, која је радом партијских радника створена на подручју Топлице. За успешно дејство топличког НОП одреда у току 1942. године, Врховни штаб у свом билтену бр. 23—27, од децембра 1942. године, у погледу акција у Србији, између осталог, каже:

²¹⁸⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 3.

»Јастребачки НОП одред је покретом успео да се очува упркос многих тешкоћа. Трајање блокаде читавих срезова и ужасан терор над народом, партизанским породицама, нису ометали борбу ових партизана. Окупатор је поседањем многих околних села, хтео да га уништи глађу. Међутим, ни то није помогло и Јастребачки НОП одред наставио је оружану борбу против фашиста«.²¹⁹⁾

Посебно треба истаћи да је Главни штаб за Србију у писму од 12. јула упозорио штаб Топличког НОП одреда да приликом формирања Копачичког НОП одреда, којем треба дати један део људства из свог састава, води рачуна да се не ослаби у радничком елементу, јер захваљујући у првом реду тим радницима, њиховој свести и оданости, успео је да се одржи Топлички НОП одред. Велики број борбених сељака из Топлице учио је од београдског и нишког пролетаријата како да издржи и највеће тешкоће. На упозорење Главног штаба, командант Топличког одреда у свом извештају од 15. јула 1942. године, између осталог, каже:

»Наш Т.О. неће бити осетно ослабљен за релативно кратко време услед одвајања извесних својих снага придатих К.О. и Пасјачанима, јер је њихово одлажење са нашег терена ноћно и неприметно, као и то да им је време њиховог одсуства ограничено..«²²⁰⁾

Такву улогу Топлички НОП одред задржао је до фебруара 1943. године, када му је поново наређено да једном четом ојача Озренски НОП одред, тј. оживи дејства на том терену, повеже се са друговима који дејствују у рејону Зајечара и створи услове за вођење акција. То је Одред успешно извршио. Као што се види, улога Топличког НОП одреда није била велика само у томе што је успео да сачува своје снаге и што је био активан у извођењу дејства на подручју Топлице и Мораве, већ је он био и својеврсна школа кадрова за будуће јединице, формиране на овом подручју, и партијске раднике на терену.

ОДБРАНА ЛОГОРА

Зима је била увелико поодмакла. На подручју Топлице и Мораве, иако малобројне, акције које је изводио Топлички НОП одред, уз интензиван политички рад, биле су сасвим

²¹⁹⁾ Зборник НОР-а, том II, књ. 1, стр. 240.

²²⁰⁾ Архив ЦК СК Србије, док. бр. 1643, Извештај команданта Топличког НОП одреда од 15. 07. 1942. године.

довољне да се морал народа одржи на висини и очува стечени политички утицај. Иако слабо одевени, са лошом обућом, партизани су сваке ноћи били у селу, у акцији, било војничкој или политичкој. Ретко се дешавало да читава јединица заноћи у логору. Лева Река на Јастрепцу постала је омиљено место за одмор и разоноду партизана Топличког НОП одреда.

Непрекидне везе са партијским и војним руководством и поред свих тешкоћа биле су морални подстрек свим борцима и руководиоцима Одреда. Жива активност првих дана фебруара била је од нарочитог утицаја. Долазак делегата Врховног штаба и ЦК КПЈ Светозара Вукмановића Темпа²¹⁾ у Јабланицу и други догађаји нису остали незапажени ни у Топличком НОП одреду. ГГисмо ПК КПЈ за Србију, којим се врши распоред кадрова из овог Одерда, а посебно директива којом је формиран први Јужноморавски одред, на чијем челу је требало да буде командант Топличког НОП одреда Димитрије Писковић Трнавац, биле су од посебног значаја. Та два документа представљала су награду и признање свим припадницима Топличког НОП одреда. У њима је, између осталог, речено:

»Нека друг Трнавац дође у Јабланицу да прими команду над првим Јужноморавским одредом...; упутите друга Мирка преко ваше везе за Ниш, јер је кооптиран у ПК КПЈ за Србију, како би преузео нову дужност...; или ... друг Новица нека одмах дође и прими дужност секретара ОК КПЈ за Ниш, итд...«.

Управо у то време у »метрополи« - логору збило се нешто што је непредвиђено. Наиме, 18. фебруара 1943. године у рану зору једна немачка алпска јединица еспецијално обучена за борбу против партизана, као потерно одељење (Јагдкоманда), пошла је да се обрачуна са Топличким НОП одредом, тј. да постигне оно што није пошло за руком ни бугарским дивизијама, ни бројним квислиншким јединицама. Ове јединице Немци су специјално увежбавали на основу искустава стечених у борби против партизана, те су њима покушавали да парирају герилском ратовању. Њихов циљ није био да се упуштају у борбе које би дуже трајале и имале за последицу вођење фронталног рата, већ да изненадно изврше напад или препад, нанесу губитке партизанским јединицама, разбију их, дели-

²¹⁾ Светозар Вукмановић Темпо, у НОР-у члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ, народни херој Југославије.

мично униште и одмах се повуку у своју базу. Дознавши од шпијуна за постојање логора у Левој Реци на Јастрепцу, једна таква немачка јединица ноћу је пошла из Рибарске Бање да изненадно нападне партизанску »метрополу« и покуша на тај начин да разбије снаге Топличког НОП одреда. Према начину наступања Немаца могло се уочити да су предвођени сигурним и добрим познаваоцем терена те су стога и врло смело зашли у дубину Јастрепца, дошли право пред колибе у којима су се налазиле јединице Топличког НОП одреда. Благодарјећи будности и опрезности истурених обезбеђења, Немци су на време осмотрени и до изненађења није дошло. Чете су имале довољно времена да се извуку и заузму положаје око колиба.

У први мах штаб Топличког НОП одреда није знао о чему се ради, да ли је реч о већој јединици или можда организованој потери. Свеједно, брзо је деловао. На одступање се никако није мислило. Идеја команданта одреда Димитрија Писковића Трнавца, била је да се на јуриш разбију Немци који су пришли колибама. По њиховом разбијању требало се равнати према ситуацији. Један вод требало је да што пре избије на косу према Погледу и Три сестрице²²²⁾ и са те стране да обезбеди извршење јуриша. На јуриш се није дуго чекало. Партизанско »ура-а-а« проломило се Јастрепцом. Захваљујући дебелим и густим буквама није се могло јурити као на чистини. Немци су запосели стабла и борба је трајала неколико сати. На крају, Топлички НОП одред је успео да потисне Немце у правцу Срнаљске реке. Немци, видевши да до изненађења није дошло, иако бројно нису били слабији, изненађени јаким отпором партизанских снага покушали су да се одмах повуку. У тој борби имали су 7 погинулих и више рањених, а јачина потерног одељења била је нешто преко 150 Немаца, по процени Штаба одреда, опремљених за зимско ратовање.²²³⁾ Густа магла, која се у току борбе спустила, спасила је немачку јединицу од сигурног пораза и већих губитака. Поред тога, нејасна ситуација о бројном стању непријатеља изазвала је малу несигурност код Топличког НОП одреда, тј. није се знало да се ради само о једној, иначе мањој јединици, већ је било претпоставки да је реч о већој јединици и организованијој акцији.

²²²⁾ Поглед је један од највиших врхова Јастрепца, а Три сестрице су три стене у подножју Погледа.

²²³⁾ Јагдкоманде (потерна одељења) бројале су обично 50, ретко 100 људи.

На страни партизана у борби је погинуо дотадашњи политички комесар Топличког НОП одреда, Милић Ракић Мирко, који је, као што је већ речено, тога дана требало да преузме дужност члана Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Поред комесара одреда погинуо је још један борац, а рањених није било.

Борба са немачком специјалном потерном јединицом на Јастрепцу остаће по много чему у сећању. То је последња борба Топличког НОП одреда као самосталне јединице, затим по погибији политичког комесара Одред у његовом последњем јуришу. Само неколико дана после те борбе партизан Радисав Величковић Муња испевао је песму о погибији Милића Ракића Мирка, комесара Топличког НОП одреда. Њени стихови гласе:

*»На Ђулици рањен Мирко лежи,
крвљу својом на камен бележи.
Дрхтала му два образа бледа,
сузим оком на Топлицу гледа. . . .
Ој, Топлицо колевко јунака,
немој да те гази гамад свака.
Нек бедеми твоји чврсто стоје,
шаљи у бој све синове своје.
Нека овде где издишем сада,
гази скоро Топличка бригада.«^{2М)}*

Тако је народ Топлице, па и читаве земље, наставио да другује са прослављеним политичким комесаром Мирком, јер је песма увршћена у репертоар партизанских песама Југославије.

После те борбе, у склопу нове реорганизације, која је настала укрупњавањем партизанских јединица на југу Србије, Топлички НОП одред је, 20. фебруара 1943. године, ушао у састав Првог Јужноморавског НОП одреда (формиран 7. фебруара 1943. године у селу Калуђерица на планини Куковици) као трећи батаљон. Једна чета одабраних бораца из састава Топличког НОП одреда, привремено је отишла у састав Озренско-Топличког НОП одреда као појачање и за оживљавање борбених дејстава на том простору. У руководству ове чете били су: командир — Миодраг Новаковић Џуца;

Радисав Величковић Муња, Песма Ој Топлицо, Београд, 1988.

политички комесар — Василије Ђуровић Жарки и заменик политичког комесара (партијски руководилац) — Хранислав Данић Новак.²²⁵⁾

Састав те чете није се могао у потпуности утврдити осим следећих бораца: Славољуб Вуксановић Јајко, Светислав Савковић Јоца, Милош Станимировић Мате,² ' Милорад Манчић - Јова Шоп, Милутин Поповић Дунђерски, Бошко Јосовић Бунда, Божо Вуколић Вучко, Милић Милосављевић Корчагин, Тихомир Стојановић Уча, Илија Загорац — Јова Рудар, Влада Јерковић — Баја Флота, Милосав Томић Павле, Ратомир Милентијевић Душко, Милан Јеремић Читанче, Жарко Јерковић Станко, Мирко Стефановић Планински, Миливоје Величковић — Жуто цвеће, Младен Шиниковић, Милосав Ђурић Ера, Јово Ковачевић Циго, Драгољуб Тодоровић Доктор, Младен Митровић Света и Слободан Јовић из Кутлеша код Брестовца.

Спајањем те чете са борцима Озренског одреда прикључили су им се: Ђира Орловић Никола, Живорад Костић Моравац, Ратомир Јовичић Буца, Драгољуб Петровић Тимошенко, Душко рудар, Милош Тимић, Бора Барон и Васија Рус, тако да је укупно било 34 човека у овој чети. Када је чета ушла у састав Тимочког одреда руководство Јастребачке чете ушло је у руководство одреда и батаљона, а из састава Топличана, Славољуб Вуксановић Јајко је постао командир, а Милош Станимировић, политички комесар чете.

лранислав Динић-Новак, Жика (1920-1943); Доња Речица, Прокупље, свршени матурант. Члан СКОЈ-а од пре рата, а члан КПЈ од 1941. године, у НОР-у помоћник политичког комесара чете и батаљона. Погинуо јуна 1943. године у борби против недићеваца и четника.

²²⁶> Милош Станимировић, генерал-пуковник ЈНА у пензији, у рату био командант бригаде.